

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS KATEDRA

LAIMA RADAVIČIENĖ

Edukologijos magistrantūros studentė

VAIKO SAVĖS VERTINIMO IR SANTYKIŲ ŠEIMOJE UGDYMAS

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas
prof. habil.dr. D. Beresnevičienė

Šiauliai, 2006

Darbas originalus ..... L. Radavičienė
(*studento parašas*)

TURINYS

IVADAS.....	3
1. TEORINIAI VAIKO SAVĖS VERTINIMO IR SANTYKIŲ ŠEIMOJE UGDYMO PAGRINDAI	6
1.1. Vaiko savivertės ugdymo ypatumai	6
1.2. Tėvų įtaka vaiko savės vertinimui.....	10
2. ŠEIMOS VAIDMUO VAIKO SAVIVERTĖS FORMAVIMUISI	13
2.1. Šeimos samprata ir funkcijos	13
2.2. Šeimos psichologinis klimatas – tai santykių šeimoje atspindys.....	15
2.3. Tėvų ir vaikų bendravimo šeimoje ugdymas	17
2.4. Vaiko kalbos ugdymo reikšmė šeimoje.....	19
2.5. Žaidimas kaip viena iš svarbiausių vaikų ugdymo sąlygų	21
2.6. Vaiko ugdymo šeimoje galimybės	23
3. ŠEIMOS NARIŲ TARPUSAVIO SANTYKIŲ UGDYMAS.....	27
3.1. Tėvų ir vaikų santykiai	27
3.2. Motinos ir vaiko santykiai	33
3.3. Tėvo ir vaiko santykiai	36
3.4. Vaiko santykiai su broliu bei seserimi.....	38
3.5. Šeimos konfliktai ir jų poveikis vaiko savivertei.....	39
3.6. Vaikas nepilnoje šeimoje.....	41
3.7. Šeimos konsultavimas teikiant paramą vaikui.....	43
TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODAI	48
TYRIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ.....	49
IŠVADOS.....	65
REKOMENDACIJOS	67
LITERATŪRA	68
PRIEDAI	74

IVADAS

Temos aktualumas. Vaikystės laikotarpis yra labai svarbus vaiko vystymuisi, socializacijai, ugdimui, tolimesnei jo raidai bei asmenybės formavimuisi. Šiame laikotarpyje susiformavęs vaiko savęs vertinimas, vėliau mažai bekinta. Kūdikystei yra būdingi šie vystymosi uždaviniai: socialinio ir emocinio prieraišumo formavimasis; sensorinių ir motorinių funkcijų brendimas; objektų pastovumo suvokimas; intelekto formavimasis bei priežasties - pasekmės santykio supratimas; emocinis vystymasis. Ikimokyklinio amžiaus vaiko uždaviniai: išmokti vaikščioti; kalbėti; įgusti fantazuoti ir žaisti; įgyti savikontrolės gebėjimus; identifikuoti lyties vaidmenis; išsiugdyti savigarbos jausmą. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų uždaviniai: užmegzti draugiškus santykius; sugebėti žaisti grupinius žaidimus; įsiugdyti tinkamą savęs vertinimą; atlikti konkrečias operacijas; susidaryti tam tikrus įgūdžius. B. ir Ph. Newmanai (1987) teigia, kad nesugebėjusieji įveikti šių vystymosi uždavinių nepasitiki savimi (cituojuama D.Beresnevičienė, 2003).

Pasak E.Erikson (2004), kūdikystei būdinga pamatinio pasitikėjimo ir pamatinio nepasitikėjimo psichosocialinė krizė. Ankstyvojoje vaikystėje formuojasi savarankiškumas arba drovumas ir nepasitikėjimas savimi. Vėlyvojoje vaikystėje vyksta iniciatyvumo ir kaltės jausmas. Pradiniame mokykliniame amžiuje meistriškumo ir nevisavertiškumo krizė. Savęs vertinimo poreikio patenkinimas, anot Maslow (2006), suteikia pasitikėjimo savimi, savo vertės, pajėgumo, adekvatumo, buvimo naudingam ir reikalingam pasaulyje jausmą. Tačiau nepatenkinti šie poreikiai sukelia nevisavertiškumo, silpnumo, bejėgiškumo jausmus. Žmonės, kurie ankstyvoje vaikystėje jautėsi saugūs, stipri bei išsiugdę tinkamą savęs vertinimą, paprastai tokie ir išlieka visą gyvenimą.

Savęs vertinimas (angl. self-esteem) apibūdinamas ir kaip individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir kaip vietos tarp kitų žmonių vertinimas (Psichologijos žodynas, 1993). Apie vaiko savivertės svarbą rašė: G.Navaitis (1989); G.Valickas (1991); R.Bieliauskaitė (1993); N.G.Gage, D.C.Berliner (1994); R.Grucė (1994); V.Lepeškienė (1996); R.Campbeell (1999); J.G.Woititz (1999); M.Furst (2000); A.Vaičiulienė (2000); A.Gumuliauskienė (2001); D.Chopra (2001); F.Kendall (2001); K.Miškinis (1993; 2003); A.Juodaitytė (2003); E.H.Erikson (2004); A.Juodraitis (2004); V.Aramavičiūtė (2005); J.U.Rogge (2005); C.R.Rogers (2005); A.H.Maslow (2006) ir kt.

Nėra vieno požiūrio kaip ugdyti vaiko savivertę. Carl.R.Rogers (2005) teigia, kad žmogus iš prigimties yra geras ir jį reikia priimti tokį koks jis yra. Ugdytojo tikslas padėti ir priimti save tokį koks aš esu, be priverstinių „gerovės“ sąlygų. Jis turi sudaryti besąlyginę meilę vaikui ir laisvę mokytis. Juodaitytė (2003) suformuoja conceptualų požiūrį į vaikystę kaip į savaiminio ugdymo vertybę. Kiti autoriai pažymi, kad pagrindinį vaidmenį vaiko savivertei lemia pedagogai (Bieliauskaitė 1993, ir kt.). Tačiau vaiko savęs vertinimo ugdymui svarbiausia vietą užima šeima.

Šeima, jos sudėtis, gyvensena, psichologinis klimatas, tarpusavio santykiai, bendravimas bei konfliktai daro didelę įtaką vaiko savęs vertinimui, teigia: R.Grigas (1988); Fromm (2002); J.Kralikauskas (1993); R.Grucė (1994); J.Vaitkevičius (1995); A.Lukoševičius (1996); G.Navaitis (1997; 1999); J.G.Woititz (1999); D.G.Myers (2000); J.Mastauskaitė (2000); M.Furst (2000); I.Sabienė (2000); J.Gray (2001); F.Kendall (2001); K.Utz (2001); D.Gailienė, L.Bulotaitė, N.Sturlienė (2002); R.Žukauskienė (2002); D.Montague, A.S.Walker-Andrews (2002); T.Giedraitienė-Lileikienė (2002); D.Beresnevičienė (2003); J.Almonaitienė (2003); S.Herm (2004); T.Hollenstein, I.Granic, M.Stoolmiller, J.Snyder (2004); R.B.Jones (2004); J.M.T.Walker, K.V.Hoover-Dempsey, D.R.Whetsel, C.L.Green (2004); D.J.Laible (2004); C.Stanger, L.Dumenci, J.Ksmon, M.Bustein (2004); J.B.Simon, J.J.Murphy, S.M. Smith (2005); H.B.Weiss, K.Faughnan ir kt. (2005); A.H.Marty, A.C.Readdick, C.M.Walters (2005); K.W.Hoffmann, B.Roggenwallner (2005); R.L.Metsapelto, L.Pulkkinen (2005); I.Nevers, A.Morais (2005); N.Vaden-Kernan, J.McManus, C.Chapman (2005); Dagmar von Cramm (2005); S.G.Timmer, A.J.Urquiza, N.M.Zebell, J.M..McGrath (2005); M.Dekovic, K.Buist (2005); D.Kelemen, M.A.Callanan, K.Casler, D.R.Perez-Granados (2005); A..I.Papero (2005); J.Kown, V.Delanney-Black ir kt. (2006) ir kt.

Problema. Kad asmenybės svarbiausia dalis yra savivertė (Rogers, 2005). Kad mokymosi sėkmei labai svarbi vaiko savivertė, teigia Beresnevičienė (1995; 2003). Kad asmuo dalyvautų nuolatiniame mokymesi, labai svarbu vaiko savivertę ugdyti jau vaikystėje (Beresnevičienė, 1995; 2002). Kad vaiko savivertei didžiausią įtaką daro šeima (Navaitis, 1999; Miškinis, 2003; ir kt.).

Tyrimo objektas. Mažeikių miesto ikimokyklinių grupių vaikų ir II-III klasių mokinių savivertės ir santykių šeimoje ugdymas.

Tyrimo hipotezės:

1. Vaikų iš pilnų šeimų santykiai su tėvu yra geresni nei vaikų iš nepilnų šeimų.
2. Vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su motina yra geresni nei vaikų iš pilnų šeimų.

Tyrimo tikslas. Nustatyti vaikų savęs vertinimo ir santykių su kitais šeimos nariais ugdymo ypatybes.

Tyrimo uždaviniai:

1. Edukologinės ir psichologinės literatūros analizė vaiko savivertės ir santykių šeimoje ugdymu.
2. Palyginti vaikų santykius su tėvu, motina, broliu ir seserimi bei savimi, atskirose amžiaus grupėse, pagal lytį, gimimo eiliškumą šeimoje, šeimos sudėtį (pilnose ir nepilnose šeimose).
3. Palyginti vaikų savęs vertinimą tiriamose grupėse pagal amžių, lytį, gimimo eiliškumą šeimoje, šeimos sudėtį (pilnose ir nepilnose šeimose).
4. Nustatyti vaikų ryšius tarp savęs vertinimo, santykių su šeimos nariais, šeimos pajamų bei išsilavinimo lygio.

5. Pateikti išvadas ir rekomendacijas.

Tyrimo metodologija. Siekdama nustatyti veiksnius, lemiančius tinkamas edukacines sąlygas vaiko savivertės plėtotei, remiausi vaikų socializacijos ugdymo koncepcija (Juodaitytė, 2003), humanistinėmis idėjomis (Rogers, 2005; Maslow, 2006), edukacinėmis idėjomis apie ugdymą visą gyvenimą būtinumą (Beresnevičienė 1995; 2002) bei Lietuvos švietimo koncepcija.

Tyrimo metodai. Pedagoginės ir psichologinės literatūros analizė. Tiriamojo santykiai su šeimos nariais ištirti naudojant šeimos piešinio projekcinę analizę pagal G.Chomentausko (1983) pateiktą vaiko santykių su kitais šeimos nariais tyrimo „šeimos piešimas“ protokolą. Tiriamojo savęs vertinimas tirtas naudojant D.Beresnevičienės (1995) skalę. Tiriamasis turėjo save įvertinti pagal kriterijus, pvz. „silpnas-stiprus“, skalėje nuo 0 iki 5. Abejomis metodikomis gauti rezultatai buvo skaičiuojami pagal autorių nurodytas standartizuotas procedūras. Duomenų statistinė analizė atlikta panaudojant statistinės analizės sistemą SPSS for Windows.

Tyrimo imtis: 200 tiriamųjų iš Mažeikių miesto, dviejų pradinių mokyklų, Moksleivių namų bei dviejų darželių. Iš jų 113 berniukų ir 87 mergaičių nuo 4 iki 10 metų. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes po 100 vaikų pagal amžių: pirmoji grupė 4-5 metų vaikai (ikimokyklinis amžius); antroji 6-10 metų vaikai (pradinis mokyklinis amžius).

Tyrimo organizavimo etapai:

I etape 2004-2005 m. išanalizuota psichologinė ir pedagoginė literatūra, parengta anketa;

II etape 2005 m. lapkričio – gruodžio mėn. tiriamiesiems buvo pateikta Beresnevičienės (1995) skalė savęs vertinimui ištirti. Prieš pradėdant pildyti anketą pateikta instrukcija: pamėginkite 5 balų sistema įvertinti nurodytas savybes. Jei tokia savybė labai stipri, pažymėkite virš skaičiaus 5, jei stipri – virš 4, jei vidutiniška – virš 3, jei silpnesnė už vidutinę – virš 2, jei labai silpna – virš 1, jei jos neturi – virš 0. Tiriamasis ją turėjo užpildyti savarankiškai. Pildymo laikas buvo neribojamas. Savęs vertinimo skalės pavyzdys (žr. 1 priedą).

III etape 2006 m. sausio - vasario mėn. tiriamųjų buvo paprašyta nupiešti savo šeimą. Tyrimui reikalingos šios priemonės: baltas lapas, šeši spalvoti pieštukai, trintukas. Prieš pradėdant piešti tiriamajam pasakoma instrukcija: „Aš norėčiau, kad jūs nupieštumėte savo šeimą“. Vaikui neaiškinama, kas tai šeima, nes priešingu atveju iškreipiama pati tyrimo esmė. Jei vaikas paklausdavo, ką jam piešti, buvo pakartojama instrukcija. Piešimo laikas neribojama. Pateikti: šeimos piešinio pavyzdys (žr. 2 priedą), bei nagrinėjimo protokolo pavyzdys (žr. 3 priedą).

IV etape 2006 m. kovo - balandžio mėn. atlikta tyrimo duomenų statistinė analizė, suformuluotos išvados bei parengtos rekomendacijos.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, 3 skyriai, tyrimo metodai, tyrimo rezultatai, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas, 6 priedai. Darbe pateikta 35 lentelės bei 1 piešinys.

Padėkos. Darbo vadovei prof. habil. dr. D.Beresnevičienei bei savo šeimai už pagalbą ir palaikymą.

1. TEORINIAI VAIKO SAVĖS VERTINIMO IR SANTYKIŲ ŠEIMOJE UGDYMO PAGRINDAI

1.1. Vaiko savivertės ugdymo ypatumai

Žmogaus gebėjimas pažinti, įvertinti save ir išgyventi savo atžvilgiu įvairiausius jausmus, – tai psichologinė realybė, nepriklausanti nuo to, ar mes ją tyrinėsime, ar ne. Suvokdami aplinkinį pasaulį, mes taip pat suvokiame ir patys save: girdime savo balsą, matome savo kūną, liečiame savo odą, judėdami jaučiame, kaip įsitempia mūsų raumenys ir pan. Pasak G.Valicko (1991, p.6), mes ne tik suvokiame save, bet ir kuriame apie save naivias teorijas, norėdami paaiškinti savo veiksmus, poelgius ar savybes, džiaugiamės savo laimėjimais, išgyvename dėl nesėkmių ir t.t. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog kalbant apie savęs vertinimą yra viskas aišku, tačiau norint apibrėžti šią realybę bei nustatyti jos ribas atsiranda daug neaiškumų.

Psichologinėje literatūroje, pasak D.Beresnevičienės ir I.Andziulytės (2004), nėra vienos sąvokos, apibūdinančios „savęs vertinimą“. Asendorf (1996) pažymi, kad savęs vertinimas yra pagrindinis komponentas, sąlygojantis pasitenkinimą gyvenimu ir sveikata. Branden (1983), kalbėdamas apie savęs vertinimą, skiria du tarpusavyje susijusius elementus: 1) asmeninio veiksnio pajautą; 2) asmeninės vertės jausmą. Epstein (1979) savęs vertinimą apibūdina, „ kaip aukščiausios tvarkos postulata“, kuris yra stipriai susijęs su plačiu požiūrių, elgesio, emocijų spektru (cituojama Beresnevičienė ir Andziulytė, 2004, p. 125). Savęs vertinimas (angl. self-esteem) apibūdinamas ir kaip individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir kaip vietos tarp kitų žmonių vertinimas (Psichologijos žodynas, 1993). Wells ir Marwelle (1976) savęs vertinimo variantus skirsto į 4 pagrindinius tipus (cituojamas G.Valickas, 1991. p.17):

1. Savęs vertinimas kaip socialinė nuostata – t.y. savęs vertinimas suprantamas kaip ypatinga socialinė nuostatos rūšis arba kaip nuostata į ypatingą objektą (save).
2. Savęs vertinimas kaip skirtumas tarp nuostatų – pabrėžiama savęs vertinimo priklausomybė nuo skirtumo tarp to, kokį žmogus mato save realybėje ir koks jis norėtų būti.
3. Savęs vertinimas kaip psichologinė reakcija – pagrindinis vaidmuo teikiamas žmogaus jausmams.
4. Savęs vertinimas kaip asmenybės funkcija - savęs vertinimas kaip Aš sistemos komponentas, kuris atlieka tarpininko funkcijas tarp Aš ir išorinio pasaulio.

Savęs vertinimas atspindi, kaip vertiname savo sugebėjimus, būdo ypatybes, socialinę padėtį. Žmogus dažniausiai save vertina, lygindamas su kitais, todėl psichologai, anot R.Bieliauskaitės, paprastai klausia: „kaip jums atrodo, kokią vietą tarp kitų žmonių užimate pagal

protą, grožį, draugiškumą? Įsivaizduokite atkarpa: jos viename gale – pačių protingiausių vieta, kitame gale – neprotingiausių. Kokioje atkarpos vietoje jūs esate“ (R.Bieliauskaitė 1993, p.46)?

A.Gumuliauskienė (2001) teigia, jog „Aš“ (savastis) yra pagrindinė asmens šerdis, sąmoningumas kaip pagrindas atskleisti save. Ugdytas turi padėti vaikui save identifikuoti, suprasti, mokyti būti savimi, išgirsti savo vidinį balsą, pažvelgti į save, pažinti savo Aš ir tuo pagrindu susidaryti vertybinį tikslą. Savojo Aš pozityvus vertinimas ir priėmimas tai universalios žmogaus vertybės. A.Juodaitytė rašo, kad kartu su identifikacijos procesais ir vaizdiniais apie save vaikai pradeda vertinti savo savybes, ir tuo pagrindu atsiranda bei vystosi jų savęs vertė. „Savęs vertė – tai savo savybių suvokimas ir jų įvertinimas“ (Juodaitytė, 2003, p.86). Savosios vertės suvokimas yra nepaprastai svarbi asmenybės charakteristika. Savosios vertės lygis reguliuoja mūsų elgesį įvairiausiose gyvenimo srityse, stipriai veikia mūsų tarpasmeninius santykius, veiklos tikslų ir krypčių pasirinkimą bei jos efektyvumą, apsisprendimą krizinėse situacijose ir t.t. Nuo bendro asmenybės požiūrio į save labai priklauso sėkminga jos raida (Psichologija studentui, 2005, p.189).

Pasak E.Erikson (2004), kūdikystei būdinga pamatinio pasitikėjimo ir pamatinio nepasitikėjimo psichosocialinė krizė. Vaikystėje vyksta iniciatyvumo ir kaltės jausmas. Pradiniame mokykliniame amžiuje meistriškumo ir nevisavertiškumo krizė. Savęs vertinimo poreikio patenkinimas, anot A.H.Maslow (2006), suteikia pasitikėjimo savimi, savo vertės, pajėgumo, adekvatumo, buvimo naudingam ir reikalingam pasaulyje jausmą. Tačiau nepatenkinti šie poreikiai sukelia nevisavertiškumo, silpnumo, bejėgiškumo jausmus. Vadinasi, žmonės, kurie ankstyvoje vaikystėje jautėsi saugūs, stipri bei išsiugdę tinkamą savęs vertinimą, paprastai tokie ir išlieka visą gyvenimą. Rogers (2005) teigia, kad asmenybės vystymuisi svarbiausia yra savivertės ugdymas.

Savęs vertinimas formuojasi nuo kūdikystės. Pasak V.Lepeškieienės, kūdikis negali savęs įsisąmoninti, nežino kas ir koks jis yra, „neturi nuomonės apie save“. Kelių mėnesių mažylį, alkį išreiškusį riksmu – kol kas vieninteliu būdu bendrauti su pasauliu, mama, šiltai šypsodamasi, ima ant rankų ir maitina. Jis sužino, jog į jo poreikius atsižvelgiama, juo rūpinamasi, jis jaučiasi esąs svarbus, vertas jos dėmesio. Jei mama ateina negreitai, ima vaiką susierzinusi, ir, jį maitindama, skaito knygą, mažylis jaučia, kad ir jo poreikiai, ir jis nėra labai svarbus. Tai rodo, kad vaiko savosios vertės pajautimą stiprina jo poreikių gerbimas, paisymas (V.Lepeškieienė, 1996, p.45). Ankstyvieji asmenybės formavimosi etapai, G.Valicko apibūdinami, kaip žinių ir požiūrių į save aiškiam sąmonės lygyje priešistorė. Tuo metu nesąmoningai vertindamas save, vaikas tiesiogiai išreiškia aplinkinių – pirmiausiai tėvų ir artimųjų vertinimus. Pirmąjį grįžtamąjį ryšį apie asmeninį Aš vaikas gauna iš tėvų, todėl galima teigti, kad šeimoje padedami pozityvaus savęs vertinimo pagrindai (G.Valickas, 1991, p.12).

Kyla klausimas kada vaikas pirmą kartą įsisąmonina save? B.Amsterdam (1972) ištyręs 88 kūdikius nuo 3 iki 24 mėn. amžiaus, padarė išvadą, „kad pirmą vaikas visiškai atpažįsta save tikrai

20-24 mėn. t.y. antrųjų gyvenimo metų pabaigoje“ (cituojamas Valickas, 1991, p.13). Realiame gyvenime apie atsiradusį savęs išsąmoninimą parodo tokie išsireiškimai: „aš žaidžiu“, „aš galiu pats“, „aš paimsiu“ ir pan., kurie padažnėja antrųjų gyvenimo metų pabaigoje. Vaikas negalėtų išreikšti tokių prasmingų tvirtinimų, jeigu jis nebūtų išsąmoninęs savo savybių. D.Chopra (2001) teigė, kad ankstyvosios vaikystės laikotarpiu, kai vaikas pradeda suvokti savąjį „aš“, tai reiškia tikrumą, kad „aš esu“. Šis laikotarpis nelengvas vaikui, nes jis pirmą kartą mėgina atsiskirti nuo savo tėvų. Jei laisvės pojūtis ir smalsumas stumia jį į vieną pusę, tai baimė ir nepasitikėjimas – į kitą. Ir ne visi pirmieji savarankiški išgyvenimai yra malonūs. Todėl šiuo laiku tėvai turi pasirūpinti dvasine pamoka, be kurios nė vienas vaikas negali išaugti visavertę savarankiška asmenybe: leisti pajusti, kad pasaulis yra saugus (D.Chopra, 2001, p.33).

K.Miškinis (2003) teigia, kad 3 metų vaikas pradeda suvokti save bei savąjį Aš. Jis reiškia didelį norą savarankiškai veikti, nors dar nemoka: išbarsto, nukerpa ne ten, sudaužo ir pan. Dar netiksliai suvokia daiktų dydį, nuotolį, laiką, ne visada gyvus daiktus skiria nuo negyvų. Jis daug klausinėja, vaikiškai, įdomiai samprotauja, rodo didelį prierašumą tėvams bei artimiesiems, vis nori eiti, važiuoti ir dalyvauti. Daugelio psichologų nuomone, tai, ką užfiksavo vaiko psichika iki trejų metų, lieka visam gyvenimui. Pasak autoriaus, tai vienas svarbiausių žmogaus amžiaus tarpsnių (K.Miškinis, 2003, p.112).

Pasak A.Juodaitytės (2003), mažų vaikų (iki 7m.) savęs vertę gana sunku „išmatuoti“. Jiems yra būdingas sėkmės laukimas konkrečiose situacijose. Vaikai save vertina, bet neturi apibendrintos savęs vertės. Ikimokyklinukas savimi yra visiškai patenkintas, sau jis atrodo esąs geras, ir tik praėjus kuriam laikui (9-10 metais) atsiranda išsamesnis ir aiškesnis savo vertės suvokimas bei formuojasi savęs vertinimas. To paties amžiaus vaikų mintys (samprotavimai) vienu ir tuo pačiu klausimu nors ir panašios, tačiau jose visuomet atsispindi artimos aplinkos žmonių patyrimas (pirmiausia tėvų), jų reikšmingumas vaikui ir netgi visuomenėje egzistuojančios „kito“ sampratos.

Ikimokyklinio amžiaus vaikui, rašo V.Lepėškienė (1996, p.45), aplinkiniai žmonės yra tarsi veidrodžiai, pagal kurių atspindžius jie kuria savo paties vaizdą, formuoja savęs vertinimą bei nuomonę apie save. Galima teigti, kad vaiko požiūris į save, savęs vertinimas formuojamas introjekcijos būdu – besąlygiškai priimant kaip tiesą visa, ką girdi apie save iš kitų žmonių. Šis laikotarpis, anot D.Chopra (2001), yra svarbiausias vaiko savigarbos, savo vertės suvokimo ugdymas. Pradėdamas suvokti savo vertę vaikas ruošiasi susitikti su dideliu, plačiu pasauliu už šeimos ribų. Mokydamasis savarankiškai valgyti ir naudotis tualetu, mažylis pradeda suvokti, kad „aš esu“ galima išplėsti iki „aš galiu“. Dabar vienintelė tėvų pareiga yra leisti vaikui patirti kuo daugiau žavesio, kai jo „aš“ atveria dar nepažįstamą, naują pasaulį. Vaiko savo vertės suvokimas nestiprės, jeigu šiuo laikotarpiu vaiko pojūtis bus gniuždomas ar slopinamas (2001, p.35-36).

K.Miškinis (2003) teigia, kad ikimokyklinukas patiria sudėtingų jausmų: meilę tėvams,

artimiesiems, gėdą, jam nesvetimas humoro jausmas. Šio amžiaus vaikas jau turi savo dorovinę poziciją, vertina draugų poelgius, nors vertinimas dar situacinis. Jis į savo veiklą žiūri ne vien kaip į organinių poreikių tenkinimą. Suaktyvėja pažintiniai interesai, vis daugiau dėmesio skiriama bendravimui. Iš artimųjų asmeninio pavyzdžio vaikas mokosi vertinti save ir kitus (Miškinis, 2003, p.117). Vaikas tikrina savo tėvus ir aplinką, norėdamas sužinoti, ką jis gali valdyti, tvarkyti, o ko – ne. Kad atsirastų laisvos valios jausmas, turi būti išugdyti savikontrolė ir nepaprastas savigarbos jausmas. Per didelę tėvų kontrolę sukelia ilgalaikius abejonės dėl savo sugebėjimų, gėdos dėl kurių nors poreikių ar kūno jausmus. Vaiko savarankiškumo jausmo pradžia – pirminis išsivadavimas iš motinos globos. Jis išsirutulioja iš ankstyvesniojo pasitikėjimo pojūčio (kai pasitikėjimas viršija nepasitikėjimą) (N.G.Gage, D.C.Berliner, 1994, p.116).

Manoma, kad jau ikimokyklinio amžiaus pabaigoje gali nusistovėti tam tikra pusiausvyra tarp emocinio ir kognityvinio komponento. Kaip nurodo L.Niebrzydowski, šiuo amžiaus tarpsniu vaikas jau pradeda sieti atliekamus veiksmus su savo asmens bruožais, suprasti savo veiklos motyvus. Baigiantis jaunesniajam mokykliniam amžiui, jau reiškiasi vaiko gebėjimas vertinti save nevalingai, diferencijuotai ir argumentuotai. Žinoma, šio amžiaus vaikų vertinimai dar lieka priklausomi nuo aplinkos, yra nelabai stabilūs, tikslūs. Stokodami savarankiškumo, šie vaikai linkę pernelyg save vertinti (cituojuama V.Aramavičiūtė, 2005, p.122). Šiame laikotarpyje vystosi protas, keičiasi ir vaiko emocijos bei valia. Iš pradžių vaikas formuoja savo elgesį remdamasis suaugusiojo pavyzdžiu. Vėliau jis pradeda vis labiau save skirti nuo suaugusiojo. Efektyvų vertinimą pakeičia tikslo supratimas. Iš suaugusiųjų vaikai išmoksta vertinti kitų vaikų poelgius, o vėliau ir savo. Labai svarbu, kad vertinama būtų realiai. Tiek savęs pervertinimas, tiek ir neįvertinimas vėliau gali sukomplicuoti žmogaus gyvenimą (R.Grucė, 1994, p.160).

Jaunesniame mokykliniame amžiuje vaikas išeina iš uždaro šeimos aplinkos, ima bendrauti su bendraamžiais. Patys tėvai vaikams jau nebeatrodo išskirtinai reikšmingi, atsiranda kitų svarbių žmonių. Šio amžiaus vaikai apskritai linkę kritiškai vertinti tėvus ir kitus suaugusiuosius. Jie gilinasi, ar teisingai buvo nubausti arba paskatinti, pastebi kiekvieną nenuoseklų poelgį. „Vaiko troškimas – tai ir darbas su kitais bei greta kitų, todėl šiuo laikotarpiu formuojasi darbo pasidalijimo ir lygių galimybių supratimas. Vaiko identiškumo jausmas pažeidžiamas ilgam, jei jis pajunta, kad jo socialinę vertę lemia ne noras ir pasiryžimas mokytis, bet odos spalva, iš kokių namų ar dėvimų drabužių kainos“, teigia E.H.Erikson (1980) (cituojuama M.Frust, 2000, p.202). Šiame amžiuje vyksta priešpriešos tarp iniciatyvos ir kaltės jausmo krizė. Pasitikintis ir savarankiškas vaikas gali tapti iniciatyvus, teigia N.L.Gage ir D.C. Berliner (1994, p.116).

Paauglystėje savęs vertinimas užima ypatingą vietą. Vystydamosi asmenybė įgauna vis daugiau žinių ne tik apie aplinkinį pasaulį, bet ir apie save. Pasak A.Vaičiulienės (2000), paauglystėje vykstantys pasikeitimai (lytinis brendimas, naujų savikontrolės formų įvaldymas,

gebėjimas įsisąmoninti savo elgesio motyvus, sugebėjimas naujai diferencijuoti santykius) veikia ir savęs vertinimą. Atitinkamai keičiasi Aš koncepcijos komponentai. Paaugliai išgyvena pirmąjį įsimylėjimą, mąsto apie patrauklumą, domisi mada, sužino, kaip jie idealiausiu atveju turėtų atrodyti. Paaugliai ir jaunuoliai ypač jautrūs savo kūno ypatumams. Dažnai šiame laikotarpyje kyla bendravimo problemos su tėvais, bendraamžiais, priešingos lyties atstovais. Atsiranda ne tik teigiamas, bet ir neigiamas savęs vertinimas. Pasak G.Navaičio (1999), tyrimai rodo, kad iš svarbesnių problemų, dėl kurių paaugliai kreipiasi į psichologinę konsultaciją, apie 15-18 % sudaro su šeima, kurioje paauglys gyvena sunkumai. Galima teigti, kad paauglių psichologinė savijauta priklauso nuo santykių su tėvais. Tėvų elgesys ir požiūris į vaikus lemia, kaip paauglys išsiugdys įgūdžius, įgys savarankiškumo, pasitikėjimo jėgomis, suformuos teigiamą savęs vertinimą. Paaugliai su kuriais tėvai grubiai elgiasi, mažiau pasitiki žmonėmis, sunkiau palaiko su jais stabilesnius emocinius ryšius, nors ir jaučia stiprų meilės poreikį. Autoritetingų tėvų vaikai paauglystėje yra savarankiškesni, pasitikintys savimi, aukščiau save vertina negu kiti paaugliai (Vaiko psichologinis konsultavimas, 1999, p.37-38).

1.2. Tėvų įtaka vaiko savęs vertinimui

Vaikystėje, savęs vertinimo formavimesi, svarbiausią vaidmenį atlieka suaugusieji, pirmiausia tėvų ar juos atstojančių žmonių, vertinimai. Todėl negalima vaiko vertinti negatyviai, sakyti, kad jis yra kvailas, bjaurus, piktas ar pan. Vaikas gerbia suaugusio žmogaus autoritetą ir, girdėdamas tokius žodžius, ne tik patiki, kad toks yra, bet ir nesąmoningai stengiasi taip elgtis, kad pateisintų gerbiamo žmogaus žodžius. Todėl bendraujant su vaikais, reikėtų neigiamai vertinti ne patį vaiką kaip asmenybę, o jo poelgį: tu neteisingai pasielgei, pats esi geras, bet tavo poelgis – ne. Vaikui pradėjus eiti į mokyklą, svarbus vaidmuo tenka mokytojo vertinimui. Paaugliui vis svarbesni darosi vienmečių vertinimas. Bet savęs vertinimas būna jau iš dalies susiformavęs tėvų, kitų suaugusiųjų vertinimų ir paties vaiko patirties įtakoje. Savęs vertinimas yra susijęs su žmogaus siekiais. Norint gyvenime ko nors pasiekti, reikia tikėti, kad gali tai padaryti. Jeigu žmogus nepasitiki savimi, tai netgi gabumai ir sugebėjimai gali nepadėti, nes jis nedrįs jų realizuoti (R.Bieliauskaitė, 1993, p. 47). Kad asmuo dalyvautų nuolatiname mokymesi, labai svarbu vaiko savivertę ugdyti jau vaikystėje, teigia D.Beresnevičienė (1995; 2002).

V.Lepeškienė (1996) rašo, kad neigiamą atgalinį ryšį vaikas linkęs generalizuoti (perdėti apibendrinti): jis aplinkinių vertinimą priskiria ne tik tam tikram savo elgesiui, už kurį yra baramas ar baudžiamas, kuriam suaugusieji nepritaria konkrečiomis situacijomis, bet sau, kaip žmogui, apskritai. Tačiau svarbiausias veiksnys, skatinantis pajusti savo vertę, yra vaiko pajautimas, kad jis tėvų mylimas ir priimamas besąlygiškai – toks, koks yra. Jei tėvai supranta ir priima vaiko jausmus, net ir neigiamus, nekelia jam neįgyvendinamų reikalavimų, nelygina jo su kitais vaikais, palaiko jo

norus ir pasirinkimus ar bent žiūri į juos rimtai, yra pasirengę jam padėti visomis gyvenimo situacijomis, juo pasitiki, vaikas jaučiasi vertingas, svarbus vien dėl to, kad jis egzistuoja, jaučia, kad jam gera būti pačiu savimi. Tokioje emocinėje aplinkoje augantis vaikas yra atsparesnis kritikai, iš svetimų žmonių gaunamas neigiamas atgalinis ryšys ir patirtos nesėkmės jį mažiau žeidžia ir ne taip ryškiai atsiliepia jo savęs vertinimui, kaip tų vaikų, kurie, norėdami sulaukti tėvų palaikymo ir pritarimo, nuolat turi stengtis įtikinti, laikytis jų reikalavimų būti į ką nors panašūs ar už ką nors pranašesni. Autorė teigia, kad vadinamieji problemiški, ar „sunkūs“ vaikai – tai tie, kurie neigiamai save vertina. Nes, jie siekia išsitvirtinti, iškovoti vietą tarp kitų labai įvairiais, dažniausiai tėvų ir mokytojų netoleruojamais būdais, todėl, norėdami, kad jiems pritarėtų, jie neįtinka, užkliūva ir nuolat girdi, kad yra „blogi“ (V. Lepeškienė, 1996, p.46-47).

G. Navaitis (1989) taip pat rašė, kad žiūrėdami į savo tėvus kaip į aplinkinio pasaulio veidrodį, vaikai mokosi suvokti savo vertę, suprasti save ir kitus. Kiekvieną pažinimą lydi emocijos bei jausmai. Savęs pažinimas, savo ryšių su kitais žmonėmis perpratimas visada susijęs su gana stipriais išgyvenimais. Nors jie įvairūs, bet juos nesunku suskirstyti į teigiamus ir neigiamus. Todėl ir vaikai gali vertinti save arba teigiamai (mano, kad jie gražūs, jiems sekasi, jie laimingi), arba neigiamai (mano esą kvaili, nesugebantys patys nieko padaryti, netiki, kad jie užaugę bus ko nors verti). Nuomonė apie kitus žmones taip pat gali būti teigiama ar neigiama. Pagal savęs ir kitų vertinimą (teigiamą arba neigiamą) vaikas, pasak G. Navaičio (1989, p. 210), gali būti priskirtas vienam iš keturių tipų:

1. Vaikas teigiamai vertina save ir aplinkinius – tai idealiausias variantas, sveika pozicija, leidžianti vaikystėje nuoširdžiai džiaugtis pasauliu ir drąsiau jį tyrinėti, o suaugus aktyviai veikti, lengvai bendrauti su aplinkiniais, padėti jiems ir būti jų palaikomam. Toks žmogus taip pat susidurs su sunkumais bei patirs nesėkmių, tačiau daugelyje situacijų pasitikės savimi ir kitais. Todėl nesėkmės ir sunkumai darys mažesnę poveikį jo savijautai
2. Vaikas, kuris patikėjo esąs geras, bet mano, kad kiti blogi, užaugęs irgi bus aktyvus, galės daug pasiekti, tačiau didelę dalį energijos skirs aplinkinių kritikavimui, jų trūkumų ieškojimui.
3. Vaiko pozicija „aš blogas, kiti geri“ labai trukdo pajusti gyvenimo pilnatvę. Suaugę jie nevaldys savo likimo, pasitrauks iš sunkių situacijų, vengs lyginti save su kitais, nes toks palyginimas vers juos krintis dėl savo nepilnavertiškumo.
4. Vaiko pozicija „aš blogas, jie blogi“ yra blogiausia. Jeigu žmogus visą laiką būtų nusiteikęs tik šitaip, jis negalėtų gyventi.

Svarbu pažymėti, kad vaikystėje susiformavęs požiūris į save ir kitus vėliau mažai bekinta, todėl veikia žmogaus likimą. Vienas ar kitas klaidingas tėvų poelgis vaiko „nesugadins“. Svarbu kaip dažnai tie poelgiai kartojasi ir kiek pagal juos galima spręsti apie bendrą auklėjimo stilių.

Pasak M.Furst (2000), Aš formavimuisi daugiausia reikšmės turi vaiko ryšys su motina ar kitu jį auginančiu žmogumi. Žalos, kurią padarė pirmiausia metais pažeistas teigiamas emocinis ryšys arba jį užgožęs neigiamas ar prieštaringas emocinis ryšys, vėliau nebeatitaisysi. Pirmojoje motinos ir vaiko simbiozės fazėje labai svarbu, kad juodu daug bendrautų ir vienas kitą liestų. Kai dėl kokių nors priežasčių negali užsimegzti pastovus emocinis vaiko ryšys su jį auginančiu žmogumi, nepataisomai pažeidžiama visa raida. Vystymuisi itin svarbus laikotarpis nuo 6-10 mėn. Tuo metu paprastai formuojasi ir įsitvirtina vaiko ryšys su motina. Jei tuo laikotarpiu ar vėliau vaikai atskiriami nuo motinų, jiems smarkiai pakenkiama. Neturėję galimybių užmegzti emocinį ryšį vaikai vėliau nesugeba to padaryti. Jei motina nepriima vaiko ir jo jausmų, atsiranda rimtų raidos sutrikimų. Jei motina nėra atvira naujai patirčiai, bijo vaiko, atstumia jį ar yra ir priešiška, ji neleidžia atsiriboti vaiko Ego, kartu susiformuoti jo Aš. Atstumtas motinos kūdikis jaučia egzistencinę baimę, kad jį paliks, nemato išeities. Baimės vaikas nepatirs tik augdamas aplinkoje, kur žmonių tarpusavio santykiai harmoningi. Pasitikėjimas ir saugumas – būtinos Aš vystimosi sąlygos. Vaiko socializacijai labai daug įtakos turi tai, kaip motina jį priima ir su juo bendrauja, jos švelnumas (M.Furst, 2000, p.191).

Pasitikintys vaikai tiki savimi, geba užmegzti gerus tarpusavio santykius. O nepasitikintys savimi vaikai blogiau vertina save, mano, kad kiti juos apgaudinės ir skriaus, jų nevertins. Pasak K.Miškinio (2003, p.122), tokie vaikai dažniausiai užima aukos poziciją bei dėl savo nesėkmių kaltina kitus žmones. Todėl svarbiausias vaiko pasitikėjimo savimi ugdymo veiksnys yra tėvų meilė jam, priėmimas jo tokio, koks jis yra. Tokie tėvai nekelia neįgyvendinamų reikalavimų, nelygina savo vaiko su kitais, palaiko jo norus ir pasirinkimą ar bent žiūri į juos rimtai. Tokioje emocinėje aplinkoje augantis vaikas geriau save vertina.

„Vaiko vertinimas – tai ir savotiška jo ateities prognozė. Vaikas bendrauja su daugeliu žmonių – su bendraamžiais vaikų darželyje bei mokykloje, su broliais ir seserimis, seneliais, mokytojais, kaimynais. Jie visi vertina vaiką, o jų vertinimai turi nemažą įtaką vaiko požiūriui į save. Tačiau tėvų nuomonė svarbiausia, tėvų daromų klaidų pasekmės liūdniausios. Ir ne vien todėl, kad tėvai paprastai su vaiku bendrauja intensyviau nei kiti. Tėvų nuomonė apie jį labai reikšminga ir vaikui, kuris beveik visą dieną praleidžia be jų. Reikšminga todėl, kad vaikui tėvai yra svarbiausi žmonės. Tėvas ir motina organizuoja jo gyvenimą. Vaikas nežino jėgos, kuri galėtų pakeisti tėvų sprendimus. Todėl jei jis savo elgesiu kartais ir priešinasi tėvų reikalavimams, tai vis dėlto tėvų vertinimas dažnai tampa vaiko savęs vertinimu“ (G.Navaitis, 1989, p.213).

Pasak R.Campbeell (1999, p.13) tėvų įtaka smarkiai persveria visas kitas. Namų poveikis vaikui stipriausias. Jis nulemia, ar vaikas laimingas, ar jaučiasi saugus ir tvirtas, kaip jis sutaria su suaugusiais, bendraamžiais ir kitokio amžiaus vaikais; ar pasitiki savimi ir savo sugebėjimais; emocionalus ar abejingas; kaip elgiasi nežinomoje situacijoje. Taigi, šeima, nepaisant kitų veiksmų,

turi didžiausią įtaką vaikui. D.Chopra teigia, kad „tėvų uždavinys – nulieta tvirtą savos vertės pamatą, ant kurio, vaikams augant, klosis nesuskaičiuojamų sėkmių ir nesėkmių išgyvenimai (2001, p.111). Jis sako, kad leisti vaikui pajusti savo unikalumą – vadinasi, leisti jam pajusti, kad jis yra norimas būtent toks, koks yra.

Apie tėvų ir vaikų santykių svarbą savivertės formavimuisi rašė daugelis autorių. Šeima, jos gyvensena, pasak Beresnevičienės ir Andziulytės (2004), daro ypatingą įtaką vaiko, o vėliau ir paauglio elgesiui. Paauglio socializacijai šeimos vaidmuo yra nepakeičiamas. Tyrimais nustatyta, kad paaugliai, jaučiantys tėvų palaikymą, supratimą, geriau save vertina. McCorminck, Kenedy (2000) teigia, kad paauglių savęs vertinimui turi įtakos šeimos sudėtis. Pasak autorių, nepilnose šeimose augančių vaikų savęs vertinimas mažesnis nei vaikų, gyvenančių su abiem tėvais (cituojama Beresnevičienė; Andziulytė, 2004). Apibendrinant galima sakyti, kad šeimos funkcionavimas yra susijęs su bendra paauglio savijauta: pasitenkinimu gyvenimu, savęs vertinimu, meistriškumo jausmu ir psichologinėmis ligomis (Shek DT, 2000) (cituojama Beresnevičienė; Andziulytė, 2004, p.125). Galima teigti, kad žmogui augant, formuojasi jo savimonė, savęs supratimas, apimantis savo kūno vaizdą, savęs vertinimą, aspiracijų (siekų) lygį. Tas asmenybės savimonės formavimasis priklauso nuo aplinkos, nuo kitų žmonių vertinimų. O nuo jų priklauso savo sugebėjimų realizavimas. Taigi savęs ir kitų žmonių vertinimas gyvenime visiems yra labai reikšmingas. Todėl turėtume apie tai pagalvoti, ypač vertinant vaikus bei kitus žmones tada, kai jiems nesiseka.

2. ŠEIMOS VAIDMUO VAIKO SAVIVERTĖS FORMAVIMUISI

2.1. Šeimos samprata ir funkcijos

Šeimos vaidmuo visuomenėje savo galia neprilygsta jokiai kitai institucijai, nes būtent šeimoje formuojasi ir vystosi žmogaus asmenybė, susipažįstama su socialiniais vaidmenimis, kurie yra būtini normaliai vaiko adaptacijai visuomenėje. „Šeima – tai pirmoji ugdymo institucija, kuri labiausiai įtakoja visą tolesnį asmens gyvenimą“ (I.Leliūgienė, 2003, p.284). Ji sako, kad būtent šeimoje suteikiami pirmieji doroviniai pagrindai, formuojasi pagrindinės elgesio normos, atsiveria žmogaus vidinis pasaulis bei individualios asmenybės savybės. Beje, šeima įtakoja ne tik asmenybės formavimąsi, bet ir žmogaus savęs vertinimą, pasitikėjimą, o taip pat stimuliuoja jo kūrybinį bei socialinį aktyvumą.

Šeimos apibrėžimų mokslinėje literatūroje yra gausu. R.Grigas, rašė: „Šeima nuo pat jos atsiradimo pradžios buvo kultūrinių, idėjinių, dorovinių vertybių ir žmogaus psichologinės kultūros puoselėtoja ir saugykla“ (R.Grigas, 1988, p.127). Pasak Navaičio: „Šeima – viena seniausių visuomenės institucijų“ (G.Navaitis, 1996, p.4). Panašiai šeimą traktuoja ir Z.Bajoriūnas (1997),

kad „šeima – tai pirminė visuomenės ląstelė, viena pagrindinių jos struktūros elementų“. O pirminė todėl, jog čia visų pirma auklėjami ir mokomi vaikai bei formuojama jų asmenybė (charakteris, vertybės, požiūriai). J.Vaitkevičiaus knygoje „Socialinės pedagogikos pagrindai“ (1995) šeima apibūdina kaip „maža žmonių grupės sąjunga, paremta visuomeniniais, ekonominiais ir biologiniais ryšiais bei interesais“. I.Leliūgienė sako: „Šeima – pagrindinis socializacijos veiksnys, kurio dėka vaikai įgyja emocinių žinių, susiformuoja įgūdžius bei gebėjimus, perima vertybes ir idealus, taisykles ir normas, būtinas gyvenant jį supančioje visuomenėje“ (I.Leliūgienė, 2003, p.9). Klaus Utz teigia, kad šeimą mes suvokiame kaip sistemą, susidedančią iš atskirų narių, o į visumą ją sieja nuolatiniai tarpusavio ryšiai. O jei šioje sistemoje kas nors pakinta, tai turi pasikeisti ir visi jos nariai (K.Utz, 2001, p.14).

I.Sabienė (2000, p.3.) rašo, kad būti mama, būti tėvu, rodos, taip paprasta ir labai sudėtinga. Žmonių lyčių anatominiai – fiziologiniai skirtumai įgalina tapti tėvu ir būti mama, tiksliau tampant gimdytojais. Motinystė, tėvystė – daugelio mokslų objektas: skirtingų kultūrų filosofijos, psichologijos, pedagogikos, etikos, genetikos, antropologijos ir t.t. Autorė pateikia keletą šeimos apibūdinimų, kurie atskleidžia jos esmę, kai kuriuos jos akcentus.

1 lentelė

Šeimos apibūdinimas

Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. V., 1993	L.Jovaiša. Hodegetika. V., 1995	L.Jovaiša. Pedagogikos terminai. K., 1993	K.Miškinis. Šeimos pedagogika. V., 1993	G.Navaitis. Psichologinė parama šeimai. V., 1996
1. Žmonių grupė, susidedanti iš tėvų, vaikų (kartais ir artimų giminaičių) gyvenančių kartu; 2. Perkeltinė reikšmė, žmonių grupė, organizacija, turinti bendrus interesus; 3. Biolog. sistematikos vienetas, jungiantis artimas gentis; 4. Vieno avilio, kelmo bitės (802 psl.).	Šeima yra ryšiais susieta mažiausia žmonijos bendruomenė, regeneruojanti tautą, automatiškai tvarkanti savo ūkį ir ugdanti jaunąją kartą pasauliui (158 psl.). Šeima yra jos narių, relaksacijos ir rekreacijos vieta (159 psl.).	Šeima- mažiausias visuomenės regeneracijos kolektyvas, kurį sieja ekonominės, dvasinės veiklos bendrumas (230 psl.).	Šeima yra pagrindinė visuomenės ląstelė, pirmasis jos kolektyvas (4 psl.). Šeima yra pats svarbiausias žmogaus socializacijos institutas, kuriame sudaromos palankios sąlygos perimti kiekvieno šeimos nario dorovinę patirtį, rūpintis abipusiu bendravimu (tėvų su vaikais, vaikų su tėvais) (10 psl.).	Šeima – tai grupė, teikianti savo narių poreikius (24 psl.). Šeima – kaip visuomenės ląstelė, kaip visuomenės raidos produktas, kaip maža grupė, kaip kartu gyvenančių ir turinčių bendrą biudžetą giminaičių grupė (17 psl.). Šeima laikomi asmenys, susiję santuokiniais arba giminystės ryšiais, bendru biudžetu ir ūkiu (17 psl.).

Šeimos paskirtis, jos funkcijos visuomenėje bei atskiro žmogaus gyvenime įvairių mokslininkų irgi traktuojamos įvairiai. Z.Bajoriūnas (1997) nurodo tokias šeimos funkcijas: 1) vaikų gimimo ir auginimo; 2) tautos etoso tęstinumo; 3) ūkinę ekonominę; 4) rekreacinę; 5) komunikacinę; 6) emocinę; 7) reguliuojamąją; 8) seksualinę. K.Miškinis (1993) išskiria: žmonių giminės tęsimą, vaikų socializaciją ir auklėjimą, ūkinę, rekreacinę, bendravimo ir seksualinių poreikių tenkinimo funkcijas. I.Leliūgienė (2003, p.286) akcentuoja tas šeimos funkcijas, kurios yra susijusios su vaikų auklėjimu bei mokymu, tai: reprodukcinė, pirminės socializacijos, edukacinė, rekreacinė ir psichoterapinė, ekonominė ir namų ūkio tvarkymo. Anot J.Navaitainės ir G.Navaičio (1990), saugiausiai jaustūsi augantis žmogus šeimoje, kuri vieną iš svarbiausių funkcijų vadina žmogaus giminės tęsimą. Jie teigia, kad ši funkcija glaudžiai sąveikauja su kitomis, tai jaunosios kartos auklėjimu ir socializacija. Šeimos ir jos funkcijų skirtingą sampratą lemia tyrėjų požiūris į įvairius šeimos santykių aspektus. Ji gali būti tiriama kaip socialinė institucija ir kaip maža grupė, tyrėjas gali orientuotis į jos santykius aiškinančius teorinius modelius ar nagrinėti empiriškai stebimą gyventojų pasiskirstymą.

2.2. Šeimos psichologinis klimatas – tai santykių šeimoje atspindys

Viena svarbiausių psichologinių sąlygų, padedančių nugyventi turtingą, teigiamų emocijų kupiną gyvenimą ir išauklėti gerus, dorus vaikus, pasak K.Miškinio: „yra šeimos psichologinis klimatas – šeimos emocinių lūkesčių visuma, pasireiškianti kiekvieno nario savitarpio santykių būklės išraiška, kiekvieno šeimos nario pasitenkinimas ar nepasitenkinimas savo padėtimi“ (2003, p. 355). Ši visuma ir lemia asmenybės vystymąsi. Šeima yra pats svarbiausias žmogaus socializacijos institutas, kuriame sudaromos palankiausios sąlygos perimti kiekvieno šeimos nario dorovinę patirtį, rūpintis abipusiu bendravimu (tėvų su vaikais, vaikų su tėvais). Visų šeimos narių lūkesčiai turi virsti norma, kuri gali stabdyti arba skatinti kiekvieno jų elgesį. Juk kaip ir gamtoje dėl tam tikro klimato vienas augalas gali nudžiūti, o kitas – vešliai sužaliuoti, taip ir žmogus vienoje šeimoje patiria psichologinį komfortą, o kitoje – diskomfortą. Kuo yra palankesnis psichologinis klimatas, tuo šeimos nariai geriau vertina vienas kitą bei patys save, labiau pasitiki savimi, lengviau pakelia stresines situacijas. Sąvoka „psichologinis klimatas“ K.Miškinio yra įvardijama ir kaip: „socialinis psichologinis mikroklimatas, moralinis klimatas, psichologinė atmosfera ir kt.“ (2003, p.355).

Pasak I.Leliūgienės (2003), psichologinis klimatas – tai tokia emocinė būseną, kurią nulemia šeimos narių nuotaikos, jų vidiniai išgyvenimai, tarpusavio santykiai, santykiai su kitais žmonėmis, požiūris į darbą bei aplinkinius įvykius. Šis rodiklis taip pat priklauso nuo emocinio komforto, tarpusavio supratimo, pagarbos, palaikymo, laisvalaikio leidimo formų. Psichologinis klimatas laikomas tinkamu, kai tarpusavio santykiai remiasi vienodų teisių ir bendravimo principais, t.y.

gerbiamos kiekvieno nario teisės, šeimos narius sieja glaudus emocinis ryšys bei artumas. Esant tokioms sąlygoms, socialinis – psichologinis šeimos statusas laikomas aukštu. Nuolatiniai sunkumai, konfliktai nors vienoje šeimos narių sferoje atspindi netinkamą psichologinį klimatą. Tokiu atveju socialinis – psichologinis klimatas yra žemas, nepalankus. Neretai dėl tokių santykių įvyksta sutuoktinių skyrybos, vaikai bėga iš namų ir panašiai. Beje, socialinis šeimos statusas gali būti ir vidutinis (kai konfliktai nėra nuolatinis šeimos palydovas).

Tik geras psichologinis klimatas, bendradarbiavimo, paramos ir savitarpio supratimo dvasia, darnus šeimos gyvenimas, kryptingos jos pastangos tampa šeimos narių pasitenkinimo bei džiaugsmo šaltiniu. Kiekvienas šeimos narys jaučia savo vertę, kiekvieno iš jų pripažįstamas reikšmingumas. Ir priešingai – šeimoje, kurioje klimatas blogas, žmogus jaučiasi suvaržytas, prislėgtas. Tokioje aplinkoje susidaro daug konfliktinių situacijų, įsivysto egoizmas, abejingumas, smulkmeniškumas bei prastai organizuojama šeimos buitis ir kt. Palankus psichologinis mikroklimatas padeda apsisaugoti ir nuo nemalonių išorinių dirgiklių. Pasak K.Miškinio: „todėl šeimoje turi būti toks psichologinis klimatas, kad visi jos nariai – ir dideli, ir maži - jaustųsi gerai“ (2003, p.356). Šeimoje turi vyrauti gera psichologinė aplinka, nes tai būtina sąlyga vaikui augti ir bręsti, o ypač psichiškai. Teigiamas bendras nusiteikimas, malonūs, geranoriški ir draugiški tarpusavio santykiai reikalingi ne tik vaikui, bet ir abiem tėvams. Autorius rašo, kad darniose šeimose, kur yra tinkamas psichologinis klimatas, dauguma vaikų geriau mokosi ne tik vidurinėse, bet ir aukštesiose mokyklose; 96 % jų geriau elgiasi. O vaikai iš nedarnių šeimų dažniau būna ne savarankiški, silpnavaliai, nekūrybingi, pasyvūs bei sunkiau prisitaiko prie bendraamžių. Nuolatiniai tėvų kiviščiai bei nesutarimai nesudaro sąlygų tvirtėti vaikų valiai, iškraipo dorovines orientacijas. Todėl tokie vaikai dažnai jaučia baimę, nepasitikėjimą suaugusiais, būna pagiežingi, kerštingi bei išsiblaškę. Slogi šeimos aplinka traumuoja psichiką, todėl vaikai lėčiau psichiškai bręsta (K.Miškinis, 2003, p.356). Šeimoje žmogus turi pailsėti, atgauti jėgas bei pasisemti kūrybinės energijos. „Sveika šeimos atmosfera, sutuoktinių dvasinis artumas, tarpusavio supratimas, rūpinimasis vaikais yra svarbiausia tinkamo vaikų auklėjimo sąlyga“ (Miškinis, 2003, p.360).

Vaikui neužtenka vien būti šeimoje. Jam reikalingas – psichologinis klimatas ir geri šeimos narių tarpusavio santykiai. Šeima turi būti ta aplinka, kurioje asmuo jaustųsi absoliučiai saugiai, būtų priimamas (pageidaujamas), neatsižvelgiant į jo visuomeninį statusą, išvaizdą, finansinę padėtį. Visą tai galima apibūdinti gerai žinomumu posakiu – „mano namai - mano tvirtovė“. Sveika nekonfliktuojanti šeima – tai patikimiausias paramos šaltinis, geriausia priedanga, kur galima nors trumpam „pasislėpti“ nuo visų išorinio pasaulio pavojų, pailsėti bei atgauti fizines ir dvasines jėgas (I.Leliūgienė, 2003, p.285). J.B.Simon, J.J.Murphy, S.M.Smith (2005) rašo, kad šeimos sugebėjimas greitai atkurti fizines ir dvasines jėgas gali būti apibūdinamas, kaip galimybė teigiamai

reaguotu į neigiamą situaciją ir išeiti iš emocijų stiprėjimo situacijos išradingiau bei labiau pasitikint savimi nei anksčiau. Straipsnis pristato trumpą literatūros apžvalgą, liečiančią šeimos sugebėjimą greitai atkurti fizines bei dvasines jėgas, įtraukiant jos aspektus, veikiančius modelius ir savitas šeimos charakteristikas. Tai ir prisideda prie šeimos sugebėjimo greitai atgauti fizines bei dvasines jėgas. Platus sprendimais pagrįstų principų ir technikos skolinimasis, gausūs praktiniai aprašymai, nukreipti į šeimos sugebėjimą greitai atgauti fizines bei dvasines jėgas, šeimos santykių įvertinimo, elgesio apibūdinimas. Straipsnis baigiasi raginimu papildomam tyrimui bei šeimos sugebėjimo greitai atkurti fizinės ir dvasinės jėgos įdiegimui šioje srityje.

Mes turime įsisąmoninti bendravimo taisykles, sukurti elgesio standartus ir juos suprantamai perteikti savo vaikams. Pasak Dagmar von Cramm (2005), reikia, kad šeimoje atsirastų veikimo erdvė, tada bus lengviau gyventi kartu ir vaikai tada jausis saugūs. Bendri pietūs, pomėgiai, kuriuose dalyvauja visa šeima, dienotvarkė, kurioje numatytas laikas bendriems dalykams – tai labai svarbios prielaidos. Sukurti bendrų draugų ir pažįstamų ratą, sugalvoti bendrų veiklos sričių ir švenčių – visą tai šeimoje sukuria gerą atmosferą. Pasak D.Chopros, „jei šeimoje sukursime pasitikėjimo, atvirumo ir tolerancijos atmosferą, šios savybės bus perimtos kaip dvasinės savybės“ (D.Chopra, 2001, p.32).

„Kaip rodo istorijos nugludinta praktika, niekas taip nejungia, nesuartina šeimos narių, nenušlifuoja „superindividualizmo“ kampų, bandančių kitus, kaip bendras darbas, arba darbas, kurį asmuo dirba kitų šeimos narių akivaizdoje. Dera suvokti ir įvertinti šią žmogų humanizuojančią ir šeimą stiprinančią aplinką. Tik šeima – nepakartojama, unikali visuomenės ląstelė – pajėgi efektyviausiai formuoti unikalią mikroaplinką ir suteikti būsimai asmenybei unikalų, individualizuotų bruožų pagrindus. Psichologinio komforto sąlygos, kurias sudaro šeima, labai reikšmingos ir vėlesniame, brandžiame žmogaus amžiuje. Taigi šeimą reikia ne tik stiprinti tradicinėmis priemonėmis, bet aktyviau ieškoti naujų formų ir būdų, stiprinančių jos vietą bendrame žmogaus socializacijos procese.“ (R.Grigas, 1988, p.158).

2.3. Tėvų ir vaikų bendravimo šeimoje ugdymas

„Žmogumi vaikas tampa tik tuomet, kai susiformuoja jo santykis su artimu žmogumi ir jis ima bendrauti“ (M.Furst, 2000, p.171). Pasak V.Aramavičiūtės, pirmoji bendruomenė, kurioje užsimezga vaiko ryšiai su kitais žmonėmis, yra šeima; tie ryšiai turi ypač didelę įtaką (teigiama ar neigiama) jo dvasiniam tapsmui. Šeimoje įgyta bendravimo patirtis ilgą laiką esti vienintelis santykių su aplinkiniu pasauliu vertinimo kriterijus. Čia prasideda ir visuomeninis vaiko gyvenimas, vėliau tęsiamas mokykloje, vaikų ir jaunimo organizacijose ir kitur. Todėl šeima yra ypatinga bendruomenė, tai pirmasis vaiko dvasinės brandos etapas (2005, p.74).

Tėvų meilė vaikams, nepriekaištingi tarpusavio santykiai, artimas bendravimas padeda žmogui suvokti etines ir estetiškes vertybes, normas ir pratina jas taikyti kasdieniniame gyvenime. Pasak K.Miškinio: „Bendravimas – tai tokia žmonių tarpusavio sąveika, kai keičiamasi informacija, sukuriama tam tikras emocinis tonas, daroma įtaka vieno kitam“ (K.Miškinis, 2003, p.358). Autorius rašo, kad tik bendraudamas pažįsti save, gali įvertinti savo jėgas ir sugebėjimus. Bendravimas šeimoje yra bene svarbiausia individo tapsmo žmogumi prielaida bei būtina žmogaus egzistavimo, jo asmenybės tobulėjimo forma. Jau ankstyvojoje vaikystėje susidarę įpročiai, veiklos bei elgesio stiliai, kaip ir pati žmogaus psichika, vėliau kinta lėtai. Namų aplinka, tėvų tarpusavio santykiai, jų elgesys matyti iš vaikų charakterio bei elgesio. Vaikų panašumas į tėvus yra ne tik įgimtas, bet ir įgytas. Tėvai ir vaikai bendravimo meno turi mokytis per visą gyvenimą, ir nepamiršti, kad sėkmę lemia kito žmogaus supratimas, dėmesys jam, įsijautimas į jo vidaus pasaulį, išgyvenimus. Šeima vaikui – pati geriausia aplinka išryškinti ir įtvirtinti ypatingus polinkius, įgyvendinti potencines galias. Tik tėvų meilės sušildytas, jų bendravimo praturtintas vaikas iš šeimos židinio išsineša dvasinę stiprybę visam gyvenimui.

Tėvų ir vaiko bendravimas prasideda nuo pat gimimo. Beveik iš pat pradžių naujagimis bendrauja akimis, prisilietimu, šypsena ir balsu. Iš to kyla socialinis elgesys skatina kūdikių savivokos formavimąsi ir sudaro sąlygas jiems išlikti. “Nėra nuostabesnio socialinio elgesio kaip stipri kūdikio meilė, vadinama prieraišumu, stiprus išlikimo impulsas, laikantis kūdikį prie tų, kurie juo rūpinasi“ (D.G.Myers, 2000, p.86). Šis ankstyvas tėvų ir vaiko bendravimas, viena vertus, yra susijęs su priežiūra poreikių tenkinimu, o kita vertus svarbus aspektas yra tas, kad kūdikiui bendraujant su artimaisiais didėja jo pasitikėjimas, tikrumas ir saugumas (S.Herm, 2004, p.24).

Pasak D.G.Myers, ikimokyklinukas, kuris užstoja tėvams televizoriaus ekraną, norėdamas pats matyti, kuris klausinėja tuomet, kai jie kabasi telefonu, mano, kad jūs matote ir girdite tai, ką jis pats mato ir girdi. Todėl bendraujant su mažu vaiku, reikia prisiminti, kad toks elgesys atspindi jo pažintinį ribotumą: egocentriškas vaikas nėra sąmoningai „egoistas“ ar „neatidus kitiems“, - jam tiesiog sunku suprasti kito požiūrį. Ikimokyklinukams lengviau laikytis pozityvių nurodymų negu negatyvių. Tėvai, barantys vaikus, dažniausiai nesupranta šių ribų. Jie galvoja, kad jų vaikai, kaip maži suaugusieji, gali kontroliuoti savo elgesį. Todėl jie mano, kad vaikai sąmoningai piktavališkai stovi ant kelio, išpila maistą, neklauso draudimų ar verkia (D.G.Myers, 2000, p.81).

T.Hollenstein, I.Granic, M.Stoolmiller, J.Snyder (2004) rašė, kad tėvų - vaikų bendravimas dažnai naudojamas elgesio problemų numatymui ankstyvoje vaikystėje. Egzistuoja bendras susitarimas, kad bendravimas, charakterizuojamas kaip abipusis priešiškas, grubus, nebūtinai arba pernelyg didelės kontrolės, prisideda prie plataus vaiko psichopatologinio spektro. Šio dokumento tikslai yra išplėsti šį tyrimą, atkreipiant dėmesį nuo turinio, į šeimos bendravimo struktūrą. Ši struktūra remiasi giminystės lankstumu, lyginant su tėvų – vaikų bendravimo manieros tvirtumu. Iki

šiول, šeimos modelių struktūrinėje analizėje buvo daugiausiai nesutarimų dėl metodikos, tinkamos tokiai analizei, trūkumo. Šis mokslinis darbas pašalina šitą trūkumą, atgaivindamas tvirtumo koncepciją ir įdiegdamas naujų dinamiškų sistemų metodikas, psichopatologijos išvystymo nagrinėjimui.

Tėvų – vaikų bendravimo psichoterapiją aprašo M.D.McDiarmid ir D.M.Bagner (2005). Jie teigia, kad vaikai su vystymosi sutrikimais dažnai pristatomi kaip turintys trikdančio elgesio problemų, kurios gali neigiamai paveikti jų mokymąsi, elgesį bei socialinį bendravimą. Todėl gydymo kursas, kuris susilpnina vaikų su vystymosi sutrikimais elgesį, yra kritiškas. Trys charakteristikos griežtai nurodo, kad tėvų – vaiko bendravimo psichoterapija (TVBT) yra tinkamas gydymo pasirinkimas vaikų su vystymosi sutrikimais: TVBT dalinasi keletu gydymo ypatybių, kurios padarė teigiamą poveikį vaikams su vystymosi sutrikimais viename dizaino studijų atvejuje; tėvų – vaiko bendravimo psichoterapijoje reikia labai mažo pasikeitimo, kad ši programa būtų efektyvi tokiems vaikams; TVBT yra akivaizdus gydymas normaliai išsivysčiusiems vaikams su trikdančiu elgesiu. Tėvų - vaiko bendravimo psichoterapijos pritaikymo būdai vaikams su vystymosi sutrikimais yra plačiai aprašomi šiame straipsnyje.

Bendruojant šeimoje yra svarbu tinkamai pasinaudoti įvairiomis bendravimo priemonėmis. Nes jų įvairovė, tikslingas pasirinkimas bendravimą daro įdomesnį, patrauklesnį, įtaigesnį bei leidžia pačias sudėtingiausias problemas išspręsti be konfliktų ir civilizuoti. „Tėvams kur kas lengviau bendrauti su savo vaikais, kai jie išsiugdo ekspresinius gebėjimus – galėjimą ryškiai, įtaigiai parodyti savo veiksmus ir išgyvenimus. Raiškūs žodis, atidus klausymasis, subtilus humoras, šmaikšti replika, laiku pavartota mimika ar gestas bendravimą daro įtaigų ir paveikų“ (Miškinis, 2003, p.383). Pasak I.Leliūgienės (2003), jei sveikoje šeimoje gimsta fiziškai ir psichiškai sveikas vaikas, tuomet jo socializacinis, fizinis ir psichinis vystymasis vyksta pagal visiems žinomas normas (jis šliaužioja, sėdi, vaikšto, bėgioja, pradeda kalbėti, žaidžia ir t.t.). Kalba ir žaidimai turi labai didelę įtaką vaiko socialiniam vystymuisi. Įsisavindamas kalbą, žaisdamas įvairius žaidimus, vaikas perima iš suaugusiųjų ir aplinkos socialinę patirtį ir socialines tradicijas. Jeigu vaikas, dėl vienokių ar kitokių priežasčių negali ar neturi galimybės tai daryti, tuomet jam gali būti sunku suprasti jį supančią aplinką bei sudėtinga integruotis į visuomenę.

2.4. Vaiko kalbos ugdymo reikšmė šeimoje

Kalba, kaip suaugusio ir vaiko tarpusavio bendravimo vaisių, aiškino rusų psichologas L. Vygotskis (1896-1934). Pirmieji vaiko žodžiai yra bendravimo veiksniai, jie atsiranda, tik socialinėje erdvėje. Autorius pabrėžia svarbų nenuginčijamą faktą – kalba yra bendrų vaiko ir suaugusiojo pastangų pasekmė. Vaikas nori bendrauti, suprasti, kas jam sakoma, suaugęs nori padėti vaikui išmokti kalbėti (cituojuama Vystymosi psichologija. Vaikystė, 2004, p.52). Dažnai

tėvai neįvertina vaiko galimybių: kai kurios motinos mažai kalba su savo vaikais tik todėl, kad netiki, jog mažas vaikas gali klausytis ir bendrauti. Tačiau yra įrodyta, kad ankstyvas tėvų kalbėjimasis su vaiku labai skatina jo pažintinę bei kalbos raidą.

R.Žukauskienė (2002) rašo, kad kalbos psichologijos tyrimai padėjo įvertinti įvairių kultūrų vaikų kalbą. Paaiškėjo, kad visame pasaulyje tėvai kalba su vaikais, naudodami tam tikrą intonaciją, tarimą ir žodyną. Jie intuityviai kuria vadinamąją motinišką kalbą, kad būtų lengviau bendrauti su vaikais, tėvai kuria savus žodžius, sunkiai ištariamus pakeisdami trumpais išreiškimais (pvz: „tū-tū“ vietoj žodžio „traukinys“). Autorė rašo, kad psicholingvistai tiria tėvų ir vaikų tarpusavio sąveiką, fiksuodami ir vienus, ir kitų pasakymus. Motiniška (vaikiška) kalba formuojasi bendraujant, mėginant susikalbėti tėvams ir vaikams. Tuos vaiko žodžius tėvai įsimena, supranta jų reikšmę ir gali vartoti kalbėdamiesi su savo vaikais. Daugelyje šeimų susiformuoja specifinis vaikų ir tėvų sukurtų žodžių, suprantamų tik jiems, žodynas. Dažnai viso pasaulio motinos, taip pat tėvai, kiti artimieji, net pašaliniai asmenys su vaikais bendrauja motiniška kalba. Taip trejų metų vaikai kalbasi su savo „vaikais“- lėlėmis ir su savo jaunesniais už save broliukais bei sesytėmis.

Chomsky teigia priešingai, kad dauguma tėvų savo vaikams sako aiškius, pilnus bei gramatiškai taisyklingus sakinius. Kalbėdamiesi su vaikais tėvai trumpais ir aiškiais sakiniais išreiškia tai, kaip supranta vaiko nepilnai ištartus žodžius ar sakinius. Tokiame pokalbyje vaikas yra aktyvus dalyvis, atsakantis į motinos ar tėvo užduotus klausimus ir išreiškiantis savo poreikius. Motina, taisyklingai išreikšdama vaiko nepilnai pasakytas mintis ar neaiškiai ištartus žodžius, leidžia jam mokytis (cituojama R.Žukauskienė, 2002, p.109). Šiai minčiai pritaria ir Maria Furst (2000). Ji rašo, kad vaikai iš pradžių kalba „savo“ kalba arba artistine kalba, kurios simboliai visuotinai nėra priimti. Šeimos nariai tokią vaiko kalbą supranta. Tačiau, anot autorės, kad vaikas išmoktų tiksliai reikšti savo mintis ir galėtų bendrauti su aplinka, suaugusieji neturėtų kalbėti su vaiku „jo“ kalba bei mėgdžioti jo „žodžių“, kurie tik laikinai užpildo kalbos spragą. Spontaniška vaiko veikla sudaro palankias sąlygas ugdyti kalbą ikimokykliniame amžiuje. „Klausimų amžiuje“ (antroji trečiųjų metų pusė) vaikas plečia savo žodyną žodžiais, kuriais jam atsakoma į nesibaigiančius klausimus. Jei į juos neatsakoma, vaikas pamažu liaujasi klausinėti. Tuomet kalba formuojasi lėčiau, procesas sutrinka (M.Furst, 2000, p.200).

Tobuliausia bendravimo priemonė yra kalba, sako R.Žukauskienė. „Vaikui labai svarbi ne tik mokykloje, bet ir namie įgyta patirtis, pastaroji gali veikti stipriau. Vaikai tų šeimų, kur dažnai kalbama, aptariamai įvairiausi įvykiai, gali geriau atlikti su kalba susijusias užduotis, negu tie, kurių šeimose emocijos reiškiamos gestais, o pokalbį prie pietų stalo pakeičia televizija“ (Žukauskienė, 2002, p.253). Pokalbiai tarp tėvų ir vaiko, pasak R.Grucės (1994, p.142), turi būti gyvenimiški, argumentuoti, tinkami to amžiaus vaiko mąstymo lygiui. Su vaikais reikia kalbėti kaip su savo lygiais. Nes jie daug daugiau supranta, negu mums gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. „Kalbėjimas iš

jėgos pozicijos“, įsakmus moralizavimas, atvira ir plika didaktika duoda labai menkus rezultatus, o kartais gali nuteikti vaiką priešišškai. Todėl elementarus pedagoginis pasiruošimas yra būtinas kiekvienam tėvui ir motinai. Geriausiai vaikų individualybę ugdo jiems paliktas atsakingumo jausmas. Vaikai patys turi imtis atsakomybės už savo mintis, žodžius ir darbus.

„Klausymasis – tai bendravimo aktas, kuriam būdingas abipusis kontaktas“ (K.Miškinis, 2003, p.379). Vaikai apie kalbėjimą ir klausimąsi dažniausiai susidaro nuomonę iš tokių pasakymų: „Nurimk“, „Nepertraukinėk suaugusiųjų“, „Žiūrėk į mane, kai aš su tavim kalbu“, „Nesiginčyk“, „Užsičiaupk“ ir pan. Tokie pasakymai perša vaikui mintį, kad kalbėjimas reiškia viršenybę, o klausymasis asocijuojasi su bejėgiškumu, paklusnumu. Jei tėvai kalbėdami pertraukia vienas kitą, abu kalba vienu metu, negerbia vienas kito nuomonės, nuolat barasi ir nesupranta vienas kito jausmų, tai vaikas ima kopijuoti tokį jų elgesį. Todėl, pasak K.Miškinio (2003), daugelis nesutarimų šeimose ir įvyksta, kai nenorima ar nemokama išklaudyti.

2.5. Žaidimas kaip viena iš svarbiausių vaikų ugdymo sąlygų

Viena iš bendravimo formų tarp tėvų ir vaikų gali būti ir žaidimas. R.Žukauskienė (2002) sako, kad psichologai nėra vienos nuomonės apibūdindami žaidimą, nes jis palaiko tiek daug įvairių vaiko veiklos sričių, reiškiasi įvairiomis situacijomis ir kt. Tačiau žaidimo svarba vaiko raidai neabejojama. Tiek Freudas, tiek Piaget pripažino, kad vaikui žaidimas yra labai svarbus. Psichoanalitinės krypties psichologai teigia, kad standartinių žaidimų (sąveika tarp vaikų ir tėvų, brolių ir seserų) paskirtis yra padėti vaikui išspręsti tėvų ir vaikų, vyro ir moters, Id ir Superego konfliktus (cituoju R.Žukauskienė, 2002, p. 188).

Kas yra žaidimas? Šį klausimą kelia ir bando į jį atsakyti R.B. Jones (2004) savo straipsnyje „Playing with Your Child“. Daugelis tyrinėtojų įdėjo daug pastangų, kad atrastų, kas iš tikrųjų yra žaidimas. Tam, kad atsakytų į šį klausimą, autorė mano, kad žaidimo apibrėžimas privalo būti rastas. Jei vaikai mokosi žaisdami, tada didžiausia reikšmė yra ta, kad tėvai, vaikų pirmieji mokytojai, turėtų suteikti galimybes vaikui žaisti namuose. Be to, tėvai turi sudaryti namuose tinkamą aplinką į kurią įeina žaidimai ir žaislai. O kai vaikui reikia žaidimo partnerio – kas geriau už jo/jos tėvus? Šis straipsnis siūlo tėvams, kurie nori užsiimti bei žaisti su savo vaikais, rekomendacijų sąrašą. Pasak D.Beresnevičienės (2003, p.60), tėvai žaisdami su vaiku, padeda jam geriau suvokti aplinką, išnaudoti savo jėgas sėkmingai veiklai, ugdo kalbos, techninius ir kitus įgūdžius, turtina jo žodyną, sudaro galimybes savarankiškai reikštis bei moko toleruoti neapibrėžtumą.

A.Juodaitytė (2003) rašo, kad vaikystės periodo psichinių savybių realizavimas yra įmanomas tik per tam tikros veiklos sritis, pirmiausia žaidimą, piešimą, konstravimą ir kt. O viena iš svarbiausių ugdymo sąlygų yra „vaikiškos“ veiklos rūšis – žaidimas. Išskirtinė reikšmė teikiama

vaikų žaidimams, sudarantiems galimybę vaikui būti aktyviam ir kuo geriau išreikšti save. Žaidimas grindžiamas laisvu suaugusiojo su vaikais bendradarbiavimu. Jis tampa pagrindine vaikų gyvenimo ir socializacijos forma. Tokio ugdymo pageidautini rezultatai – vaiko laisvės plėtojimas, atsižvelgiant į jo gebėjimus ir patirtį. Bendraujant, žaidžiant su tėvais išlavėja vaikų mąstymas ir vaizduotė, plėtojasi jų pažintiniai ir kūrybiniai gebėjimai. Žaisdami vaikai dažnai prisiima kitų vaidmenis. Vaikai žaidžia įvairiausių žaidimus: imituoja pagalbą mamai, tėvui, įvairių grupių istorijas (šeimos), klausosi pokalbių, vykstančių šeimoje, ir tokiu būdu „pasyviai“ dalyvauja šeimos konfliktuose. Šis kasdienis patyrimas leidžia jiems susidaryti vaizdinius apie vyro ir moters veiksmus, taip pat apie tai, kaip žmona ar vyras turi elgtis vienas su kitu. „Žaidimas – tai pagrindinė ikimokyklinukų veikla, o jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams šią vietą užima mokymasis“ (A.Juodaitytė, 2003, p.151).

K.W.Hoffmann, B.Roggenwallner (2005) rašo, kad auklėjant svarbiausia yra trys dalykai, tai: ramybė, pastovumas ir mokytis palankios aplinkos sudarymas. Labai svarbu mažiems ar ikimokyklinio amžiaus vaikams sudaryti sąlygas žaisti situacijų modeliavimo žaidimus ir taip mokytis pažinti ir tvarkyti savo jausmus. Dalis, šių autorių, pateiktų emocinio intelekto programos žaidimų yra skirti žaisti kartu su tėvais. Ši EQ (emocinio intelekto) programa skiriama 3-4 metų vaikams, nors pateikta ir keletas kontaktinių žaidimų tėvų ir kūdikių bendravimui skatinti. Šio ikimokyklinio amžiaus vaikai, jei yra tinkamai ir sėkmingai auklėjami, jau ima pasitikėti savimi ir kitais. Jie mielai žaidžia vaizduotės žaidimus, pradeda tapatinti lytį su tam tikrais vaidmenimis ir tyrinėti savo lytiškumą. Vaikai sprendžia savo reikalus ir mėgdžiodami aplinkinius, ir kūrybiškai. Itin svarbu, kad bendraudami su 3-4 metų savo atžalomis tėvai būtų emociškai nuoseklūs ir pastovūs. Vaikai turi pastebėti, kad tėvai suvokia savo jausmus ir juos reikšdami stengiasi tapti vaikams artimesni. Vaikams labai svarbu, kad suaugusieji juos mokėtų išklaudyti ir suprasti, rimtai vertintų jų jausmus, padėtų juos įvardyti bei jiems pritartų. Suaugusieji turi nustatyti vaikams ribas, tačiau kartu pateikti būdų, kaip jiems tinkamai spręsti savo opius rūpesčius. Vaikams turi būti palikta pakankamai laisvės elgtis savarankiškai, kad bendraudami tarpusavyje jie galėtų turėti savo patirtį. Auklėjimo klaidos šiuo laikotarpiu, pasak Hoffmann ir Roggenwallner, gali negrįžtamai paveikti emocinį vaiko elgesį: jis negalės pasitikėti savimi, nes nesugebės emociškai tiksliai įvertinti situacijos arba bijos susidurti su emocijomis.

Žaidimai padeda lavinti ir tokius gebėjimus kaip emocinė komunikacija ir bendravimas grupėje. Vaikai žaisdami kontaktinius žaidimus išmoksta įvertinti savo padėtį grupėje ir tinkamai elgtis. Žaidimai su taisyklėmis padeda ugdyti savikontrolę, elgesio orientaciją bei gebėjimą susitarti. R.Winston (2005) teigia, kad žaisdami vaikai įgyja bendravimo, pvz., derybų ir bendradarbiavimo įgūdžių. Žaidimas padeda ir kalbos raidai. Žaisdami vaikai ne tik geriau supranta

savo aplinką, bet ir vystosi socialiai bei emociškai. Vaikai, kuriems stinga šios laisvės, vėliau gali turėti vystymosi sutrikimų (2005. p.191).

Pasak Miškinio (2003), laisvalaikio šeima turi neribotą galimybių lavinti vaiko dėmesį. Išėję su vaiku pasivaikščioti arba žaisdami, tėvai gali paprašyti jį stebėti ir pasakyti, kas nauja atsirado, ko jau nėra, rasti ir apibūdinti kokį daiktą, išvardyti skirtumus ir t.t. Skaitydami pasakas, tėvai gali pasiūlyti įsidėmėti žodžius, prasidedančius kokia nors raide, paprašyti atpasakoti pasakos turinį. Skatinti vaikus piešti bei įvardyti nupieštų figūrų požymius. Įvairiais žaidimais, kuriuos žaisdami vaikai mokosi lyginti, gretinti, apibendrinti, sieti bendrąsias sąvokas su konkrečiais daiktais, pagrįsti savo nuomonę ir pan., tėvai visapusiškai lavina vaiką. Taigi lavinti reikia taip, kad vaikas pats galėtų daryti atradimus. Panašiai tėvams, kaip dirbti su ikimokyklinio amžiaus vaiku, pataria ir I.Leliūgienė: “nusistatykite pastovų laiką, kurį galite skirti vien dukrai ar sūnui. Žaiskite su vaiku, kartu skaitykite knygas, pasivaikščiokite. Tokių užsiėmimų metu jūs su savo vaikučiu kuriate abipusio pasitikėjimo saitus; žaidimai padeda atsirasti ryšiui tarp jūsų ir vaiko“ (2003, p.120). „Vaikams reikia magijos ir mitų, išgalvotų veikėjų bei savitų simbolių. Remdamiesi šiuo patikimu emociniu pagrindu jie išsiugdo pasitikėjimą savimi, suvokia savo vertę“ (J.U.Rogge, 2005, p.126).

2.6. Vaiko ugdymo šeimoje galimybės

Pirminės socializacijos procese svarbus vaidmuo tenka vaiko auklėjimui šeimoje. Juk tėvai visada buvo ir bus pirmaisiais vaiko auklėtojais. Vaiko ugdymas šeimoje – tai nuoseklus ir sudėtingas socialinis – edukacinis procesas. Tėvas ir mama savo vaikui rodo dėmesį, švelnumą, rūpestį, apsaugo nuo gyvenimiškų negandų bei pavojų. Vaikų ugdymas namuose – tai puiki galimybė patiems tėvams pasitempti, kontroliuoti savo elgesį, jausmus. Juk vaikai dažniausiai mokosi stebėdami tėvus. Jie nori pamatyti, kaip tėvai įveikia sunkumus, sprendžia pragyvenimo problemas. Tėvų pavyzdys, sako I.Leliūgienė turi milžinišką poveikį vaikams į gerąją, o kartais, deja, - į blogąją pusę (2003, p.127). Anot E.H.Erikson (2004), šeima ugdo savo vaikus, o šie savo ruožtu ugdo savo šeimas.

Pasak R.Grucės, tėvai kalba vaikams ne tiek žodžiais, kiek visu savo gyvenimu bei nusilenkimu tikrosioms vertybėms. Ne tiek reikšmės turi jų sakomų žodžių prasmė, kiek tonas, kuriuo jie yra pasakomi, ypatingas jų akcentavimas, juos lydintys gestai ir mimika, tūkstančiai kitų nenusakomų ir nepasveriamų smulkmenų. Vaikai puikiai jaučia, kaip vieną ar kitą dalyką įvertins tėvai, be jokių išankstinių aiškinimų jie žino, kaip pasielgtų vienu ar kitu konkrečiu atveju. Šeimyninis tėvų gyvenimas atsiveriantis prieš vaikų akis, yra pagrindinė vaikų mokykla, kurios jiems niekas kitas neatstos, kurios svarbiausius bruožus vargu ar galės pakeisti visa dešimties ar daugiau metų pedagogika (1994, p.123).

Šeimoje lemiamą vaidmenį vaidina tėvai, nes „šeima yra tobuliausias vaiko augimo ir auklėjimo institutas, kuriame auklėjimas yra nenutrūkstamas ir nuolat koreguojamas“ (K.Miškinis 2003, p.21). Vaikas stebi ir perima šeimos gyvenimo būdą, jos narių dorovinę ir dvasinę kultūrą, elgesį, vertybines orientacijas, elgesio normas, veiklos ir bendravimo su kitais būdus. Pasak Miškinio, tinkamai auklėdami vaikus, tėvai išugdo jų darbštumą, sąžiningumą, savarankiškumą, gerumą ir daugelį kitų vertingų asmenybės bruožų. O tėvų tarpusavio santykiai, požiūris į gyvenimą, darbą, save yra nepakeičiama terpė socializuoti ir auklėti vaikus. Vaikų auklėjimas – sudėtingas ir nepaprastai kruopštus procesas, kuriame nėra nereikšmingų dalykų.

„Tėvai, kurie myli savo vaiką tokį, koks jis yra, ir parodo jam elgesio ribas nenuvertindami jo asmenybės, geriausiai prisideda prie jo ugdymo“ (S.Herm, 2004, p.40). Nors meilės ir vaikams skiriamas laikas bei energija laikytini svarbiausiais veiksniais, bet vien jų nepakanka. Svarbu, kaip viso to siekiama, t.y. ar panaudojami pozityvūs auklėjimo metodai. J.Gray matydamas Vakarų pasaulio auklėjimo krizę, kelia klausimą apie auklėjimą šeimoje modernizavimą. Daugiau kaip 30 metų kūręs pozityvius auklėjimo metodus, jis kviečia dabartinius tėvus atsisakyti bausmių ir grasinimų. „Bausme pagrįsta auklėjimo, grasinimų, kritikos, nepasitenkinimo ir praktika šiais laikais neveiksminga“, - teigia J.Gray (2001, p.23). Jo nuomone, šių laikų vaikai yra jautresni, gabesni, kūrybiškesni, intelektualesni ir kartu labiau paveikiami išorinių sąlygų. Tie, kurie, išaugę demokratinėje visuomenėje, nepripažįsta šių metodų ir ima maištauti, priešintis, atmesti tėvų vertybes ir net atsisakyti tėvų pagalbos, būdami nesubrendę ir nepasirengę apsieiti be jos. Taip nutrūksta vaikų ir tėvų bendravimas, be kurio neįmanomas vaiko vystymasis. Vadinasi, agresyvus tėvų elgesys trikdo psichologinę asmens raidą. Todėl ir moralė, pasak J.Gray, dabartiniam vaikui neturi būti primenama iš išorės, bet ji turi kilti iš vidaus, drauge jam veikiant su tėvais, stebint ir mėgdžiojant jų elgseną, mokantis jiems padėti, būti paslaugiam ir pan.

R.L.Metsapelto, L.Pulkkinen (2005) savo moksliniame straipsnyje nagrinėjo įvairias vaikų auklėjimo priemones (t.y. vaikų auklėjimą kurį puoselėja patys tėvai, vaikų elgesį bei šeimos atmosferą) ir jų asociaciją su tėvų savybėmis, esant tarpusavio bendravimui. Tyrimas apėmė 106 šeimas, kuriose buvo 8-13 metų amžiaus vaikai. Vaikų auklėjimo duomenys buvo surinkti iš tėvus (54 mamų ir 52 tėvų) ir vaikų (48 mergaičių ir 58 berniukų), pateikiant jiems klausimus. Elgesio stebėjimas buvo nukreiptas į tėvų – vaiko sąveikos priemones. Rezultatai parodė, kad tarp tėvų, kurie manė esantys labiau išsiauklėję, buvo pastebėta, kad tos mamos buvo labai susikoncentravusios į vaikus ir labiau su jais bendravo. O tėvai buvo susikaupę savyje. Kai buvo nagrinėjami vaikų duomenys dėl jų auklėjimo ir šeimos atmosferos, tėvų susitelkimas buvo susietas daugiau su palankia šeimos atmosfera. Gauti rezultatai parodė, kad metodų rinkinys ir informacija apie tėvų charakterių duomenys galėtų būti svarstomi, siekiant apibrėžti vaikų auklėjimo kokybę.

Naudojami įvairūs vaiko auklėjimo ir mokymo metodai. Tačiau vaikas nėra visiškai pasyvus. Tėvai, auklėtojai irgi turi prisitaikyti prie vaiko temperamento, charakterio, tam tikrų savybių, gebėjimų ir pan. Jei tėvai nuolat bendrauja ir bendradarbiauja su mokytojais, tai padės vaikui geriau mokytis. Bet jeigu tėvai aiškina vaikui, kad mokykla tėra tuščias laiko švaistymas ir svarbu tik gauti atestatą, vargu ar vaikas sieks mokslo ir kaups žinias, teigia D.Gailienė, L. Bulotaitė ir N.Sturlienė (2002, p.17). Vaiko mokymąsi taip pat lemia tėvų požiūris į mokyklą, į vaiko pažymius, teigia A. Lukoševičius (1996). O vaiko pažymiai, jo mokyklinis pažangumas ne tik veikia tarpusavio santykius šeimoje, bet ir tėvų savijautą darbe, toje visuomeninėje aplinkoje, kurioje jie nuolat bendrauja. Lietuvos švietimas grįstas glaudžiu šeimos, mokyklos ir visuomenės bendradarbiavimu. Mokykla kuriama kaip šeimos ir visuomenės atviras kultūros židinys (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992).

G.Navaitis rašo, kad tėvai nori efektyvumo, bet nesiūlo kelio jo link ir nesugeba vaikui padėti. Dažnai blogi vaiko pažymiai nėra sąmoningo jo apsisprendimo nesimokyti padarinys. Tai tik šeimai būdingo nesugebėjimo organizuoti protinę veiklą išraiška, kuri savo ruožtu sietina su šeimos struktūra, tėvų ir vaiko bendravimu (Vaiko psichologinis konsultavimas, 1999, p.79). Pasak K.Miškinio, visi tėvai nori, kad vaikas gerai mokytųsi, bet ne kiekvienas žino, jog „mokymosi sėkmė daugiausiai priklauso nuo to, kaip šeimoje lavinamas dėmesys, atmintis, mąstymas, kalba, jausmai“ (2003, p.118). Pradėjusio lankyti mokyklą vaiko gyvenimas staiga pasikeičia. Iki šiol svarbiausia veikla buvo žaidimas, dabar – mokymasis. O mokantis reikia tam tikrų įgūdžių, kurie padėtų prisitaikyti prie mokyklos tvarkos ir mokymosi sąlygų. Nes nuo jų priklauso ne vien mokymosi sėkmė, bet ir visapusiškas vaiko brendimas. Taigi prisitaikymas – svarbus tėvų rūpestis. Jie turi išmanyti, kaip padėti vaikams, pradėjusiems lankyti mokyklą. Vaikai turi mokytis noriai, todėl tėvai privalo atskleisti mokymosi tikslus, motyvus bei parodyti mokslo reikšmę žmogaus gyvenime. K.Miškinis (2003) teigia, kad šeimos narių tarpusavio santykiai turi būti grįsti meile ir pasitikėjimu, o ne prievarta ir baime. Jeigu vaikas bijo tėvų, tai nedrįsta paklausti, išsiaiškinti nežinomų dalykų. Dėl pasikartojančių tokių situacijų jis darosi nervingas, smunka jo pažangumas. Vaiko sveikatą ir mokymąsi ypač veikia tėvų tarpusavio santykiai. Gerai sutariančių šeimų vaikai būna ramesni bei geriau mokosi (2003, p.139).

Įvairios literatūros apžvalgoje pateikiama duomenų, kad geriausiai adaptuojasi autoritetingų tėvų vaikai, taip lyg ir patvirtinant prielaidą apie šeimyninio ugdymo stiliaus ir socialinio išsivystymo lygio santykinę priklausomybę. Konstatuojama, kad lyginant su kitais šie vaikai yra labiau pasitikintys savimi, visiškai save kontroliuoja, yra socialiai kompetentingi. Sparčiau vystosi jų aukšta savivertė, mokykloje pasiekiami daug aukštesnių rezultatų nei kitokio auklėjimo stiliaus ugdytų vaikų akademiniai pasiekimai (Buri, Louiselle ir kt., 1988, Dornbusch, Ritter ir kt., 1987; cituojamas A.Juodraitis, 2004, p.51).

Tėvai dažnai įsitraukia į savo vaikų lavinimą per namų užduotis, teigia J.M.T. Walker, K.V. Hoover-Dempsey, D.R. Whetsel, C.L. Green (2004). Nesvarbu ar vaikai atlieka namų užduotis namie, ar atlieka jas klasėje pamokų metu, ar užbaigia jas mokykloje po pamokų. Namų užduotys gali būti veiksmingas įrankis: a) leidžiantis tėvams ir kitiems suaugusiems žinoti, ką vaikai mokosi; b) suteikiantis progą tėvams ir vaikams pasikalbėti; c) suteikiantis mokytojams galimybę išgirsti iš tėvų apie vaikų mokymąsi. Per 2001 metus, autoriai apžvelgė tėvų dalyvavimą, atliekant vaikų namų užduotis, tyrimą (Hoover-Dempsey ir kt., 2001). Ši apžvalga sutelkiama ties pamąstymu, kodėl tėvai įsitraukia į savo vaikų namų darbų atlikimą, kokias strategijas jie panaudoja, ir kaip dalyvavimas atsiliepia mokinio pažangumui. Tyrimas palaiko teorinius argumentus, kuriuos tėvai pasirenka dalyvaudami atliekant namų darbus. Tėvai tiki, kad jų dalyvavimas teigiamai veiks jų vaikų pažangumą. Be to jie pastebi, kad šis dalyvavimas yra skatinamas ir naudingas mokyklos personalui (Hoover-Dempsey ir Sandler, 1995, 1997). Autoriai taip pat siūlo, kad tėvai dalyvautų įvairiose veiklos srityse, liečiančias šias pastangas: pradedant nuo pagrindinių strategijų sukūrimo namų darbų vykdymui bei sudėtingesnių pastangų, nukreiptų į mokymą. Kad tėvai geriau suprastų ir padėtų mokiniams vystyti efektyvaus mokymosi strategijas.

I. Neves ir A.M. Morais (2005) rašė apie pedagogikos panaudojimą šeimoje. Pedagoginės normos pabrėžiančios šeimos įpročius, yra charakterizuotos ir susijusios su specifinėmis socialinėmis grupėmis. Straipsnyje aptariami studentų pasiekimai santykiuose su šeima ir pedagogikos panaudojimu. Šeimos pedagogikos panaudojimo analizė buvo pagrįsta modeliu, gautu iš Beršteino teorijos. Šis modelis svarsto du pagrindinius aspektus: orientacijos nustatymą ir jo ypatingumą bei supratimą abiejuose: mokomajame ir reguliuojamajame, kontekstuose. Modelis vystė gilią, subtilią šeimos bendravimo analizę. Tyrimas parodė, kad šeimos skiriasi savo orientacija bei pedagogikos panaudojimu ir nurodo, kad yra kiti faktoriai, nei socialinės grupės, šeimos pedagogikos panaudojimo nustatymui. Jis taip pat teigia, kad specifinės šeimos veiklos gali paaiškinti skirtingus vaikų pasiekimus mokykloje. Tėvų bei šeimos dalyvavimą švietime, jo reikšmę vaiko pažangumui, tarpusavio santykiams ir bendravimui, tyrė N. Vaden – Kernan, J. McManus, C. Chapman (2005). Jų pateiktas pranešimas pateikia duomenis apie tėvų ir šeimų dalyvavimą savo vaikų lavinime Jungtinėse valstijose. Apklausą vykdė tėvai, joje dalyvavo virš 12 tūkstančių vaikų nuo darželinukų iki 12 klasės. Čia pateikti išsamūs duomenys ir klausimų bei anketų pavyzdžiai.

Mokymosi programų tarnyba (National Service Learning Clearinghouse, 2004) gali pasiūlyti tėvams bei šeimoms galimybę dalyvauti naujuose, pažangesniuose mokymosi būduose ir įsijungti į savo vaikų mokyklų veiklą neįprastu būdu. Atliktas tyrimas parodė, kad stiprus šeimos įsitraukimas į mokyklinę veiklą, turi didelę naudą vaikams ir jaunimui. Tai apima: aukštesnių klasių testų rezultatus; geresnį mokyklos lankomumą; didesnę namų darbų atlikimą; teigiamą nusiteikimą bei elgesio rodymą ir aukštesnius mokyklos baigimo rezultatus. H.B. Weiss, K. Faughnan, M. Caspe

ir kt. (2005), pateiktas pramogų vadovas apima paaiškintas tinklo sąsajas su nesenu (paskelbtų per ir po 2000 m.) tyrinėjimu, informacija ir būdais dėl šeimos dalyvavimo. Šeimos dalyvavimas keičia plačią struktūrų sferą, tai atsispindi šiame vadove, kuris paaiškina vaikų auklėjimo lėšų panaudojimą, paremiant vaikų mokymąsi ir vystymąsi, namų bei mokyklos tarpusavio santykius, tėvų vadovavimo plėtojimą ir kolektyvinį išipareigojimą mokyklos pagerinimui bei reformai. Šis vadovas pristato 126 nacionalinių organizacijų darbą, kurio dauguma keičia švietimo sferą.

S.G.Timmer, A.J.Urquiza, N.M.Zebell, J.M. McGrath (2005) atliko išsamų tyrimą. Tikslas: tėvų – vaiko tarpusavio sąveika mokymosi procese. Šis procesas naudoja socialinio mokymo struktūrą, yra diados intervencija, kuri suplanuota pakeisti būdingus tarpusavio veiklos pavyzdžius, rastus tėvų - vaiko santykiuose. Ankstesnis tyrimas siūlė, kad blogai pritaikomi ir didelės rizikos bruožai randami blogoje tėvų – vaiko diados elgesyje gali būti panaudojami tėvų – vaiko tarpusavio sąveikos mokslo procese. Pradinis šios studijos dėmesys yra ištirti tėvų – vaiko tarpusavio santykių ugdyme efektyvumą tarp blogo elgesio tėvų – vaiko diadoje. Metodas: šis tyrinėjimas apibūdina 136 biologinių tėvų – vaiko diados efektyvumą, kuriame 66,9% (91) vaikų buvo blogo elgesio. Iš 91 blogo elgesio vaikų 64,8% (59) tėvai blogai elgėsi su savo vaikais ir dėl to buvo laikomi didelėje rizikoje, galintys pakartoti prievartą. Pagrindiniai šio tyrimo rezultatai štai ką rodo: 1) vaiko elgesio problemų mažėjimą; 2) tėvų streso mažėjimą; 3) piktnaudžiavimą rizika mažėjimą, lyginant pradinę ir dabartinę būklę diadose su ir be blogo elgesio aprašymu. Išvados: tyrimo rezultatai prisideda prie tėvų – vaiko tarpusavio sąveikos ugdyme tyrinėjimo institucijos, kaip daug žadantis įsikišimas, kaip pagalbos priemonė tiek vaikams, tiek tėvams, kurie yra didelės blogo elgesio rizikos šeimose.

Galima apibendrinti šia G.Navaičio nuomone, kad nuo pirmųjų vaiko gyvenimo dienų jo asmenybės tapsmą lemia šeimos santykiai. Vaiko patiriami psichologiniai sunkumai, taigi ir mokykliniai rūpesčiai, irgi neretai siejasi su jo vaidmenimis šeimoje, šeimos bendravimo stiliumi. Šiuo atveju šeimos, pirmiausia tėvų ir vaikų, santykių korekcija tampa mokyklos psichologo uždaviniu (Vaikų psichologinis konsultavimas, 1999, p.61).

3. ŠEIMOS NARIŲ TARPUSAVIO SANTYKIŲ UGDYMAS

3.1. Tėvų ir vaikų santykiai

Santykiai – dažnai vartojama, bet sunkiai apibrėžiama sąvoka. Jei laikysim, kad santykiai – tai daiktų padėtis vienas kito atžvilgiu, tai tarpasmeninius santykius galima apibrėžti kaip žmonių padėtį visuomenėje vienas kito atžvilgiu. J.Almonaitienė rašė, kad jei bendraujame su visais nepažįstamais žmonėmis, tai toks bendravimas nėra svarbus. Tuo tarpu su kitais žmonėmis mes bendraujame daugelį metų ar net visą gyvenimą. Tai šeimos nariai ir giminės bei draugai. Tarp jų ir mūsų susiklosto tarpusavio santykiai. Santykiams būdingi ilgalaikiai emociniai ryšiai, tarpusavio

įsipareigojimas (J.Almonaitienė, 2003, p.11). „Žmoniškieji santykiai – aukščiausia visuomenės vertybė, suartinanti žmones“ (I.Leliūgienė, 2003). Rytų teologijos tyrėjo L.Guissni'o nuomone, santykių netikrumas, pradedant šeima, yra viena didžiausių mūsų kartos nelaimių: “Gyvenama, tarsi sergant jūros liga, su tokiu netikrumo santykių pinklėse, kad jau nebekuriame tai, kas žmogiška“ (L.Giussani, 2000, p.33).

„Gera tėvystė – pirmiausia geri santykiai tarp tėvų“, rašė R.Grucė (1994, p.126). Jo nuomone, jeigu tarp vyro ir žmonos tėra skurdus ryšys, tai ir auklėjimas slys paviršiumi. Sąmoningai ar nesąmoningai žmonės prisimena ir kartoja tą gyvenimo stilių, kurio liudininkais jiems teko būti savo pačių šeimose. Santykiai tarp tėvų nulemia visą šeimos gyvenimą. Jei juose vyrauja švelnumas, jautrumas, mandagumas ir reiklumas, tai galima tikėtis, kad savaime, be ypatingų pastangų, susikurs teigiamas mikroklimatas, kurio taip reikia kiekvienam daigui ne tik – augti. Anot I.Leliūgienės (2003), kiekvienam vaikui sėkmingai augti bei ugdytis reikia šeimos, kuria jis galėtų džiaugtis, jaustųsi saugus. Šeima sudaro geriausias sąlygas vaikui visapusiškai vystytis. Susidarę šeimos ir vaiko santykiai yra pagrindas toliau plėtoti savo santykius su aplinka bei pasirengti visuomeniniam gyvenimui. Ji rašo, kad visi tėvai nori matyti savo vaikus gražius, sveikus ir talentingus. Tačiau kad vaikas toks taptų, reikia ne tik norėti, bet ir atiduoti daug meilės, kantrybės bei darbo.

Šeimos darną bei gerus santykius, pasak K.Miškinio (2003, p.364), lemia vidiniai veiksniai: šeimos narių santykių kokybė, jų turinys, individų asmeninės savybės bei suderinamumas. Nė viena vaikų auklėjimo įstaiga negali suteikti tokio bendravimo ir nepajėgia atstoti šeimos aplinkos. Šeimos gyvenime tiesiogiai ir akivaizdžiai reiškiasi visi asmenybės, jos sąmonės savitumai. Šeima vaikui – pati geriausia aplinka išryškinti ir tvirtinti specifinius polinkius, potencines galias. Tik tėvų bendravimo praturtintas vaikas iš šeimos židinio pasisemia dvasinės stiprybės visam gyvenimui. Tėvai negali palikti vienu vaikų spręsti savo problemas, turi mokėti „augti“ su jais pagal amžiaus tarpsnius keisti elgesį. Reikia priimti vaiką šeimoje tokį, koks jis yra – su visomis jo teigiamomis ypatybėmis ir ydomis, pasiekimais ir trūkumais. Jeigu į vaiką bus žiūrima realiai, o ne idealizuotai, šeimoje taps geresni santykiai, tėvai galės daryti didesnę poveikį vaikui, nesutriks vaiko pasitikėjimas tėvais. „Tėvai auklėtojai pamažu turi tapti tėvais vyresniaisiais draugais“ (K.Miškinis, 2003, p.364). Tik abipusis supratimas ir pagarba, geri tarpusavio santykiai skiepija vaikui orumą, dvasios kilnumą, moralinį tyrumą, saugo nuo blogo elgesio ir nepadorumo. Šeimos tarpusavio santykiai turi būti tokie, kad ne tėvai klaustų vaiką, kas jam atsitiko, o vaikas sakytų: “Mama (tėte), nežinau, kas man darosi, ką man daryti“. Drovumas, aukštingas elgesys, užsisiklindimas, kiūtojimas savame kiaučiuke – būsenos, kurias tėvai turi suprasti, o supratę paskatinti bei padrauginti vaiką. Ir net netinkamai pasielgę vaikai neturi bijoti pasipasakoti tėvams ir iš jų turi išgirsti padrauginamą žodį.

„Tėvai turi imtis moralinės atsakomybės už gerus tarpusavio santykius ir laikyti save svarbiausiais jų kūrėjais“ (K.Miškinis, 2003, p.367).

Pasak J.Vaitkevičiaus (1995), šeimai tenka pagrindinė atsakomybė už vaiką. Šeimoje persipina biologiniai ir socialiniai saitai tarp gimdytojų ir vaikų. Tie ryšiai ypatingai reikšmingi, kadangi įtakoja vaikų psichikos vystymosi bei pirminės socializacijos ypatumus jau pačiame anksčiausiame gyvenimo etape. V.Aramavičiūtė (2005) teigia, kad tėvų ir vaikų santykiai išreiškia ne vien psichologinius ir moralinius ryšius, bet ir biologinius saitus, remiamus tradicinėmis pareigomis bei įsipareigojimais. Kaip artimos giminystės išraiška, biologiniai ryšiai yra reikšminga tėvų ir vaikų santykių palaikymo sąlyga, kartu ir svarbus veiksnys, darantis įtaka auklėjimui. „Tėvų ir vaikų ryšiai yra „ypatingas atvejis dėl to, kad jiems būdinga didžiulė galios disproporcija ir jie yra svarbiausias socializacijos procesų veiksnys“, - teigia A.Giddensas (2000, p.129).

Tėvų – vaiko prisirišimas pasitvirtina kaip svarbiausias faktorius teigiamiems vaiko vystymosi rezultatams. A.H.Marty, A.C.Readdick, C.M.Walters (2005) pateikta teorija bei tyrimai rodo, kad globėjas yra svarbi figūra, kuri gali padėti tėvams santykių su jų vaikais vystymesi. Charakteringi pratimai, kurie didina kasdieninį laiką akis į akį tarp vaiko ir tėvų, sutvirtina prasidėjusį ryšį su tėvais bei artimumą su vaikais, yra siūlomi pateiktame straipsnyje.

Bendrauti su vaiku reikia pradėti nuo pat jo gimimo. Psichologų nuomone, bendravimas su suaugusiais šiuo amžiaus tarpsniu yra viena svarbiausių vaiko psichinio brendimo, jo būsimos asmenybės formavimosi sąlygų. Bendravimo su motina niekuo negalima pakeisti, vaikas būti saugus ir ramus tik tada, kai greta jaučia motiną. Nepatenkintas bendravimo poreikis kenkia tiek psichiniam, tiek fiziniam vaiko brendimui. Nepakankamas bendravimas su tėvais vėliau gali sukelti nejautrumą, šiurkštumą, išankstinį nepasitikėjimą pasauliu (K.Miškinis, 2003, p.365).

D.P.F.Montague, A.S.Walker-Andrews (2002) tirtas asmens artimumo ir tėvų domėjimosi 3,5 mėn. kūdikių jausmingumo, dinamiškai jausmų išraiškai, efektas. Buvo nustatyta, kad kūdikiai skirtingai žiūrėjo į motinų pasakymus, bet ne į tėvų ir kitų nepažįstamų suaugusių pasakymus. Nustatyta, kad tėvų – vaikų ryšiai žymiai labiau įtakoja vaikų (kūdikių) vystymosi supratimą apie kitų žmonių jausmų išraiškas. Santykiai su kitais žmonėmis ankstyvojoje vaikystėje yra pagrindinis vystymosi stimulus tų smegenų dalių, kurios atsako už emocijas ir bendravimą, pažymi J.Mastauskaitė (2000). Kūdikiai vystosi kaip žmogiškos būtybės per savo santykius su kitais. Asmeniniai santykiai yra pagrindas, iš jų išsirutulioja ir savęs, ir kitų samprata (Macmurray, 1961; cituojama Vystymosi psichologija. Vaikystė. 2004, p.25).

K.Miškinis (1993, 2003) rašė, kad labai svarbu su vaiku artimai bendrauti ir ankstyvosios bei pirmosios vaikystės tarpsniu. Nes kol galutiniai neišlavėjusi kalba, loginis mąstymas, tėvų bendravimas su vaiku yra itin reikšmingas. Glaudus bendravimas, pokalbiai bet kuria proga ir tema, atsakymai į daugybę klausimų praturtina ir vaiką, ir tėvus. Vaikai gaudo kiekvieną tėvų žodį ir

dedasi atmintin. Taip skiepijamas požiūris į aplinkinį pasaulį bei žmones. Jis lieka ilgam ir lemia tolesnį vaiko gyvenimą ir elgesį. „Didžiulis ir emocijų vaidmuo: teigiamos žadina dėmesį, stiprina atmintį, o neigiamos – slopina. Emocinis veiklos, įvykių nuspalvinimas vaiko atmintyje išlieka labai ilgai. Ikimokyklinukas itin jautrus viskam, kas darosi šeimoje“ (Miškinis, 2003, p.365). Iki trejų metų susiformuoja pagrindiniai vaiko bendravimo su suaugusiais komponentai. Vaikas išmoka vaikščioti, kalbėti, susipažįsta su artimais žmonėmis, daiktais, pripranta laikytis elementarių tvarkos bei elgesio taisyklių. Todėl 3-4 m. būtina išmokyti mažylį mandagiai kalbėti, pratinti noriai atlikti suaugusiųjų reikalavimus, būti atidų kitiems, išmokyti dalytis ir atjausti. Miškinis rašo, kad psichologų teigimu, prierašumą tėvams labiau galima išugdyti pirmais trečiais gyvenimo metais, ir jei tėvai išleidžia iš akių šį laiką, vėliau sunku užmegzti glaudžius ryšius su vaikais. Pasak autoriaus, šis amžiaus tarpsnis yra išskirtinis. 5-6 m. vaikus reikia mokyti valdyti savo elgesį, kontroliuoti išorę, laikyseną, mimiką, skirti gerą nuo blogo. Pratindami dirbti tik gerai, tėvai turi stengtis, kad vaikai patirtų kuo daugiau džiaugsmo. Todėl jei nesiseka nereikia barti, o paguosti ir patarti.

Pasak R.Grucės, ikimokyklinio amžiaus vaikui būtini jausminiai ryšiai su tėvais. Vaikui būtina būti mylimam, kartu ir pačiam, jei ne mylėti, tai bent būti prisirišusiam. Jis turi būti tikras, kad tėvai su dėmesiu jį išklausys, atsakys į klausimus, paguos ir padrąsins. Mylimas vaikas paprastai būna giedras ir ramus, nuoširdus ir pasitikintis, o nemylimas – liūdnas, perdėtai jautrus, kartais piktas ir agresyvus. Nesijaučiąs mylimas vaikas jaučia grėsmę bei nuolatinę įtampą. Jis bijo būti nesuprastas, neįvertintas ir neteisingai nubaustas. Be to, vaikui būdingas poreikis išreikšti tai, ką jis mato ir išgyvena (1994, p.162).

Ankstyvame mokykliniame amžiuje, atsiveria nauji pažinimo ir dorovinio vystymosi šaltiniai. R.Grucė (1994) teigia, kad vaikams prasideda naujas jų gyvenimo tarpsnis, kuris susijęs su kai kuriais specifiniais sunkumais: 1) vaikai turi staiga priprasti prie specialaus mokyklinio režimo; 2) klostosi nauji santykiai su mokytoju ir klasės draugais. Staiga turi plėstis vaiko psichologinio priimtumo ir socialinio suderinamumo diapazonas. Šeima pirmaklasiui turi rodyti daug dėmesio, kad jis kuo greičiau įveiktų šio amžiaus sunkumus. Svarbu, kad tėvai nuolat bendrautų su vaiko pirmuoju mokytoju, nes nuo šito bendravimo labai priklauso vaiko fizinis ir psichinis vystymasis.

Tėvų bendravimas su paaugliais yra visai kitoks. Nes šio amžiaus vaikas ne tik nori, bet ir gali geriau pažinti gyvenimą, žmones ir pats save, rasti savo vietą gyvenime. Paaugliai atkakliai ieško draugų už savo namų sienų bei stengiasi būti savarankiški. Tėvai bendraudami su paaugliais, pasak Miškinio (2003), turi: 1) Būti taktiški ir draugiški; 2) Nepasiduoti pykčiui, bet visada išlikti mandagūs; 3) Mokėti padrąsinti; 4) Neapkrauti vaiko neįvykdomais reikalavimais; 5) Santūriai žiūrėti į klaidas, smulkias pražangas; 6) Reiklumą derinti su pagarba; 7) Neprimesti savo valios; 8) Žinoti, kad blogus tėvų ir vaikų santykius formuoja neigiamos tėvų savybės.

D.Beresnevičienė (2003, p.36) taip pat teigia, kad kiekvienai vystymosi stadijai būdingi tam tikri reikšmingieji santykiai. Iš pradžių vaikui užtenka mažos grupelės žmonių, su kuriais palaikomi reikšmingieji santykiai, o vėliau jų būrys didėja. Kūdikystėje ir ankstyvojoje vaikystėje reikšminguosius santykius sudaro socialiniai santykiai vien su motina ar tėvu ar kitais globėjais. Vėlyvojoje vaikystėje reikšmingieji santykiai apima ir brolius, seseris, senelius. Pradinio mokyklinio amžiaus asmeniui svarbūs tampa ne tik santykiai su savo šeimos nariais – tėvais, broliais, seserimis, seneliais, ir kitais giminaičiais, bet ir su kaimynais, mokyklos draugais, mokytojais. O jaunesniojo paauglio svarbiausius reikšminguosius santykius sudaro santykiai su bendraamžiais bei tais asmenimis ar jų grupėmis, kurie padeda jam atrasti save, nustatyti savo tapatybę. Į vyresniojo paauglio santykių ratą įtraukiami ir lyderiai bei tam tikrų vaidmenų modeliai, kitaip tariant, herojai kaip asmenybės identifikavimo modeliai.

Įvairias perspektyvas šeimoje: šeimos tarpusavio santykių modelius tyrė M.Dekovic ir K.Buist (2005). Pirmas jų darbo tikslas buvo plačiu mastu išnagrinėti šeimos savitarpio santykius (tėvai – paauglys, sutuoktiniai ir brolio – sesers ryšiai) sistemą, kuri veikia paauglio prisitaikymą. Antras tikslas buvo nustatyti šeimos tarpusavio santykių individualius modelius. Be to svarbu išnagrinėti ar šie, skirtingų šeimų tarpusavio santykių modeliai yra susiję su paauglio prisitaikymu. Tyrime dalyvavo 288 tvarkingos šeimos auginančios po du paauglius (seserį ir brolių). Kiekvienas šeimos narys pateikė informaciją apie savo savitarpio santykius su kiekvienu šeimos nariu. Visos šeimos ryšių kokybė buvo susijusi su elgesio problemomis, bet ne su šeimos struktūra. Straipsnyje aptariamos šeimos sistemos perspektyvos naudingumas paauglio išsivystymo nagrinėjimui.

M.J.M.H.Delsing, M.A.G.vanAken, J.H.L.Oud ir kt. (2005) darbas išnagrinėjo ryšius tarp pastebėto lojalumo ir atsakomybės jausmo šeimos savitarpio santykiuose bei paauglių elgesyje. Duomenys buvo rinkti 228 šeimose, pradedant nuo tėvo, mamos ir dviejų jų paauglių vaikų. Buvo naudojamas socialinis modelis, lojalumo ir atsakomybės šeimos lygyje bei individualiame lygyje nustatymu. Paauglių elgesio problema geriausiai išryškėjo šeimos lygyje. Paaugliai, iš šeimų su mažiau lojaliu ar vertu pasitikėjimo klimatu, parodė daugiau tokio elgesio problemų. Taip pat buvo nustatyti ryšiai tarp paauglių elgesio problemų ir individualių paauglių charakteristikų. Paaugliai, kurie pagrindė buvo nurodomi kaip mažiau susirūpinę dėl teisingumo ir atsakomybės, turėjo daugiau problemų. Šio tyrimo duomenys parodė, kad į procesus skirtingose šeimos funkcionavimo lygiuose turėtų būti atsižvelgta tiriant ryšių, tarp šeimos charakteristikų ir vaikų, rezultatus.

F.Kendall (2001) teigia, kad dauguma tėvų tiesiog nori patirti malonumą bendraujant su vaikais, stebėdami, kaip jis auga ir vystosi. Tikimės, kad mūsų vaikai bus laimingi, kad jų gyvenimas bus prasmingas ir įdomus. Toks požiūris labiausiai padeda kuriant harmoningus tėvų ir vaikų santykius, tenkinančius abi puses. „Tėvai turi ugdyti tris pagrindinius vaiko asmenybės bruožus – savarankiškumą, teigiamą savęs vertinimą ir individualumą“ (F.Kendall, 2001, p.36).

Šios trys savybės lemia, ar vaikas bus laimingas, gyvenimo pilnatvę jaučiantis žmogus, su kuriuo malonu bendrauti. Jei šeimoje tarpusavio santykiai grindžiami abipuse laisve ir pagarba, tai minėtas savybes vaikas išsiugdo savaime. Deja, daugelyje šeimų kaip tik šie vaiko asmenybės bruožai yra labiausiai slopinami.

G.W.Driessen (2003) pateikiamas šeimos modelis, vaikas bei tėvų auginamų vaikų būdingi bruožai buvo tiriami ir testuojami. Tyrimo tikslas buvo nustatyti pažintinius sugebėjimus tarp 10776 šešiamečių vaikų iš Olandijos. Rezultatų analizė parodė, kad tėvų išsilavinimo lygis atliko pagrindinį vaidmenį atskleidžiant vaikų pažintinių sugebėjimų skirtumus. Šeimos etinė kilmė, olandų kalbos vartojimas namuose bei tėvų puikus olandų kalbos mokėjimo lygis, be abejo turėjo įtakos.

K.A.Trimakas (2003) remdamasi jaunų žmonių užpildyta Tėvo ir motinos vaidmenų skale surinktais duomenimis, ši apklausa atskleidė du reiškinius: 1) ryškų tėvo atokumą nuo šeimos; 2) motinos pranašumą šeimoje, lyginant su tėvu (p.271). Panašų tyrimą atliko V.Aramavičiūtė (2005), panaudojant nebaigtų sakinių testą ir norų lūkesčių aprašą, išryškėjo šie vyresniųjų klasių mokinių santykiai su tėvais ypatybės. Tyrimo rezultatai parodė, kad šių klasių mokiniai linkę palankiau vertinti savo santykius su motina nei su tėvu. Pasak autorės, vienas esminių veiksnių nulemiančių darnesnius santykius su motina nei tėvu, yra pačios motinos asmenybės humaniškumas.

Šeimos santykių raida yra prieštaringas procesas, sako G. Navaitis (1989, p.10). Jame greta teigiamų pokyčių yra ir neigiamų. Šiuolaikinė šeima kuriama ne iš ekonominių utilitarinių interesų, joje gali būti labiau atsižvelgiama į sutuoktinių ir vaikų individualybes, tačiau, kiek nesuminėsime šių dienų privalumų, vis tiek reikia parašyti „bet...“ ir išvardyti jos silpnąsias puses. Nors dabartiniai šeimai vis mažiau rūpi buitiniai, utilitariniai dalykai, o vis daugiau reikšmės teikiama meilė, psichologinei darnai, dažnai joje pasigendame tvirtų lygaus bendravimo šeimoje tradicijų, elementaraus psichologijos išmanymo bei bendravimo kultūros. „Šeima, kurioje santykiai neįgyja ar praranda savo teigiamą psichologinį poveikį, visada yra ant žlugimo ribos, ir nei materialinė gerovė, nei pareigos supratimas negali jos sustiprinti. Pagal psichiatrą V.Miasičevą ir B.Karvasarskio duomenis, 80% susirgimų neurozėmis – dėl blogų santykių šeimoje“ (G.Navaitis, 1998, p.221).

Pasak Horney (1885-1952), visi tėvų ir vaikų santykiai (pvz., aplaidumas, abejingumas ar neteisybė iš tėvų pusės) yra priežastis pamatiniam nerimui atsirasti. Vaikas jaučiasi izoliuotas priešiškoje aplinkoje. Tokioje situacijoje vaikas sukuria įvairias pasipriešinimo strategijas. Norėdamas atkeršyti jis gali imtis elgtis agresyviai. Tačiau siekdamas atgauti meilę ir palankumą jis gali būti ir itin paslaugus. Jei pavyksta pasiekti tikslą, vaikas įsisavina strategiją ir ji įauga į jo charakterį. Tokius įsitvirtinusių mechanizmus Horney vadina neurotiniais poreikiais, kadangi juos bandoma patenkinti iracionaliu, nerealiu pagrindu. Neurotiniai poreikiai sukuria vidinius konfliktus,

kuriuos žmogus gali įveikti, jei vaikystėje patyrė meilę ir pasitikėjimą. Šie poreikiai labai svarbūs, kadangi pagrindiniai bruožai formuojasi jau vaikystėje (cituojuama M. Furst, 2000, p.117).

Todėl, pasak R.Campbell, svarbiausias tvirtų santykių su vaikais pagrindas yra besąlygiška meilė. Nes tik tokia meilės rūšis sudaro sąlygas rutuliotis visiems slypintiems vaiko sugebėjimams. Mylėdami be jokių sąlygų, galime išvengti tokių blogybių, kaip susvetimėjimas, vaiko pasijutimas nemylimu, kaltė, baimė bei nesaugumas. Jei mūsų santykiai pagrįsti besąlygiška meile, galime teigti, kad auklėjame savo vaikus gerai. Autorius rašo, kad mes visi svajojame apie gerus ir pilnus meilės santykius su savo vaikais ir tuo pačiu norime, kad jis tinkamai elgtųsi (kiek tai įmanoma jo amžiuje, pagal savo išsivystymo lygį ir t.t.). „Norėdami šių abiejų neįkainojamų dalykų, tėvai privalo: 1) parodyti vaikams besąlygišką meilę; 2) „auklėti su meile“- mokyti kiek galima pozityviau. Panaudokite visas galimas pozityvias priemones, nežeminkite vaiko, neuždavinkite jį žeminančių klausimų. Mokant gero elgesio, pozityvus vadovavimas daug svarbesnis už negatyvų poveikį bausmę dėl blogo elgesio“(R.Campbell, 1999, p.106). Anot Maslow (2006), visi mokslo duomenys rodo, jog psichinei vaiko sveikatai būtina, kad jis būtų apsaugotas, pripažintas, mylimas ir gerbiamas. Nes kaip tik šito trokšta ir patys vaikai.

3.2. Motinos ir vaiko santykiai

Motiniškoji meilė – tai altruistinis rūpinimasis vaiko gyvenimu ir jo reikmėmis. Pasak Frommo (1992), „pienas“ yra pirmojo meilės lygmens – rūpinimosi – vaiku simbolis, „medus“ simbolizuoja gyvenimo džiaugsmą ir meilę. Dauguma motinų gali penėti vaiką „pienu“, bet tik nedaugelis gali pieną pasaldinti „medumi“. Kad taip būtų, moteris turi būti ne tik gera motina, bet ir laimingas žmogus, o tokį tikslą pasiekia nedaugelis. Iš tiesų nesunku suprasti, kurie vaikai – ir suaugusieji – gavo tik „pieno“, o kurie ir „pieno“ ir „medaus“. Kitaip negu broliškoji ir erotinė meilė tarp motinos ir vaiko nėra lygiųjų meilė, nes vienam šiuo atveju reikia visokeriopos pagalbos, o kitas ją teikia. Motiniškoji meilė yra pasiaukojama, ji ugdo vaikui pasitikėjimą savimi jausmą. Motina myli vaiką nepaisydama jo netinkamo elgesio ar klaidų. Už nusikaltimus jis baramas, bet nemenkinamas kaip asmenybė.

Dažnai kalbame apie spindinčias motinos akis, kai ji su meile žiūri į kūdikio veidelį, džiaugiasi mažylio aktyvumu, jį skatina ir drąsina, taip mokydama pajusti savo vertę. Ši švelni, rūpestinga atspindėjimo forma būtina tam, kad vaikas imtų sveikai jausti savo vertę (S.Herm, 2004, p22). Pasak J.Kralikausko (1993) motinos ir vaiko santykis yra daug nuoširdesnis negu tėvo ir vaiko. Motinos nuolatinis rūpinimasis ir nuoširdi priežiūra, aukojimasis savo kūdikiui yra moteriai įgimta savybė ir tęsiasi nuo pat pirmosios kūdikio dienos. Pasiaukojimas globoti, kantrumas, gailėstingumas, švelnumas ir jautresnis sugebėjimas kitą užjausti yra pagrindiniai moteriškosios prigimties bruožai (1993, p.307).

K.Miškinis (2003) teigia, kad tarp motinų ir dukterų neretai tvyro įtempti ir sudėtingi santykiai, nes motinos yra linkusios smulkmeniškai kontroliuoti savo dukterų veiklą. Vaikystėje ir paauglystėje paklusios, vėliau mergaitės pradeda maištauti prieš motinos diktatūrą ir bando išsiveržti iš perdėtos globos. Todėl motinos turėtų įvertinti nuolatos besikeičiančią situaciją, nes dukros auga, bręsta, keičiasi jų samprata apie žmones bei gyvenimą, savo pataisas daro laikas. Motina turi atsisakyti didaktinių pamokymų, bauginimų, bausmių ir daugiau tartis, patarti bei bendrauti partneriškai (2003, p.370). Kokią įtaką daro motina dukters moteriškumui? Į šį klausimą bando atsakyti K.A. Trimakas (2003). Jis teigia, kad pastebimas didelis skirtumas tarp motinų ir dukrų teigiamų ir neigiamų santykių. Teigiami santykiai sukuria palankią atmosferą motinos įtakai, o neigiami – nepalankią, jei tų neigiamų santykių pirminė priežastis yra motina, nors ji vėliau ir pasitaisytų.

Berniukai paprastai nori būti savarankiškesni, nepriklausomi, todėl pernelyg didelę motinos pagalbą jie supranta kaip nepasitikėjimą, savarankiškumo apribojimą bei gebėjimų neįvertinimą. Norėdamos suvaldyti berniukus, motinos dažnai pamokslauja, priekaištauja bei rodo savo nusivylimą. Toks elgesys atitolina sūnus. Todėl bendraudamos su sūnumis, motinos turėtų mažiau pamokslauti, duoti berniukams įdomių įpareigojimų, nesiskųsti tėvo elgesiu jiems girdint, o daugiau tartis su jais bei klausyti jų nuomonės (K.Miškinis, 2003, p.370). Pasak K.A.Trimako, „motinos įtaka sūnui daugeliu atveju yra teigiamesnė negu tėvo. Dažnai ji nesiriboja vien jo vyriškumu, bet paveikia visą jo asmenį„(2003, p.280).

Vaikus dažniausiai augina motinos. Šis motiniškojo vaidmens modelis veikia abiejų lyčių vaikus, jie išmoksta elgtis emocionaliai ir rūpintis kitais. Tačiau, pasak T.Giedraitienės–Lileikienės (2002), tam tikrame amžiuje berniukai išgyvena dramatiškus pokyčius, nes jie susipažįsta su vyriškojo vaidmens modeliu, kurio sėkmę lemia pasitikėjimas savimi, drąsa ir laimėjimai. Vyro prižiūrimi berniukai greitai išmoksta, kad savo jausmų nedera rodyti. Skirtingų lyčių vaikai vadovaujasi skirtingomis elgesio taisyklėmis. Mergaitės gali būti priklausomos ir emocionalios, o iš vyrų reikalaujama elgtis racionaliai ir savarankiškai.

Nesenas tyrimas, kurį atliko D.J.Laible (2004), palaiko nuomonę, kad tiek motinos – vaiko pokalbių (diskusijų) turinys, tiek stilius yra svarbūs formuojant vaiko etikos normų supratimą. Šis tyrimas buvo nukreiptas į tolimesnį šio tyrimo patikrinimą, kaip tyras, neskurdus ir emocionalus pokalbio turinys liečiantis praeitį, susietą su vaiko sociomotoriniu vystymusi. 63 motinų - vaikų poros dalyvavo šiame tyrime. Kai vaikams sukako 30 mėn., kiekvienos motinos buvo paprašyta aptarti su savo vaiku du paskutinius įvykius, kurių viename jos vaikutis elgėsi gerai ir kitą, kuriame elgėsi blogai. Šie pokalbiai buvo įrašyti bei užkoduoti dėl emocinio turinio ir dėl motiniško pasakojimo stiliaus. Būdami 36 mėn. vaikai užbaigia ankstyvo sąmonės vystymosi ir užuojautos kitiems etapą. Motinos tyro, neskurdaus ir jausmais apsinkintos kalbos panaudojimas pokalbiuose

apie vaiko praeities elgesį, kai jam buvo 30 mėn., buvusį susietą su vaiko ankstyvos sąmonės vystymusi bei emociniu suvokimu, panaudojimas po 6 mėn.

D.J.Laibe 2004 metų pabaigoje atliko kitą tyrimą, kurio tikslas buvo išnagrinėti ar prisirišimo saugumas ir vaiko temperamentas numato skirtumus vaiko - mamos pokalbio rutuliojime dviejuose kontekstuose. Ir ar šie skirtumai buvo susieti su vaiko socialiniu - emociniu išsivystymu. Tyrimo metu buvo daromas vaizdo įrašas tarp 51 ikimokyklinio amžiaus vaikų ir jų mamų, skaitančių pasakas bei diskutuojančių apie ankstesnį vaiko elgesį. Šie pokalbiai buvo koduojami. Motinos taip pat parengė pranešimus apie vaiko temperamentą, prisirišimo saugumą bei socialinį - emocinį elgesį. Vaikai parengė priemones apie emocinį supratimą, kultūros elgesio elementus ir savitarpio santykių pasikeitimus. Šie duomenys parodė, kad abu mamos - vaiko pokalbio aspektai buvo siejami su prisirišimu, temperamentu bei socialine - emocine kompetencija, nors duomenys priklauso ir nuo pokalbio konteksto.

J.Kwon, V.Delanney-Black, C.Covington, S.C.Abell ir kt.(2006) savo straipsnyje nagrinėja savitarpio santykius tarp motiniškai išreikštų jausmų ir vaikų įgytų kompetencijų, elgesio bei intelekto visuomenėje. Tyrime dalyvavo 190 Amerikos afrikiečių 6-7 m. amžiaus vaikų gyvenančių mieste. Motiniški jausmai buvo tiriami 5 minučių pokalbio metu. Patys reportažai ir standartizuotos priemonės buvo naudojamos ištirti mamų ir vaikų nepastovumą. Palyginti žemi ir aukšti jausmai buvo asocijuoti su vaikų sumažėjusia pažinimo sąvoka, padidėjusiu nerimu bei didžiausiu hiperaktyvumo lygiu. Išreikštos emocijos nebuvo susietos su vaikų intelektu. Straipsnyje teigiama, kad Amerikos afrikiečių vaikams ankstyvame mokykliniame amžiuje, motiniškos emocijos iššaukia nerimą, hiperaktyvų elgesį bei sumažina pažintinius sugebėjimus.

D.Kelemen, M.A.Callanan, K.Casler, D.R.Perez-Granados (2005) atliktas tyrimas pažymi, kad maži vaikai, skirtingai nei pilnamečiai, turi neapibrėžtą polinkį parodyti ne tik artefaktus, bet ir tikrą fenomeno gyvenimą kaip egzistuojantį tikslo pasiekimui. Tolesniam šios tendencijos atsiradimo supratimui autoriai ištyrė tėvų polinkį taikyti teologinį paaiškinimą pokalbių su savo vaikais metu. Daugiau kaip dvi savaitės buvo kalbėtasi su meksikietėmis mamomis apie klausimų - atsakymų pasikeitimus su jų vaikais lankančiais vaikų darželį. Analizė parodė, kad vaikai daugiau klausė apie biologinį ir visuomenišką fenomeną, negu apie artefaktus. Vaikai kėlė daugybe dviprasmiškų klausimų, kaip antai ar jie buvo pageidaujami teologiniam ar priežastiniam aiškinimams. Atsakydami į šiuos dviprasmiškus klausimus tėvai daugiausia taikė priežastinius negu teologinius paaiškinimus. Palankaus priežastinio paaiškinimo tendencija buvo patvirtinta iš spontaniškos kalbos tarp tėvo ir sūnaus, atlikus ilgalaikio tyrimo įrašų analizę. Šie rezultatai teigia, kad vaiko polinkis į teologinį aiškinimą paprastai nenukrypsta nuo tėvų paaiškinimo.

Ar ankstyva aukštos kokybės vaikų priežiūra yra vertingas dalykas vaikams, kurių mamos gauna mažas pajamas bei serga depresija? Tokį klausimą kelia A.I.Papero (2005). Ji apžvelgia

ryšius, rastus literatūroje, tarp skurdo, motiniškos depresijos, ankstyvo įsikišimo ir vaiko išsivystymo pasekmių bei pasiūlo teorinį modelį. Rasta, kad motinos ir vaiko santykių kokybė yra sumažėjusi, esant skurdui ir motinos depresijai. Pirmieji dveji gyvenimo metai yra ypač jautrūs, stokojant vaikų auklėjimo, teikiančio, kad veiksmingas įsikišimas galėtų tinkamai nukreipti šio amžiaus grupę. Aukštos kokybės vaikų priežiūra gali pasiūlyti efektyvų kelią intervencijai depresija sergančių mamų ir jų vaikų, dėl kompensavimo globojamiems vaikams gavimo ir galimybės anksti nustatyti motinos psichinės sveikatos būklę. Tačiau, dažniausiai vaikų priežiūros programos yra parengtos padėti 3-4 metų amžiaus vaikams. Tolesnis tyrinėjimas, kuris nukreiptas į tarpusavyje susijusias intervencijas, priklausomas „nuo amžiaus“ yra reikalingas nustatyti ar ankstyva vaikų priežiūra veiksminga šeimose kuriose motina serga depresija.

Vaikui normaliai vystytis neužtenka vien to, kad motina būtų šalia, maitintų ir praustų, reikia dar ir fizinio kontakto, motinos šilumos. Nuo to, kaip motina bendrauja su vaiku pirmiausia jo gyvenimo metais, priklauso, kaip jis vertins save ir pasaulį, ar patirtis suteiks pasitikėjimo savimi, be kurio neįmanoma savimonė. Kai jos nėra, emocijos ir baimės, kilusios biologiniams poreikiams susidūrus su aplinka, vėliau perkeliama į lytinį brendimą. Kai nepatenkinami socialiniai kūdikio poreikiai (alkis, lytėjimas, šiluma), jis jaučiasi atstumtas, ima bijoti, nepasitikėti (M.Furst, 2000, p.166).

3.3. Tėvo ir vaiko santykiai

Kitokia yra tėviškoji meilė, teigia E. Frommas (1992). Ji reikli, perteikianti vaikui – būsimam visuomenės nariui – tos visuomenės reikalavimus. Tėvas myli vaiką už gerus ir teisingus poelgius, padeda jam socialiai bręsti. R.Campbell rašė, kad tėvas, „kuris prisiims visą atsakomybę už šeimą ir pirmas pradės reikšti savo meilę žmonai, vaikams, patirs neįtikėtiną atlygį: atpildas jam bus mylinti, dėmesinga žmona, pražystanti gražiausiomis spalvomis; taip pat saugūs, patenkinti, sugebantys įgyvendinti savo geriausius polinkius vaikai (R.Campbell, 1999, p.22).

Pasitaiko, kad tėvas pradeda bendrauti su vaiku tik tada, kai šis ima vaikščioti ir kalbėti. Miškinis (2003) mano, kad tėvui nederėtų varžytis keisti vystyklus, palaikyti vaiką. Kai vaikas nemiega, būtina su juo pažaisti, pasikalbėti. Kuo dažniau vaikas matys tėvo veidą, bus jo globojamas, tuo labiau jaus prierašumą, o tai labai svarbu, kai ūgtelėjus išsiplečia vaiko bendravimo terpė. Todėl tėvas turi prisidėti prie vaiko dienotvarkės ir kartu su motina auginti, ugdyti, auklėti ir džiaugtis (2003, p.106).

Apie tėvo vaidmenį šeimoje rašė Maria Furst (2000). Ji sako, kad yra vis pabrėžiamas motinos vaidmuo socialinei vaiko raidai. Tačiau iš esmės tai tik apibendrinimas, nes mūsų visuomenėje motina yra pirmasis asmuo, su kuriuo vaikas užmezga kontaktą. Tačiau socializacijos procesui svarbus ne motinystės faktas, o ilgalaikių tarpusavio santykių pobūdis bei intensyvumas.

Šeimos vis dažniau būna nepilnos – tėvai išsiskyrę arba kartu nebegyvena. O kadangi po skyrybų vaikai paliekami su motina, jie įgyja kelis „tėvus“ arba neturi jokio tėvo. Autorė pažymi, kad vaikas turi pamažu išsilaisvinti iš simbiozės su motina. Tačiau tokiam individualizacijos procesui pirmiausia reikalingas tėvas. Tiek mergaitėms, tiek berniukams reikia abiejų lyčių pavyzdžių, nes tik tuomet jie gali perimti savo lyties vaidmenį. Pozityvi partnerystė, kurią vaikai mato, taip pat turi įtakos išmokstant tam tikrų žmonių bendravimo stereotipų, tai padeda atsirasti ir vaiko vystymuisi taip reikalingo saugumo jausmo (M. Furst, 2000, p.195).

Berniukai, pasak Miškinio (2003), paprastai būna labiau orientuoti į tikslą. Jeigu sūnui nepasiseka įgyvendinti tikslo, tai tėvas neturėtų nervintis, priekaištauti, nurodinėti, kaip galima buvo tą ar kitą padaryti bei bausti. Tokais atvejais reikėtų pagirti, kas buvo gerai padaryta, pasakyti savo nuomonę, ką jis pats būtų padaręs tokiu atveju. Svarbu optimistiškai paraginti nenusiminti ir kitą kartą pabandyti nedaryti tų pačių klaidų. Tėvas turėtų skiepyti sūnaus džentelmenišką požiūrį į mama, seserį, močiutę bei kitas moteris. „Per tiesioginius santykius su sūnumi tėvas jam pasirodo kaip gyvas vyro įsikūnijimas, kuriuo natūraliai sūnui perduodamas vyro įvaizdis“ (K.A.Trimakas, 2003, p.279). Nors atliktas K.A.Trimako tyrimas parodė, kad daugelis sūnų tėvo pateiktą vyro įvaizdį atmetė, tačiau jie kartu parodė daug savarankiškumo bręsdami. Jų reagavimas paprastai buvo atitaisantis – pamoka, kokiu vyru ir tėvu reikia nebūti arba ko atsikratant pasitaisyti. Anot E.H.Erikson: „Tėvą ir sūnų gali sieti tikros draugystės ryšys“ (2004, p.375).

Miškinis (2003) teigia, kad tėvai būdami dažniau užimti ir ne tokie jausmingi, nesupranta, kad mergaitėms reikia išsikalbėti, jie nemoka iki galo išklaudyti dukrų, siūlo savo sprendimus, nesileidžia į ilgus mergaitiškų reikalų svarstymus. Tėvui svarbu dukters gerovė apskritai, bet ne tiek svarbu jos gyvenimo smulkmenos, apranga, šukuosenos ir pan. Todėl, kad būtų išsaugotas artimas ryšys tarp dukros ir tėvo, jis turi mokėti išklaudyti dukrą, išmokti klausinėti nepatarinėdamas ir nepertraukdamas (K.Miškinio, 2003, p.370). K.A.Trimakas išskiria tokius tikro tėvo uždavinius dukros atžvilgiu: 1) pateikti jai teigiamą vyro įvaizdį; 2) ugdyti jos saugumo jausmą bei pasitikėjimą; 3) patvirtinti jos moteriškumą. Neigiama dukrų patirtis kaip tik parodo, kur ir kaip tėvas neįvykdo savo tėviškų uždavinių, bet dažnai elgiasi priešingai. Dukros pasigenda tėvo kaip tik ten, kur jis turėtų būti, kad atliktų savo vaidmenį, padėdamas joms pasiruošti gyvenimui (K.A.Trimakas, 2003, p.282).

Pasak R.Campbello, kai kurie vaikai (ypač mergaitės), negaunantys sutelkto dėmesio iš savo tėvo, išoriškai elgiasi visiškai priešingai. Jie gana kalbūs, judrūs, įspūdingi, dažnai vaikiškai žavūs, ir paprastai auklėtojai bei mokytojai pradinėse klasėse juos laiko subrendusiais ir išsivysčiusiais ne pagal metus. Tačiau jiems augant, jų elgesys nesikeičia ir palaipsniui tampa neadekvatus. Paprastai 3-4 klasėse tiek mokytojai, tiek bendraamžiai juos laiko bjauriais. Autorius teigia, kad net tame

amžiuje sutelktas dėmesys, ypač tėvo, gali gerokai suminkštinti šią vaiko savisaugos reakciją bei sumažinti jo nerimą ir palengvinti jo prisitaikymą brendimo metu (R.Campbell, 1999, p.67).

T.M.Videon (2005) tyrimų studija aiškina unikalią tėvų (vyrų) įtaką paauglių gerai psichologiniai savijautai. Atliktos analizės yra pagrįstos tautinių dalyvių pavyzdžiu (Add Health). Pradedant nuo 7 klasės iki 12 klasės vaikų, gyvenančių pilnose šeimose. Įvairiapusiai nagrinėjimų rezultatai atskleidė, kad tėvų – paauglių santykiai turi labiau nepriklausomą įtaką paauglių psichologinei savijautai, nei mamų – paauglių santykiai. Palyginus, poveikio dydis buvo panašus tiek motinų, tiek ir tėvų sūnų ar dukrų gerovei bei savijautai. Tikrinant dinamiškus tėvų – paauglių prigimtinius santykius per nurodytą laiką, kuriuo paaugliai turėjo nepastovesnius santykius su tėvais, nei su motinomis. Pasikeitimai paauglio pasitenkinimui tėvo – paauglio santykiais žymiai įtakoją svyravimus tarp sūnų ir dukrų savijautų. Šis poveikis reikalauja toliau tęsti tyrimą, nagrinėjant kaip motinos – paauglio santykiai vystosi. Šie pastebėjimai pabrėžia tėvų unikalų tiesioginio bendravimo su savo vaikais psichologinę gerą savijautą.

3.4. Vaiko santykiai su broliu bei seserimi

Jausminis vaiko ir pirmojo globėjo prisirišimas yra gyvybiškai reikšmingas. Vaikai, patiriantys meilę, saugų prisirišimą, dažniau būna laimingi ir pasitikintys savimi, palyginti su tais, kurie užauga nemylinčioje, pavojingoje ar įtemtoje aplinkoje. Bet vaiko santykiai su broliais ir seserimis taip pat gali kurti jo asmenybę, teigia R.Winston (2005, p.190). Pasak D.Beresnevičienės (2003), jei kūdikystėje ir ankstyvojoje vaikystėje reikšminguosius santykius sudaro socialiniai santykiai vien su tėvais, tai vėlyvojoje vaikystėje jie apima ir brolius bei seseris.

Pasak A.Juodaitytės, vaikai, išaugę vienoje šeimoje stipriai skiriasi vienas nuo kito. Kiekvienas vaikas yra ugdomas skirtingos struktūros šeimoje. Jis gali būti vienintelis vaikas arba gali turėti brolių ar seserį, su kuriais bendraudamas įgyja naujų bruožų. Netgi dvyniai bus ugdomi skirtingai. Jie negali susitikti su tais pačiais žmonėmis, girdėti tuos pačius tėvų žodžius, patirti tuos pačius džiaugsmus ar nusivylimus (2003, p.85).

Brolių ir seserų konkurencija yra jų tarpusavio pavydo išraiška. Anot F.Kendall (2001), tas pavydas kyla tuomet, kai vaikui atrodo, kad brolis ar sesuo gaunas daugiau tėvų meilės. Tik teigiamai save vertinančio vaiko nekamuoja pavydas, nes jis jaučiasi esąs vertas tėvų meilės. Tose šeimose, kuriose tėvai neišskiria vieno vaiko iš kitų, nėra pagrindo vaikų tarpusavio pavydai. Labai dažnai pirmagimis pavydi antram vaikui, F.Kendall mano, kad gal jam stigo dėmesio dar net negimus antram vaikui. Rečiau pasitaiko, kad pavydą jaustų antrasis ar kitas jaunesnis vaikas. Pirmagimis graužiasi todėl, kad dėl kokios nors priežasties jaučiasi menkavertis (2001, p.107-115).

Gimimo eiliškumas turi įtakos ir vaikų savęs vertinimui. Tyrimai (B.Whiting, 1975) atskleidė, kad pirmagimių savęs vertinimas yra aukštesnis negu po jo gimusių vaikų. Toks pat savęs

vertinimo lygis pastebimas ir tarp jauniausių vaikų. Savęs vertinimas tiesiogiai susijęs su šeimos požiūriu į vaikus ir elgesiu su jais kaip su būsimais vyrais ir moterimis (cituojama A.Juodaitytė, 2003, p.105).

Pirmagimis pirmaisiais gyvenimo metais auga kaip vienturtis, patiria tėvų meilę ir rūpestį. Anksti pratinamas prie atsakomybės, kai tėvai skatina pagelbėti prižiūrėti jaunesnius brolius ar seseris. Gali tapti nervingas, nes auklės misijai yra nepasiruošęs. Todėl tėvai neturėtų jo versti prižiūrėti jaunesnius. Dažnai baramas, gali tapti neiniciatyvus bei bijoti atsakomybės. Tyrimais nustatyta, kad pirmagimiai yra aukštesnio intelekto ir gabesni nei po jų gimę broliai ar seserys. Gimus antrajam vaikui, išgyvena labai stiprų pavydo jausmą, o trečiąjį pasitinka su džiaugsmu. Labai ryški vaiko vietos kaita šeimoje. Jis pageidaujamas ir mylimas, tačiau gimus antrajam vaikui, tarsi atstumiamas. Pirmasis brolių ar seserų susitikimas turi didelės įtakos tolimesnei jų tarpusavio santykių raidai (Vaiko psichologinis konsultavimas, 1999, p.87).

Vidurinis vaikas, atėjęs į pasaulį susiduria su konkurentu. Per visą savo kūdikystę ir vaikystę jis nuolat turi prieš save pirmaujančią brolių ar seserį. Jis užima žemesnę padėtį, ypač jei tėvai lygina vaikus. Tai verčia jį ieškoti kokios nors srities, kurioje jis galėtų pralenkti vyresnįjį. Jam būdingos didesnės ambicijos ir gebėjimas konkuruoti, esant didelei įtampai. Moka prisitaikyti ir kovoti už save. Anot A.Juodaitytės, tėvai turėtų reaguoti į lenktyniavimo problemą šeimoje, nes vidurinis vaikas varžosi su vyresniuoju net dėl smulkmenų (2003, p.106-107).

Ypatingą dėmesį šeimoje patiria jaunesnysis vaikas. Ypač daug meilės jis patiria vaikystėje – ne tik iš tėvų, bet ir brolių ar seserų. Bendravimas su jais paremtas emocijomis. Tai kuria palankią nuostatą pasaulio atžvilgiu ir skatina tikėtis, kad jį mylės visi. Jam atlaidesni tėvai. Toks nuolaidžiavimas jaunesnio vaiko silpnybėms erzina vyresnius brolius ir seseris. Jauniausias vaikas yra priklausomas ir nuo tėvų, ir nuo brolių ar seserų. Todėl tampa emocijų objektu (Vaiko psichologinis konsultavimas, 1999, p.88).

3.5. Šeimos konfliktai ir jų poveikis vaiko savivertei

Santaika, darna šeimą daro laimingą, o barniai, konfliktai ardo bei daro nelaimingus visus jos narius. Kiekvienas šeimos konfliktas – tai nemokėjimas gražiai bendrauti, protingai derinti tarpusavio poreikių, skonių, bei interesų. „Šeimos konfliktai – tai prieštaravimai, kilę tarp jos narių dėl psichinio, fiziologinio ar socialinio, būtinio nesutaikomumo, taip pat dėl veiklos motyvų, tikslų, pažiūrų skirtingumo“ (K.Miškinis, 2003, p.384). Konfliktai šeimoje gali kilti dėl įvairiausių priežasčių. Konfliktinės šeimos, pasak I.Leliūgienės, yra tos, kuriose šeimos narių santykiai yra grindžiami konkurencija, izoliacija. Tokiose šeimose yra iškreiptas artimųjų suvokimas. Šeimos nariai mato tik neigiamas savybes ir ketinimus. Tokiose šeimose dažnai pasitaiko protestų, kurie

gali būti aktyvūs ir pasyvūs. Pasyvūs protestai: tėvai neteisingai elgiasi su vaiku, o jis tiesiog užsidaro savyje. Aktyvūs protestai: vaikai pabėga iš namų, vagia daiktus, mušasi (2003, p.145).

Taigi vaiko santykiai su šeimynykščiais ne visada būna sklandūs ir darnūs. Vaikai neretai patenka į keblias konfliktines situacijas, kai reikia savarankiškai nuspręsti, kaip pasielgti. Dėl gyvenimo patirties stokos jis retkarčiais tik padidina konfliktą. Pasak Miškinio (2003), nesutarimai su vaikais yra suaugusiųjų nemokėjimo arba nenoro rasti bendros kalbos išdava, nenoras vaikui skirti naują vietą greta savęs. Kai kurie tėvai kasdien žemina, kankina ir net luošina savo vaikus. Jie nesusimąsto, kad vaikas – ne priemonė saviems trūkumams kompensuoti. Todėl konfliktiniai santykiai gali turėti liūdnų padarinių: skatina vaiką tolti nuo tėvų, ugdo tėvų baimę arba neapykantą jiems. Dažnai tėvai daro klaidą, manydami, kad mažas vaikas daug ko nesupranta. Tačiau 5-6 m. vaikas, anot Miškinio, jau labai gerai jaučia pajuoką, pašaipą, panieką ir į juos reaguoja neigiamai: spyriojasi, nevykdo suaugusiųjų reikalavimų ir pan. Ypač žalingi labai stiprūs motinos jausmai, besaikė meilė. Kai kurios motinos nepajėgia objektyviai įvertinti vaiko noro būti savarankiškam, visur kišasi; diktuoja kiekvieną žingsnį, stengiasi tvarkyti vaiko gyvenimą ir pan. Tai žeidžia vaiko savimeilę, sukelia jo priešinimąsi bei vaidus. Kartais vaiko užsispyrimą tėvai stengiasi palaužti jėga, bausmėmis, o ne paveikti pedagoginėmis priemonėmis. Tėvų pedantiškumas, barimas, mušimas, nepalaujami priekaištai sukelia vaiko priešišumą, agresyvumą, užsispyrimą, neklusnumą ir žiaurumą. Silpnos nervų sistemos vaikai tokiomis sąlygomis pajunta menkavertiškumą arba pradeda meluoti, gudrauti, auga bailūs, būna prisitaikėliai, veidmainiai. Visa tai, pasak Miškinio, sukelia prieštaravimą su aplinka – artimaisiais ir vidinių prieštaravimų – su padidėjusia savimeile. Todėl tėvai turi mokėti įvertinti savo vaiko fizinio, psichinio ir socialinio brendimo neatitikimus.

C.Stanger, L.Dumenci, J.Ksmon, M. Burstein (2004) tyrė ryšius tarp teigiamo ir neigiamo tėvų auklėjimo bei vaikų elgesio taisyklių laužymo, agresyvaus ir priešiško elgesio bei dėmesio problemų šeimose su priklausomais nuo narkotikų tėvais. Struktūrinis modelis nustatė santykį tarp tėvų auklėjimo ir vaikų išsireiškimo problemų, ištyrus 251 šeimą ir 399 vaikus nuo 6-18 m. amžiaus. Tyrimo rezultatai parodė, kad tėvai (globėjas) laužo elgesio taisykles ir naudoja nederamas drausmės priemones.

Patricija Voydanoff (2005) savo straipsnyje pristato plačią sistemą, kuri siūlo būdus, kuriais visuomenės poreikiai, resursai ir strategijos įtakoja gerus savitarpio santykius tarp darbo poreikių, resursų ir šeimos buvimo. Čia yra pateikti bendri ir riboti visuomenės poreikiai ir resursai tam, kad juos suderinti su darbo poreikiais ir resursais santykyje su darbo – šeimos konflikto palengvinimo. Ribotos visuomenės strategijos yra laukiamos tam, kad tarpiniai ir nuosaikūs savitarpio santykiai tarp darbo - šeimos konflikto, jo palengvinimo ir šeimos, būtų geri. Autorė šį dokumentą užbaigia darbotvarke, skirta ateities tyrinėjimui bei strategija elgsenai ir veiklai.

J.G.Woititz (1999) rašo, kad suaugusiems alkoholikų vaikams stinga žinių bazės: jie augdami neišmoka to, ką išmoka kiti vaikai. Nors jie puikiai susidoroja krizių metu, kasdienio gyvenimo tvarkyti neišmoka. Autorius mano, kad yra daugybė vaikų, kurių gyvenimą veikia tėvai alkoholikai. Tuos vaikus nesunku atpažinti dėl kelių priežasčių: jie varžosi, nesupranta, jog alkoholizmas yra liga, nemoka įvertinti nemalonios tikrovės nei apsaugoti nuo jos. Nors alkoholikų vaikų kančia pasireiškia įvairiu elgesiu, visiems jiems vienodai būdingas savęs nuvertinimas. Jie jaučiasi vieniši, nemylimi ir neverti meilės. Nuolatinis nepasitikėjimas savimi ir vidinis nerimas jiems atima daug jėgų, todėl lengva pažeisti jų gebėjimą save realizuoti. J.G.Woititz atliktas tyrimas parodė, kad alkoholikų tėvų vaikai save vertina menčiau nei tie vaikai, kurių namuose negeriamas. Jis sako, jog to buvo galima tikėtis. Kadangi savo vertės pajutimą labiausiai nulemia pagarbus, palankus ir atidus svarbių vaikui asmenų elgesys ir logiška manyti, kad žmogaus savigarba neigiamai paveikia alkoholio namuose, kur tų dalykų būna mažai. Alkoholikų vaikai labai trokšta artimų santykių, bet jiems sunku juos išlaikyti dėl daugelio priežasčių. Pagrindinė ir akivaizdžiausia priežastis ta, kad jie neišsivaizduoja, kokie būna sveiki artimi santykiai, kadangi tokių nepažino. Vienintelis pavyzdys yra tėvai, o jų santykiai, kaip žinome, nebuvo sveiki. Be to, alkoholikų vaikus lydi patirtis „eikš prie manęs, eik šalin“ – tėvų ir vaiko meilės santykių nenuoseklumas. Vieną dieną jie jaučiasi mylimi, o kitą atstumiami. Baimė būti paliktam kliudo normaliems santykiams. (1999, p.13-59).

3.6. Vaikas nepilnoje šeimoje

Nepilna šeima šiuo metu yra gana dažnas ir nieko nestebinantis reiškinys. J.Vaitkevičius (1995) teigia, kad nepilna šeima yra tada, kai šeimoje trūksta vieno iš sutuoktinių (vyro ar žmonos – miręs ar išsiskyręs), tuomet vaikus auklėja, prižiūri vienas iš tėvų. Pasak I.Leliūgienės (2003), nepilna šeima – tokia socialinė mikrogrupė, susiformavusi po skyrybų, po vieno iš sutuoktinių mirties bei netradicinė šeima. Ji ekonominiu, socialiniu, edukaciniu ir psichologiniu požiūriu skiriasi nuo kitų tradicinių šeimų. Didžiausia nepilnos šeimos problema moralinė, psichologinė atmosfera joje.

Bendrame šeimos gyvenime pasitaiko nemažai nesklandumų. Šeimos gyvenimas, kaip pabrėžia J.Bikulčius (1996), nuolatinis vyro ir žmonos bendravimas retsykliais pertraukiamas ginčais, konfliktais ir nusivylimais. Nevisos problemos, ginčai yra lengvai įveikiami, dažnai tai priveda prie skyrybų. „Skyrybos – drama buvusiems sutuoktiniams ir tragedija vaikams. Skyrybos visada susijusios su dideliais sukrėtimais ir išgyvenimais, vienaip ar kitaip atsiliepia tolesniam gyvenimui“ (K.Miškinis, 2003, p.91). Pasak Miškinio, tėvų skyrybos sukelia vaikams daug nemalonių jausmų, sutrikdo vaikų dorovinį ir emocinį brendimą. Skyrybų padariniai – vaikų patiriamas sielvartas, jaučiama gėda ir menkavertiškumas, vienatvės bei nereikalingumo jausmas,

slogi nuotaika – visa tai vaikus padaro išsiblaškiusius, nelaimingus. Besiskiriančiųjų vaikas išgyvena sunkią traumą; jį neigiamai veikia ne tik skyrybos, bet ir kelerius ar daugiau metų trunkantys vaidai. Todėl skyrybų metu tėvai turi nepamiršti savo vaikų, bendrauti ir numatyti tolesnius ryšius su jais (2003, p.91).

Pasak R.Grucės (1994), irstančiuose šeimų židiniuose – o jų kas trečias ar ketvirtas – pučia nejaukūs skersvėjai, vyrauja kivirčų dvasia. Vaikams nėra prie ko glaustis, jie yra vieniši su savo mažos širdies dideliu sielvartu. Tada dažnai tėvus pakeičia gatvė, tokio pat ar net žemesnio dvasinio lygio draugai, internatinės prieglaudos ar kalėjimų prižiūrėtojai. Vaikai nusivilia ir maištauja dėl to, kad nėra paryrę ar nepakankamai patyrę meilės savo šeimoje, kurioje jie išvydo pasaulį ir kurioje buvo formuojami jų individualybės pagrindai (1994, p.123).

Miškinis teigia, kad išsiskyrus šeimai pažeidžiamas vienas svarbiausių bręstančios asmenybės poreikių – saugumas. Vaikai nebesijaučia saugūs, pradeda bijoti, kad jų nepaliktų ir motina, kaip tai padarė tėvas. Auklėjamoji tėvo ir motinos funkcija nevienoda; skiriasi tėvo ir sūnaus, tėvo ir dukters, motinos ir sūnaus, motinos ir dukters santykiai – nuo viso to priklauso dorovinis vaikų auklėjimas. Neturintys tėvo arba motinos vaikai labai liguistai šitą išgyvena. Ypač kenčia berniukai, kuriems „tėvas yra vyriškumo, tvirtumo, valingumo, jėgos etalonas. Motina paprastai būna moteriškumo pavyzdys dukteriai“ (K.Miškinis, 2003, p.92). Pasak Miškinio, skyrybos gali labai stipriai paveikti vaiko charakterį, lemti net kai kurias asmenybės savybes, sutrikdyti sveikatą. Psichologai nurodo netgi vaiko asmenybės nukrypimą – skyrybų sindromą, kurio esmę sudaro padidėjęs jautrumas, nervingumas, intelektinio bei emocinio brendimo sutrikimai. Vaikas pradeda blogiau mokytis, nesutaria su mokytojais, draugais, nepasitiki žmonėmis, jį valdo skriaudos, vienišumo, perdėto uždarumo jausmai. Pasireiškia nevaldomas pyktis ne tik aplinkiniams, bet ir tėvams: vaikas pyksta ant tėvų dėl savo sužalotos vaikystės ar paauglystės. Pyktis virsta vaiko ginklu kovoje su atskirai gyvenančiu tėvu ar motina.

Kartai vaikai, patyrę tėvų skyrybas, jaučia kaltę dėl to, kad šeima iširo. Kaltės jausmo pagrindas – mintis, kad jis padarė ne viską, jog tėvai liktų gyventi kartu. Šis kaltės jausmas tuo silpnesnis, kuo vyresnis vaikas. Jaunesni vaikai jaučia didesnę kaltę, nes nesupranta tėvų skyrybų priežasčių. Pasak K.Miškinio (2003), vaikų jaučiama kaltė gali būti išorinė ir vidinė. Išorinė – su jų auklėjimu susiję tėvų tarpusavio nesutarimai. Vidinė – susijusi su vaiko įsitikinimu, kad tėvai išsiskyrė todėl, kad jis buvo blogas.

J.Bikulčius (1996) teigia, kad pasibaigus skyryboms, problemos paprastai nesibaigia. Moterys sunkiau apsibranta su šeimos iširimu, todėl kai kurios mažiau dėmesio ir emocinės šilumos skiria vaikams, būna irzlesnės, nervingesnės, sunkiau išvengia konfliktų. Yra ir tokių moterų, kurios vaikus laiko savo nesėkmių priežastimi.

Apibendrinant galima pasakyti, kad kiek skyrybos sužalos vaiko psichiką, priklauso nuo pačių tėvų: nuo to, kaip jie praneš vaikui apie skyrybas, kaip bendraus vėliau, kaip atsilieps apie tėvą ar motiną, palikusius šeimą, ir kt. Nepilna šeima – dar nebūtinai nelaiminga šeima.

3.7. Šeimos konsultavimas teikiant paramą vaikui

Pasak G.Navaičio „Šeima – svarbiausias veiksnys, nulemiantis vaiko asmenybės tapsmą. Šeimos ryšiai, tėvų santykiai su vaiku pastarajam yra pirmasis ir įtaigiausias bendravimo modelis“ (1997, p.17). Vaiko psichologiniai sunkumai dažnai priklauso nuo santykių šeimoje, o norint juos pašalinti, reikia pakeisti vaiko vaidmenį ir bendravimo su juo stilių. Tai pripažįsta daugelis tėvų, todėl psichologui lengva susieti vaiko sunkumus su šeima, tačiau dauguma nenori vaiko konsultavimo išplėsti į visos šeimos konsultavimą, nenori keisti savo gyvensenos, bei bendravimo su vaiku, o siekia patarimo kaip veiksmingiau ir sparčiau jį paveikti. Psichologui nustačius, kad vaiko sunkumai susiję su šeimos santykiais, sudėtinga tampa juos iš esmės koreguoti.

Psichologinės paramos šeimai teoriniai modeliai siūlo šeimos problemas spręsti konsultuojant ne atskirus jos narius ar tik sutuoktinius, o visą šeimą. Pasak G.Navaičio (2001), tokia teorinė nuostata pakankamai pagrįsta: „kadangi šeimos narys yra jos dalis, jis ir pats ją veikia, ir yra jos veikiamas. Pakeisti dalį nekeičiant visumos neįmanoma“. G.Navaitis (1999) pažymi, kad šeimos problemų negalima nagrinėti kaip vieno šeimos nario problemas, o jas nagrinėti kaip šeimos narių tarpusavio sąveikos sunkumus. Todėl šeimos psichoterapijos tyrimų ir praktinio taikymo objektas yra visa šeima kaip vientisas socialinis psichologinis darinys.

Dažnai tėvai nepakankamai bendradarbiauja su psichologinę paramą vaikui teikiančiu psichologu ir priešinasi, kad į šį procesą būtų įtraukti jie patys bei kiti šeimos nariai. Todėl tie paramos šeimai modeliai, kurie paremti ilgalaikiu šeimos narių ir psichologo bendradarbiavimu, rečiau taikomi praktikoje, o psichologui dažniau tenka dirbti su šeimos dalimi ar vadovautis spartesniais paramos jai principais.

Kadangi šeimos terapija yra palyginti nauja sritis, todėl pastaruoju metu galima rasti nemažai medžiagos apie pačią psichoterapiją, jos teorinius pagrindus, taikomus metodus ir strategijas, apie psichologo, psichiatro ar konsultanto vaidmenį, etnines problemas darbe.

M.L.Palmer, K.Healey (2002) siūlo naują psichoterapinės praktikos modelį, vadinamą šeimos konsultavimu, kuris yra pagrįstas vystymosi ir nepatologine perspektyva. Suteikia pagrindą informacijai, keliant šią perspektyvą, būtent gyvenimo trukmės teorijos vystymąsi šeimos gyvybės raidos ciklo literatūrą ir šeimos psichoterapijos santykių dalyką. Diskusijos apie šeimos psichoterapijos vaidmenį veikia tvarkant dabartinę sveikatos priežiūrą. K.M. May (2003) aiškina, kaip šeimos psichoterapija siejama su pradedančiųjų šeimos patarėjų mokymu. Paskutiniai žingsniai šioje srityje sukomplikavo sprendimą, kokių teorijų turėtų būti mokoma įvadinuose

kursuose. Klausimai yra užduodami domintis ar tradicinių teorijų turėtų būti mokoma, kai jos yra originaliai sukurtos, ar integracija turėtų prasidėti ankstyvose mokymo stadijose.

H.G. Getz (2002) aprašo, kaip šeimos psichoterapijos perspektyvos gali integruotis į grupę kaip elgesio modalumą. Bendros koncepcijos yra iliustruotos, aprašant charakteringas moterų grupes ir faktų studijavimą. Šeimos terapijos metodai pritaikyti grupei yra gaunami iš multigeneracinių, pagrįstų patyrimu bei humanizmu ir kognityviniu – biheivoristiniu būdu.

T.M.Edwards ir A.Hesmati (2003) savo straipsnyje rašo, kad modelis priežiūros grupei yra pristatomas šeimos psichoterapijos vadove. Modelis apima sekančius etapus: integravimas; argumentų bei faktų pateikimas; auditorijos, klausytojų ar publikos klausimai; video apžvalga; apžvalgininkų pamąstymai, mintys; klausytojų pamąstymai; konsultantų ar priežiūros grupės mintys. Čia pateikiama viena modulio naudingumo bei efektyvumo perspektyva.

Nemažai dėmesio skiriama specialistams dirbantiems su šeima, kad jie gautų kuo daugiau informacijos. Leidžiamos specialios knygos apie santuokos ir šeimos konsultavimo strategijas. Viena tokių knygų yra E.r.Ed.Watts (2002) „Techniques in Marriage and family Counseling, Volume Two. The Family Psychology and Counseling Series“. Joje pristatomas praktinių strategijų, skirtų sustiprinti porų ir šeimų bendravimui rinkinys. Autorius siūlo šiuolaikinėje šeimos psichoterapijoje naudoti tokias strategijas kaip: grupės suskaidymas terapijoje; įsivaizduojamų narių grupė sutuoktinių konsultavime; lentos ir pieštuko technika; darbas su šeima, naudojant medinį kubelį; pertvarkytas bendravimas: išdidaus vertėjo rolė; nori nugalėti žvėrį savyje – pirmiausia turi pasidaryti gražus; aiškinimas, rekonstruojant šeimos struktūrą; smėlio žaidimai su šeima; sukurk žaidimą; leidimas kalbėti laisvai; kaip jūs jaučiatės šiandien ir kt. Knygoje nurodomi strategijų pavyzdžiai, tinkantys dirbti su tėvais (globėjais) ir vaikais; auklėjimo technikos, sustiprinančios tėvų ir vaikų giminystę; šeimos pažinimo metodikos.

G.P.Sholevar ir L.D.Schewowei (2003) teigia, kad pastaraisiais dešimtmečiais šeimos psichoterapija priartėjo prie brandžios mokyklinės ir teorinės sistemos bei koncepcijos. Todėl savo knygoje visą tai pabandė susisteminti. Ši knyga skirta praktikams, nes pristato pagrindinių teorinių žinių pritaikymą praktiniame darbe su poromis ir šeimomis. Knyga apima šeimos terapijos teoriją bei technologijas, šeimos įvertinimą, šeimos terapiją su vaikais ir paaugliais, sutuoktinių terapiją, šeimos su įvairiais sutrikimais terapiją, mokslinius tyrimus šeimos ir santuokos terapijos srityje.

Atliekami įvairūs tyrimai sutuoktinių giminystės sustiprinimo srityje, dalyvaujant mokslininkams ir gydytojams praktikams. Buvo atliktas tyrimas dalyvaujant universitetiniai santuokos ir šeimos terapijos klinikai ir bendruomenės poroms, kurį aprašė S.T.Shumway, R.S.Wampler (2002). Porų giminystės laipsnis buvo tyrinėtas naudojantis CBR skale, kuria įvertintas svarbus elgesys, paremtas porų giminyste. Ši metodika išsiskiria iš kitų tuo, kad, pasak autorių, tyrinėja teigiamą porų elgesį ir dar yra išskirti pasitenkinimo giminyste matai. Panašų šios

srities tyrimą aprašo M.P.Accordino ir B.G.Guerney Jr. (2003). Čia peržiūrėti porų savitarpio santykių giminytės sustiprinimo tyrinėjimo rezultatai per paskutinius dvidešimt metų. Tyrimas buvo eksperimento tipo. Buvo tyrinėjami savitarpio santykiai tarp susituokusių ir nesusituokusių porų, o gauti rezultatai lyginami su kontrolinės grupės rezultatais.

C. Knudson - Martin, M.J.Laughlin (2005) tyrinėja, kaip giminytės ir seksualinės orientacijos problemos yra nukreipiamos į šeimos terapiją ir pripažįstamos kritiškos problemos, kaip sfera, kuri būdinga šiuolaikiniam pasauliui. Autoriai domisi, kaip tyčiniai poveikiai ir „kitokių“ kategorijų sukūrimas veikia per visą klinikinės praktikos istoriją, bei nežiūrint suinteresuotų asmenų, rasta įvairumo. Jie siūlo, kad šeimos terapija būtų pagrįsta požiūriu į seksualinę giminytę, kuri sukuria dalijimosi kategoriją, pribloškia giminę ir seksualinę orientaciją, bei apriboja lankstumą. Giminytės pastangos nukreiptos į draugystės modelį, pagrįstos lygybe yra labiau rekomenduojamos, negu giminytė. Todėl giminytės praktikos kliūtys yra pripažįstamos, o praktikos gairės ir ginčai dėl ateities aptarinėjami.

Nemažai dėmesio skiriama emocinėms problemoms šeimoje. A.E.Tootle (2003) pasakoja apie neurozių gydymo galimybes taikant santuokinę ir šeimos terapiją. Nagrinėja biologinius ir psichologinius jausmų ir atminties procesus neurozių pagrindu, pabrėžiant poveikį elgesiui. M.Jencius, J.D.Duba (2003) aprašo vieno žymiausių santuokos ir šeimos terapijos tyrinėtojo J.M. Gottman atliekamus tyrimus apie emocijų įtaką sutuoktinių konfliktams. A.Dessaulles, S.M.Johnson, W.H.Denton (2003) teigia, kad gydant poras nuo depresijos galima naudotis jausmų terapija. Jie jausmų terapiją poroms palygino su farmakoterapija, gydant didesnę depresinę sutrikimą. Abi intervencijos vienodai efektingai sumažina simptomus. Pasiūlyti rezultatai galėtų būti naudingi gydant didelį depresinę sutrikimą ir giminišką sielvartą.

Šiandieninėje šeimos psichoterapijoje ypač aktualios yra etninės problemos. D.Whittinghill (2002) sako, jog šeimos terapijoje yra galimybė piktnaudžiauti gydymu, todėl būtina kalbėti ir apie šio dalyko etinę pusę. Jis pateikia etinį kodeksą, kuriuo gali remtis praktikoje psichologai, kai suaugę ima piktnaudžiauti gydymu, aptaria etinius principus alkoholio ir vaistų vartojimo priklausomybių gydymo programose. J.G.Chan (2003) kalba apie šeimos terapijos taikymo teigiamą poveikį alkoholizmu sergantiems žmonėms. Savo straipsnyje pristato šeimos, įtrauktos į gydymą nuo alkoholizmo, evoliuciją ir teorinį pagrindą. Pateikia keletą intervencijos šeimos terapijoje būdų, pabrėždamas bihevioristines technologijas. Autorius bando moksliskai tyrinėti šeimos suartėjimo galimybes.

Atkreipiamas dėmesys į religiją, dvasingumą santuokos ir šeimos terapijoje. T.Hoorsestraat ir J.Trammel (2003) mano, kad dvasinė ir religinė diskusija apie terapiją gali būti svarbi emociniam elgesiui. Jie siūlo psichiatrams būtinai būti informuotais apie personalo lygį, diferencijuojant nurodymus efektingai integruojant dvasinę - religinę diskusiją šeimos terapijoje. T.D.Carlson,

D.Kirkpatrick, L.Hacker ir M.Killmer (2003) analizuodami su šia sritimi susijusias problemas, atkreipia dėmesį, kad dvasinių problemų svarstymas terapijos metu turi būti tinkamas, todėl jie bando tyrinėti santuokos ir šeimos gydytojų nuomonę. Kadangi tokių darbų nėra daug, šie tyrimai turėtų padėti užpildyti esančią tuštumą, nagrinėdami tikėjimo pavyzdžius ir svarstomas problemas.

Daug konfliktų tarp porų kyla dėl vaikų auklėjimo nesutarimų šeimoje, dėl paauglystės problemų, netikėtos ligos, vaiko priklausomybės nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų. Todėl daugelis autorių nagrinėja šias problemas. L.Wark, M.Thomas, S.Peterson (2001) savo straipsnyje plačiai pristato pacientų vidinės šeimos sistemų psichologinės terapijos mokyklinio amžiaus vaikams ir jų šeimoms įgyvendinimą. Yra aprašytos tinkamai plėtotos vaikų savybės ir charakteristikos. Pateikti pasiūlymai darbui su tėvais, vaikais – orientuotais. S.R.Forness (2003) siūlo vaikų su emociniais bihevioristiniais sutrikimais auklėjimą suskirstyti į tris kritines sritis: 1) psichopatologijos augimas (pagerinti ankstyvą nustatymą ir prevenciją); 2) psichoterapija – (kenkiančios sveikatai ligos, susiejusios su depresija arba nerimu); 3) psichofarmakologija (ypač tai prisideda prie elgesio gydymo).

H.A.Liddle (2002) išsamiai aprašo kaip šeimos terapija gali būti taikoma apmokant tėvus efektyviai elgtis kišantis į marihuanos ar kitus narkotikus vartojančių paauglių gyvenimą. Šis paramos šeimai modelis apima ne tik paauglių ir tėvų dalyvavimą psichoterapijoje, bet ir jų slaugių. Pasak autoriaus, šį modelį taikyti gali tik labai patyręs psichologas. Modelis apima 12 savaitių gydymą klinikoje ir telefoninius užsiėmimus, mokant paauglius ir jų tėvus individualiai. Visa tai daroma tam, kad vyktų psichosocialinis funkcionavimas tarp atskirų šeimos narių ir išorinės socialinės sistemos. Pateikti darbo metodai ir strategijos remiasi mokslinių tyrimų duomenimis, žiniomis apie paauglių raidą, normalų ar sutrikusį jų vystymąsi šeimoje. Daugeriopas investicinis darbas ir minėtos žinios, pasak autoriaus, leidžia panaikinti įprotį susijusį su elgesio problemomis. Dar galima paminėti S.J.Stevens ir A.R.Morral (2003) knygą apie priklausomybių turinčių paauglių elgesį Jungtinėse Amerikos Valstijose. Knyga apima naujausią informaciją apie priklausomybes ir jų pasekmes, pateikia įvairias priklausomų paauglių gydymo programas tarp kurių yra ir šeimos psichoterapija.

M.J.Paylo (2005) siūlo, kaip šeimos patarėjai gali panaudoti sprendimais pagrįstus terapijos būdus (į sprendimais orientuotus ir į sprendimus koncentruotus būdus) dirbti su šeimomis ir paaugliais individualiai arba per šeimos terapiją. Sprendimais pagrįstas terapijos teorinis pagrindas, autorius pateikia techniką, kuri padėtų šeimoms susitelkti į sprendimus ir nepaliktu nė menkiausios galimybės galvoti apie problemas. Šios, sprendimu pagrįstos strategijos, įgalina šeimų galingumą procese rasti sprendimą ateičiai ne tik remiantis vien savo pastangomis, bet ir stiprina pastangas puoselėti jų norimą pasikeitimą. K.Lever, J.J.Wilson (2005) tyrinėja sielvarto problemas ir kišimąsi į vystymosi etapus, kuriuos dažnai patiria seneliai augindami savo anūkus. Jie pateikia faktų kaip

struktūrinė šeimos terapija gali nukreipti ir kovoti su tokiomis problemomis. Autoriai šeimos terapiją rekomenduoja, kaip sielvarto ir praradimo problemoms spręsti.

Dėmesys kreipiamas į šeimas turinčias gabius, talentingu vaikus bei paauglius. S.M.Moon, V.Thomas (2003) savo straipsnyje pateikia ir aptaria tris pagrindinius klausymus, kurie gali padėti patarėjams suvokti ir diferencijuoti šeimos psichoterapiją su gabiais ir talentingais paaugliais. Šie klausymai atkreipia dėmesį į problemos nustatymą, atsižvelgiant į tai, kas ketina dalyvauti konsultacijoje ir kuris priėjimas prie šeimos psichoterapijos bus efektyviausias.

Sprendžiant vaikų auklėjimo šeimoje problemas iškyla aštrios ir sudėtingos psichologinės situacijos, kai vienas iš tėvų yra kitatautis, kai reikia kalbėti apie atskirų etinių grupių ypatybes ar sureguliuoti santykius po skyrybų. Šias problemas aprašo S.Y.Song (2002), analizuodamas kultūros įtaką korėjiečių šeimose, kuriose vienas iš sutuoktinių yra amerikietis. Jis teigia, kad efektyvus įvairių tarnybų kišimasis gali duoti teigiamų rezultatų, bent jau ta prasme, kad mažiau kenčia vaikai. Tačiau šis kišimasis būtinai turi apimti tokius klausymus, kaip hierarchinė struktūra šeimoje, sukultūrėjimo procesai, kalbiniai skirtumai, kultūrinė gėda. Autorius pateikia konkretų darbo modelį, kuris apima sudėtinę šeimos terapiją, identifikaciją su šeimos nariais ir artimaisiais, planuoja kaip būtų galima palengvinti vieno iš tėvų elgesį po skyrybų maišytose šeimose.

Deborah Marcontell Michel ir Susan G.Willard (2003) pasakoja, kaip galima gydyti valgymo sutrikimus, tokius kaip bulimija ir anoreksija, pasitelkiant į pagalbą šeimą, artimuosius ir draugus. J.Akister (2003) savo straipsnyje aprašo minčių mišinio teksto strategijos naudojimo patirtį moduliniame struktūros kurse. Idėja buvo teikti formuojama atsakomąją reakciją studentams, kurie tradiciškai skundžiasi, kad visas įvertinimas įvyksta modulio gale. Nesulauktas poveikis buvo tai, kad studentai mokėsi modulyje aiškiai anksčiau.

Šeimos terapija yra taikoma labai plačiai ir ieškoma vis naujų sričių, kur ji būtų naudinga. Psichoterapija taikoma šeimoms patyrusioms susidūrimus su teroristais, buvus jų įkaitais. Konsultuojami tiek sutuoktiniai, tiek ir jų vaikai, išgyvenę panašius dalykus. L.Miller (2003) parengia atitinkamos literatūros dėl teroristinių traumų apžvalgą ir jungia šią informaciją su autoriaus patirtimi, gydant suaugusius, vaikus ir šeimas tapusias aukomis ar išgyvenusias po šiuolaikinių teroristų atakų. Jis aprašo psichologinių sindromų pasekmes po terorizmo ir svarsto individo bei šeimos psichoterapijos modalumų svarbumą teroro aukų gydymui. Svarstoma, kaip reikėtų dirbti su tokiais žmonėmis ir kokią paramą geriausiai teikti, kad būtų užtikrinta psichinė jų sveikata. Kadangi karai šiuo laikmečiu taip pat neišvengiami, todėl svarstomi klausymai, kaip padėti žmonėms, kurie kreipiasi į psichologus dėl karo metu patirtų išgyvenimų, traumų bei netekčių. S.Nelson (2003) rekomenduoja padedant tokiems žmonėms į terapijos procesą įtraukti sutuoktinius, šeimas. Autorius daro išvadas ir pateikia rekomendacijas, kaip dirbti su tokiomis šeimomis.

TYRIMO ORGANIZAVIMAS IR METODAI

Tyrimo objektas. Mažeikių miesto ikimokyklinių grupių vaikų ir II-III klasių mokinių savivertės ir santykių šeimoje ugdymas.

Tyrimo metodologija. Siekdama nustatyti veiksnius, lemiančius tinkamas edukacines sąlygas vaiko savivertės plėtotei, rėmiausi vaikų socializacijos ugdymo koncepcija (Juodaitytė, 2003), humanistinėmis idėjomis (Rogers, 2005; Maslow, 2006), edukacinėmis idėjomis apie ugdymą visą gyvenimą būtinumą (Beresnevičienė 1995; 2002) bei Lietuvos švietimo koncepcija.

Tyrimo metodai. Pedagoginės ir psichologinės literatūros analizė. Tiriamojo santykiai su šeimos nariais ištirti naudojant šeimos piešinio projekcinę analizę pagal G.Chomentausko (1983) pateiktą vaiko santykių su kitais šeimos nariais tyrimo „šeimos piešimas“ protokolą. Tiriamojo savęs vertinimas tirtas naudojant D.Beresnevičienės (1995) skalę. Tiriamasis turėjo save įvertinti pagal kriterijus, pvz. „silpnas-stiprus“, skalėje nuo 0 iki 5. Abejomis metodikomis gauti rezultatai buvo skaičiuojami pagal autorių nurodytas standartizuotas procedūras. Duomenų statistinė analizė atlikta panaudojant statistinės analizės sistemą SPSS for Windows.

Tyrimo imtis: 200 tiriamųjų iš Mažeikių miesto, dviejų pradinių mokyklų, Moksleivių namų bei dviejų darželių. Iš jų 113 berniukų ir 87 mergaičių nuo 4 iki 10 metų. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes po 100 vaikų pagal amžių: pirmoji grupė 4-5 metų vaikai (ikimokyklinis amžius); antroji 6-10 metų vaikai (pradinis mokyklinis amžius).

Tyrimo organizavimo etapai:

I etape 2004-2005 m. išanalizuota psichologinė ir pedagoginė literatūra, parengta anketa;

II etape 2005 m. lapkričio – gruodžio mėn. tiriamiesiems buvo pateikta Beresnevičienės (1995) skalė savęs vertinimui ištirti. Prieš pradėdant pildyti anketą pateikta instrukcija: pamėginkite 5 balų sistema įvertinti nurodytas savybes. Jei tokia savybė labai stipri, pažymėkite virš skaičiaus 5, jei stipri – virš 4, jei vidutiniška – virš 3, jei silpnesnė už vidutinę – virš 2, jei labai silpna – virš 1, jei jos neturi – virš 0. Tiriamasis ją turėjo užpildyti savarankiškai. Pildymo laikas buvo neribojamas. Savęs vertinimo skalės pavyzdys (žr. 1 priedą).

III etape 2006 m. sausio - vasario mėn. tiriamųjų buvo paprašyta nupiešti savo šeimą. Tyrimui reikalingos šios priemonės: baltas lapas, šeši spalvoti pieštukai, trintukas. Prieš pradėdant piešti tiriamajam pasakoma instrukcija: „Aš norėčiau, kad jūs nupieštumėte savo šeimą“. Vaikui neaiškinama, kas tai šeima, nes priešingu atveju iškreipiama pati tyrimo esmė. Jei vaikas paklausdavo, ką jam piešti, buvo pakartojama instrukcija. Piešimo laikas neribojama. Pateikti: šeimos piešinio pavyzdys (žr. 2 priedą), bei nagrinėjimo protokolo pavyzdys (žr. 3 priedą).

IV etape 2006 m. kovo - balandžio mėn. atlikta tyrimo duomenų statistinė analizė, suformuluotos išvados bei parengtos rekomendacijos.

TYRIMO REZULTATAI IR JŲ ANALIZĖ

Tiriamieji: Tiriamąją imtį sudarė 56,5% berniukų ir 43,5% mergaičių. Tarp jų buvo 59% pirmagimių bei 41% ne pirmagimių. Vaikai iš pilnų šeimų sudarė 80% visų tiriamųjų, tuo tarpu vaikai gyvenantys tik su vienu iš tėvų sudarė 20% tiriamosios imties. Amžiaus vidurkis tiriamoje imtyje $\bar{x}=6,19$, $\sigma=1,86$. Jauniausiam vaikui 4, o vyriausiam 10 metų. Berniukų ir mergaičių amžiaus vidurkis panašus (berniukų $\bar{x}=6,14$, $\sigma=1,846$, mergaičių $\bar{x}=6,24$, $\sigma=1,886$). Pirmoje amžiaus grupėje amžiaus vidurkis $\bar{x}=4,6$, $\sigma=0,492$, antroje amžiaus grupėje $\bar{x}=7,77$, $\sigma=1,278$. Motinos išsilavinimas tiriamoje imtyje buvo pasiskirstęs taip: nebaigtas vidurinis – 5%, vidurinis – 27,5%, specialusis vidurinis – 27,5%, kolegija –15%, aukštasis – 25%. Atitinkamai tėvo išsilavinimas: nebaigtas vidurinis – 3,5%, vidurinis – 33,5%, specialusis vidurinis – 40,5%, kolegija –10,5%, aukštasis – 11%.

Tyrimo rezultatų aptarimas.

1. Vaikų santykių su kiekvienu šeimos nariu ypatumai.

Vienas iš šio tyrimo uždavinių palyginti ar yra skirtumų tiriamųjų santykiuose su kitais šeimos nariais priklausomai nuo amžiaus grupės (ikimokyklinio ir pradinio mokyklinio amžiaus), lyties, gimimo eiliškumo bei gyvenimo su abiem tėvais ar tik su vienu iš tėvų.

1 lentelė

Dviejų amžiaus grupių santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	0,96	2,179	1,69	2,053	-2,425	195	0,016*
Santykis su motina	2,40	1,491	2,50	1,322	-0,502	198	0,616
Santykis su seserimi	0,26	2,323	1,61	1,641	-2,760	51,421	0,008**
Santykis su broliu	0,53	1,944	0,80	1,727	-0,677	86	0,500
Santykis su savimi	1,95	1,507	2,34	1,350	-1,928	198	0,055

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Nagrinėjant tiriamųjų santykių skirtumus grupėse pagal amžių (žr. 1 lentelę) vyresnių vaikų santykiai su abiem tėvais, broliu, seserimi bei savimi yra geresni negu jaunesnių vaikų. Tiek jaunesnių, tiek vyresnių vaikų santykiai su motina yra geresni negu santykiai su kitais šeimos nariais. Jaunesnių vaikų santykiai su seserimi yra prastesni, tuo tarpu vyresnių vaikų santykiai yra prastesni su broliu. Patikrinus Stjudento kriterijumi rasti šie reikšmingi skirtumai: 2-osios grupės vaikų santykiai su seserimi yra geresni negu 1-os grupės vaikų: $t(51,421)=-2,760$, $p=0,008$. Dar 2-osios grupės vaikų santykiai su tėvu yra geresni nei 1-oje vaikų grupėje: $t(195)=-2,425$, $p=0,016$.

Vyresnio amžiaus vaikų santykis su seserimi tampa teigiamas, tai yra pradeda megtis reikšmingi santykiai su kitais šeimos nariais, šiuo atveju su seserimi, o ne tik su tėvais. Vyresnio amžiaus tiriamųjų grupės santykiai su broliu taip pat geresni, tačiau gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Reikšmingi santykiai su tėvais išlieka svarbūs tiek ankstyvoje, tiek vėlyvoje vaikystėje. Jie netgi stiprėja, ypač su tėvu. Taigi, reikšmingieji santykiai užmegzti ankstyvoje vaikystėje su tėvais yra praplečiami į reikšmingų santykių ratą, įtraukiant kitus šeimos narius bei toliau vystant teigiamą santykį su tėvais.

Tyrime nagrinėjami mergaičių santykių skirtumai su kitais šeimos nariais bei savimi abiejose amžiaus grupėse:

2 lentelė

Dviejų amžiaus grupių mergaičių santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	0,80	2,269	1,52	2,296	-1,670	110	0,098
Santykis su motina	2,40	1,435	2,50	1,392	-0,376	111	0,708
Santykis su seserimi	-0,33	2,376	1,55	2,064	-2,676	38	0,011*
Santykis su broliu	0,92	1,681	0,79	1,532	0,279	47	0,781
Santykis su savimi	1,47	1,451	2,29	1,533	-2,918	111	0,004**

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Vyresnių mergaičių santykiai su tėvais yra geresni, negu jaunesnių mergaičių (žr. 2 lentelę). Tačiau šie skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Antrosios grupės mergaičių santykiai su seserimi yra geresni negu 1-os grupės mergaičių: $t(38)=-2,676$, $p=0,011$. Neigiamas 1-os grupės mergaičių santykis su seserimi tampa teigiamu 2-oje amžiaus grupėje. Pirmosios grupės mergaičių tik santykis su broliu yra geresnis negu 2-os grupės mergaičių. Antrosios grupės mergaičių santykis geresnis su savimi negu 1-osios grupės mergaičių santykis su savimi: $t(111)=-2,918$, $p=0,004$.

Nagrinėti berniukų santykių su šeimos nariais skirtumai dvejose amžiaus grupėse:

3 lentelė

Dviejų amžiaus grupių berniukų santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,16	2,069	1,93	1,659	-1,880	83	0,064
Santykis su motina	2,40	1,572	2,50	1,235	-0,328	85	0,743
Santykis su seserimi	1,08	2,060	1,68	1,003	-1,112	30	0,275
Santykis su broliu	0,00	2,196	0,81	1,965	-1,215	37	0,232
Santykis su savimi	2,53	1,375	2,40	1,061	0,486	85	0,628

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Vyresnių berniukų santykiai su tėvu bei motina yra geresni negu jaunesniojo amžiaus berniukų santykiai su tėvais (žr. 3 lentelę). Antrosios amžiaus grupės berniukų santykiai su seserimi bei broliu taip pat teigiamiesni palyginus su jaunesnio amžiaus berniukais, t.y. 1-ąja amžiaus grupe. Tuo tarpu santykis su savimi yra geresnis ikimokyklinio amžiaus berniukų (1 grupės) nei 2-os amžiaus grupės berniukų. Reikšmingų skirtumų tarp berniukų skirtingose amžiaus grupėse negauta.

4 lentelė

Dviejų amžiaus grupių pirmagimių santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	0,84	2,172	1,98	2,004	-2,95	114	0,004**
Santykis su motina	2,48	1,625	2,65	1,376	-0,604	116	0,547
Santykis su seserimi	-0,27	1,902	1,20	1,082	-2,506	24	0,019*
Santykis su broliu	-0,42	1,805	0,80	1,756	-2,258	42	0,029*
Santykis su savimi	2,07	1,632	2,23	1,454	-0,578	116	0,564

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pirmagimių 1-os amžiaus grupės tiriamųjų santykiai su tėvu yra prastesni negu 2-os amžiaus grupės pirmagimių santykiai su tėvu: $t(114)=-2,95$, $p=0,004$ (žr. 4 lentelę). Taip pat geresni 2-os amžiaus grupės pirmagimių santykiai su motina nei 1-os amžiaus grupės, tačiau šie skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. 2-os amžiaus grupės pirmagimių santykiai su seserimi yra geresni nei kitos grupės pirmagimių santykiai su seserimi: $t(24)=-2,506$, $p=0,019$. Be to 2-osios amžiaus grupės pirmagimių santykiai yra geresni su broliu negu 1-os grupės pirmagimių: $t(42)=-2,258$, $p=0,029$. Santykiai su broliu ir seserimi labai keičiasi vyresniame amžiuje, iš neigiamų virsta teigiamais. Lyginant abiejų amžiaus grupių pirmagimių santykį su savimi gauta, kad 2-os amžiaus grupės santykis geresnis su savimi, tačiau gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

5 lentelė

Dviejų amžiaus grupių ne pirmagimių santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,12	2,204	1,25	2,072	-0,269	79	0,788
Santykis su motina	2,29	1,293	2,28	1,219	0,039	80	969
Santykis su seserimi	0,55	2,523	1,85	1,870	-2,003	44	0,51
Santykis su broliu	1,29	1,732	0,80	1,735	0,937	42	0,354
Santykis su savimi	1,79	1,317	2,50	1,177	-2,586	80	0,012*

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Nagrinėjant ne pirmagimių vaikų santykius su šeimos nariais (žr. 5 lentelę), 2-os amžiaus grupės santykiai su tėvu yra geresni negu 1-os grupės. Tuo tarpu 1-os amžiaus grupės ne

pirmagimių santykiai geresni su motina negu 2-os grupės. Antros amžiaus grupės ne pirmagimių santykiai su seserimi yra geresni negu 1-os grupės vaikų santykiai su seserimi. O 1-os amžiaus grupės ne pirmagimių santykiai yra geresni su broliu negu 2-os grupės ne pirmagimių santykiai su broliu. Nors gauti skirtumai tarp grupių yra statistiškai nereikšmingi. Antros grupės ne pirmagimių vaikų santykis geresnis su savimi negu 1-os grupės ne pirmagimių: $t(80)=-2,586$, $p=0,012$.

6 lentelė

Dviejų amžiaus grupių vaikų iš pilnų šeimų santykių su šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,62	1,692	2,17	1,489	-2,207	158	0,029*
Santykis su motina	2,36	1,619	2,38	1,385	-0,080	158	0,936
Santykis su seserimi	0,19	2,288	1,39	1,619	-2,312	45,471	0,025*
Santykis su broliu	0,61	1,983	0,78	1,810	-0,395	72	0,694
Santykis su savimi	2,18	1,336	2,23	1,382	-0,243	158	0,808

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Vyresnių (2 grupės) vaikų iš pilnų šeimų santykiai su tėvu yra geresni negu jaunesnių (1 grupės) vaikų iš pilnų šeimų: $t(158)=-2,207$, $p=0,029$. Taip pat 2-os grupės santykiai su motina yra geresni nei kitų vaikų, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi (žr. 6 lentelę). Antros amžiaus grupės vaikų iš pilnų šeimų santykiai geresni su seserimi negu 1-os grupės vaikų santykiai su seserimi: $t(45,471)=-2,312$, $p=0,025$. Antros grupės vaikų iš pilnų šeimų santykiai su broliu bei su savimi taip pat yra geresni nei kitų vaikų, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingai.

7 lentelė

Dviejų amžiaus grupių vaikų iš nepilnų šeimų santykių su šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	-1,74	1,881	-0,50	2,792	-1,572	29,596	0,127
Santykis su motina	2,55	0,912	3,06	0,802	-1,857	38	0,071
Santykis su seserimi	0,75	2,872	2,50	1,512	-1,416	10	0,187
Santykis su broliu	0,30	1,889	1,00	0,000	-0,723	12	0,483
Santykis su savimi	1,14	1,807	2,83	1,098	-3,487	38	0,001**

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Palyginus skirtingų amžiaus grupių vaikų iš nepilnų šeimų santykius su kitais šeimos nariais ir savimi (žr. 7 lentelę) gauti rezultatai rodo, kad abiejų amžiaus grupių santykiai su tėvu yra neigiami, o 1-osios amžiaus grupės net prastesni. Tuo tarpu 2-os grupės vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su motina yra geresni negu 1-os grupės vaikų iš nepilnų šeimų. Tačiau šie gauti skirtumai

yra statistiškai nereikšmingi. Antros grupės vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su seserimi yra geresni negu 1-os grupės vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su seserimi. Taip pat 2-os grupės vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su broliu yra geresni negu 1-os grupės vaikų iš nepilnų šeimų, tačiau gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Vaikų iš nepilnų šeimų 2-oje amžiaus grupėje santykis geresnis su savimi negu vaikų iš nepilnų šeimų 1-oje amžiaus grupėje: $t(38)=-3,487$, $p=0,001$.

8 lentelė

Mergaičių ir berniukų santykis su šeimos nariais

Santykiai su šeimos nariais	Berniukai		Mergaitės		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,17	2,301	1,54	1,906	-1,207	195	0,229
Santykis su motina	2,45	1,408	2,45	1,412	0,015	198	0,988
Santykis su seserimi	0,70	2,377	1,44	1,523	-1,595	67,068	0,115
Santykis su broliu	0,86	1,594	0,44	2,087	1,073	86	0,286
Santykis su savimi	1,89	1,543	2,47	1,228	-2,861	198	0,005**

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Lyginant mergaičių ir berniukų santykius su kitais šeimos nariais bei savimi (žr. 8 lentelę) pastebėta, kad mergaičių santykiai su tėvu yra geresni negu berniukų. Santykis su motina tarp lyčių nesiskiria. Mergaičių santykiai su seserimi yra teigiamesni palyginus su berniukais, o berniukų santykiai su broliu yra teigiamesni palyginus su mergaitėmis, tačiau gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Atlikus statistinę duomenų analizę statistiškai reikšmingai skiriasi tik mergaičių ir berniukų santykis su savimi. Mergaičių santykis geresnis su savimi negu berniukų: $t(198)=-2,861$, $p=0,005$.

Nagrinėti berniukų ir mergaičių santykių su šeimos nariais skirtumai abiejose amžiaus grupėse: ikimokykliniame ir pradiniam mokykliniame amžiuje. Gauti rezultatai pateikti lentelėse:

9 lentelė

Pirmos amžiaus grupės berniukų ir mergaičių santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Berniukai		Mergaitės		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	0,80	2,269	1,16	2,069	-0,822	95	0,413
Santykis su motina	2,40	1,435	2,40	1,572	0,000	98	1,00
Santykis su seserimi	-0,33	2,376	1,08	2,060	-1,721	29	0,096
Santykis su broliu	0,92	1,681	0,00	2,196	1,557	41	0,127
Santykis su savimi	1,47	1,451	2,53	1,375	-3,722	98	0,000**

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pirmos amžiaus grupės mergaičių santykiai su tėvu yra geresni nei berniukų santykiai su tėvu. Mergaičių santykiai su seserimi yra geresni negu berniukų santykiai su seserimi (žr. 9 lentelę).

Tuo tarpu 1-os grupės berniukų santykiai su broliu yra geresni negu mergaičių santykiai su broliu, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. 1-os grupės mergaičių santykis geresnis su savimi negu berniukų toje pačioje amžiaus grupėje: $t(98)=-3,722$, $p<0,01$.

10 lentelė

Antros amžiaus grupės berniukų ir mergaičių santykių su kitais šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Berniukai		Mergaitės		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,52	2,296	1,93	1,659	-0,989	98	0,325
Santykis su motina	2,50	1,392	2,50	1,235	0,000	98	1,000
Santykis su seserimi	1,55	2,064	0,79	1,532	-0,267	39	0,791
Santykis su broliu	0,79	1,532	0,81	1,965	-0,034	43	0,973
Santykis su savimi	2,29	1,533	2,40	1,061	-0,406	98	0,685

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Antros amžiaus grupės mergaičių santykiai su tėvu yra geresni negu berniukų toje pačioje amžiaus grupėje (žr. 10 lentelę). Santykiai su motina tarp lyčių toje pačioje amžiaus grupėje nesiskiria. Berniukų santykiai su seserimi yra geresni nei mergaičių. Tuo tarpu mergaičių santykiai su broliu yra geresni negu berniukų. Mergaičių santykis geresnis su savimi nei berniukų, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

11 lentelė

Pirmagimių ir ne pirmagimių santykių su kitais šeimos nariais bei savimi palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Pirmagimis		Ne pirmagimis		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,43	2,156	1,19	2,128	0,792	195	0,429
Santykis su motina	2,57	1,499	2,28	1,250	1,425	198	0,156
Santykis su seserimi	0,58	1,629	1,28	2,248	-1,404	70	0,165
Santykis su broliu	0,27	1,860	1,07	1,731	-2,077	86	0,041*
Santykis su savimi	2,15	1,539	2,13	1,293	0,089	198	0,929

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pirmagimių ir ne pirmagimių santykiai su kitais šeimos nariais bei savimi skiriasi (žr. 11 lentelę): pirmagimių santykiai su tėvu ir motina yra geresni nei kitų vaikų. O ne pirmagimių santykiai su broliu ir su seserimi yra geresni nei pirmagimių. Tiek pirmagimių, tiek ne pirmagimių santykiai su motina yra teigiamiausi. Abiejose amžiaus grupėse santykis su savimi taip pat panašus ir gana teigiamas, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Reikšmingai skiriasi tik pirmagimių ir ne pirmagimių santykiai su broliu: ne pirmagimių santykiai su broliu yra geresni negu pirmagimių: $t(86)=-2,077$, $p=0,041$.

Pirmos grupės pirmagimių ir ne pirmagimių santykių su šeimos nariais bei savimi palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Pirmagimis		Ne pirmagimis		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	0,84	2,172	1,12	2,204	-0,629	95	0,531
Santykis su motina	2,48	1,625	2,29	1,293	0,650	98	0,517
Santykis su seserimi	-0,27	1,902	0,55	2,523	-0,942	29	0,354
Santykis su broliu	-0,42	1,805	1,29	1,732	-3,162	41	0,003**
Santykis su savimi	2,07	1,632	1,79	1,317	0,927	98	0,356

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$ ** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Ne pirmagimių 1-os grupės vaikų santykiai su tėvu yra geresni nei pirmagimių vaikų toje pačioje amžiaus grupėje. O pirmagimių santykiai su motina yra geresni nei kitų vaikų (žr. 12 lentelę). Pirmos amžiaus grupės ne pirmagimių santykiai su seserimi yra geresni nei pirmagimių. Pirmagimių santykis geresnis su savimi negu tos pačios grupės ne pirmagimių vaikų. Visi šie gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Tik 1-os grupės pirmagimių santykiai su broliu yra geresni negu ne pirmagimių toje pačioje amžiaus grupėje: $t(41)=-3,162$, $p=0,003$.

13 lentelė.

Antros grupės pirmagimių ir ne pirmagimių santykių su šeimos nariais bei savimi palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Pirmagimis		Ne pirmagimis		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,98	2,004	1,25	2,072	1,768	98	0,080
Santykis su motina	2,65	1,376	2,28	1,219	1,396	98	0,166
Santykis su seserimi	1,20	1,082	1,85	1,870	-1,222	39	0,229
Santykis su broliu	0,80	1,756	0,80	1,735	0,000	43	1,000
Santykis su savimi	2,23	1,454	2,50	1,177	-0,967	98	0,336

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$ ** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pirmagimių santykiai su tėvu ir motina yra geresni nei kitų vaikų (žr. 13 lentelę). Ne pirmagimių santykiai su seserimi yra geresni negu tos pačios grupės pirmagimių. Ir pirmagimių, ir nepirmagimių santykiai su broliu yra panašūs. 2-osios grupės ne pirmagimių santykis geresnis su savimi negu tos pačios grupės pirmagimių. Šie gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

Lyginti vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų santykiai su kitais šeimos nariais (žr. 14 lentelę). Vaikų iš pilnų šeimų santykiai su tėvu yra geresni negu vaikų augančių nepilnose šeimose: $t(43,667)=7,274$, $p<0,01$. Vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su motina yra geresni nei vaikų augančiais su abiem tėvais: $t(101,249)=-2,207$, $p=0,030$. Tiriamųjų gyvenančių su abiem tėvais santykiai su broliu bei su savimi yra geresni negu vaikų iš nepilnų šeimų. O vaikų iš nepilnų šeimų

santykiai su seserimi yra geresni nei tų, kurie auga pilnoje šeimoje, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi (14 lentelė).

14 lentelė

Vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų santykių su šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Vaikas iš pilnos šeimos		Vaikas iš nepilnos šeimos		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,90	1,611	-1,14	2,417	7,274	43,667	0,000**
Santykis su motina	2,37	1,499	2,78	0,891	-2,207	101,249	0,030*
Santykis su seserimi	0,85	2,024	1,92	2,109	-1,656	70	0,102
Santykis su broliu	0,70	1,878	0,50	1,605	0,378	86	0,706
Santykis su savimi	2,21	1,356	1,90	1,736	1,204	198	0,230

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

15 lentelė

Pirmos grupės vaikų iš pilnos ir nepilnos šeimos santykių su šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Vaikas iš pilnos šeimos		Vaikas iš nepilnos šeimos		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	1,62	1,692	-1,74	1,881	7,576	95	0,000**
Santykis su motina	2,36	1,619	2,55	0,912	-0,516	98	0,607
Santykis su seserimi	0,19	2,288	0,75	2,872	-0,448	29	0,658
Santykis su broliu	0,61	1,983	0,30	1,889	0,432	41	0,668
Santykis su savimi	2,18	1,336	1,14	1,807	2,980	98	0,004**

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Nagrinėjant 1-os amžiaus grupės vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų santykius su šeimos nariais (žr. 15 lentelę) gauta: jog 1-os grupės vaikų augančių pilnose šeimose santykiai su tėvu yra geresni negu vaikų iš nepilnų šeimų: $t(95)=7,576$, $p<0,01$. Vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su motina yra geresni negu vaikų augančių su abiem tėvais, bet gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Vaikų augančių su vienu iš tėvų santykis su seserimi teigiamas palyginus su vaikais gyvenančiais su abiem tėvais, tuo tarpu vaikų iš pilnų šeimų santykis su broliu teigiamas nei tų, kurie auga su vienu iš tėvų. Taip pat 1-os grupės vaikų iš pilnų šeimų santykis geresnis su savimi nei vaikų iš nepilnų šeimų: $t(98)=2,980$, $p=0,004$).

Antros grupės vaikų augančių pilnose šeimose santykiai su tėvu yra geresni nei vaikų iš nepilnų šeimų toje pačioje amžiaus grupėje: $t(19,174)=3,938$, $p=0,001$. Antros grupės vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su motina yra geresni negu vaikų iš pilnų šeimų toje pačioje amžiaus grupėje: $t(42,662)=-2,786$, $p=0,008$. Vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su seserimi ir su broliu yra

geresni negu vaikų iš pilnų šeimų. Nepilnose šeimose augančių vaikų santykis geresnis su savimi nei kitų vaikų, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi (žr. 16 lentelę).

16 lentelė

Antros grupės vaikų iš pilnos ir nepilnos šeimos santykių su šeimos nariais palyginimas

Santykiai su šeimos nariais	Vaikas iš pilnos šeimos		Vaikas iš nepilnos šeimos		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Santykis su tėvu	2,17	1,489	-0,50	2,792	3,938	19,174	0,001**
Santykis su motina	2,38	1,385	3,06	0,802	-2,786	42,662	0,008**
Santykis su seserimi	1,39	1,619	2,50	1,512	-1,754	39	0,087
Santykis su broliu	0,78	1,810	1,00	0,000	-0,777	40,0	0,442
Santykis su savimi	2,23	1,382	2,83	1,098	-1,729	98	0,087

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

2. Vaikų savęs vertinimo palyginimas

Šiame tyrime nagrinėtas vaikų savęs vertinimas ir ieškota skirtumų tarp amžiaus, lyčių, pirmagimių ir ne pirmagimių, vaikų augančių šeimoje, turinčioje abu tėvus bei turinčioje tik vieną iš tėvų. Išanalizavus duomenis gauti sekantys rezultatai:

17 lentelė

Dviejų amžiaus grupių savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	1 grupė		2 grupė		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,900	1,1282	3,430	0,8877	3,274	198	0,001**
Gražus	4,195	0,7484	3,865	1,0368	2,581	198	0,011*
Darbštus	3,725	1,2172	3,865	0,9740	-0,898	188,917	0,370
Protingas	3,870	1,0675	3,940	0,7530	-0,536	177,976	0,593
Draugiškas	4,325	0,8480	4,275	0,8390	0,419	198	0,676
Gabus	3,905	1,2486	3,750	0,8890	1,011	178,856	0,313
Vikrus	3,840	1,1412	4,155	0,8459	-2,217	182,565	0,028*
Bendras savęs vertinimas	3,966	0,563	3,897	0,4349	0,963	198	0,337

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Savęs vertinimas tirtose amžiaus grupėse skyrėsi (žr. 17 lentelę). Pirmoji vaikų grupė save vertino daugiau pagal parametrus „stiprus“ ($t(198)=3,274$, $p=0,001$), „gražus“ ($t(198)=2,581$, $p=0,011$), „draugiškas“ bei „gabus“ palyginus su antrosios grupės vaikų savęs vertinimais, tačiau pastarieji skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Tuo tarpu 2-os grupės vaikų savęs vertinimas didesnis pagal parametrus „darbštus“, „protingas“ ir „vikrus“, tik pastarasis skirtumas tarp grupių reikšmingas ($t(182,565)=-2,217$, $p=0,028$). Bendras savęs vertinimas didesnis pirmoje grupėje nei antroje grupėje, tačiau šis skirtumas yra statistiškai nereikšmingas.

Mergaičių ir berniukų savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Berniukai		Mergaitės		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,805	1,0252	3,483	1,0356	2,196	198	0,029*
Gražus	4,031	0,9337	4,029	0,9001	,017	198	0,986
Darbštus	3,735	1,0980	3,874	1,1082	-,884	198	0,378
Protingas	3,858	0,9647	3,966	0,8653	-,814	198	0,417
Draugiškas	4,150	0,9399	4,494	0,6492	-3,055	195,865	0,003**
Gabus	3,757	1,1262	3,920	1,0255	-1,054	198	0,293
Vikrus	4,217	0,8683	3,713	1,1197	3,472	158,054	0,001**
Bendras savęs vertinimas	3,936	0,5329	3,925	0,4647	0,151	198	0,880

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$ ** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Lyginant mergaičių ir berniukų savęs vertinimą pagal skirtingus vertinimo kriterijus berniukai daugiau save vertina pagal parametrus „stiprus“, „gražus“, „vikrus“, tuo tarpu mergaitės – pagal parametrus „darbštus“, „protingas“, „draugiškas“ ir „gabus“ (žr. 18 lentelę). Apskaičiavus T- testo rezultatus paaiškėjo, kad statistiškai patikimai savęs vertinimai tarp berniukų ir mergaičių skiriasi pagal kriterijus „stiprus“, „draugiškas“ ir „vikrus“. Berniukai save vertina daugiau pagal parametą „stiprus“ negu mergaitės ($t(198)=2,196$, $p=0,029$). Mergaitės daugiausiai vertina save pagal parametą „draugiškas“ negu berniukai ($t(195,865)=-3,055$, $p=0,003$). Berniukai save vertina daugiau pagal parametą „vikrus“ negu mergaitės ($t(158,045)=3,472$, $p=0,001$). Bendras savęs vertinimas nesiskiria grupėse pagal lytis.

19 lentelė

Pirmos amžiaus grupės berniukų ir mergaičių savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Berniukai		Mergaitės		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	4,145	1,0349	3,600	1,1755	2,466	98	0,015*
Gražus	4,218	0,7250	4,167	0,7833	0,341	98	0,734
Darbštus	3,673	1,2256	3,789	1,2177	-0,473	98	0,637
Protingas	3,836	1,1224	3,911	1,0073	-0,347	98	0,729
Draugiškas	4,155	1,0753	4,533	0,3438	-0,2463	67,051	0,016*
Gabus	3,855	1,3041	3,967	1,1890	-0,445	98	0,657
Vikrus	4,255	0,8214	3,333	1,2748	4,188	72,186	0,000**
Bendras savęs vertinimas	4,0195	0,6027	3,900	0,5102	1,056	98	0,294

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$ ** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pirmos amžiaus grupės berniukai save vertina daugiau pagal parametą „stiprus“ negu mergaitės ($t(98)=2,466$, $p=0,015$). Jie taip pat daugiausiai vertina save pagal parametą „gražus“, bet šis skirtumas nereikšmingas (žr. 19 lentelę). Mergaitės save vertina daugiau pagal parametrus

„darbštus“, „protingas“ bei „gabus“ negu berniukai, nors gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Pirmos grupės berniukai save vertina daugiau pagal parametą „vikrus“ ($t(72,186)=4,188$, $p<0,01$), o mergaitės – pagal parametą „draugiškas“ ($t(67,051)=-0,2463$, $p=0,016$). Berniukų bendras savęs vertinimas 1-oje amžiaus grupėje didesnis negu mergaičių, tačiau gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

20 lentelė

Antros amžiaus grupės berniukų ir mergaičių savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Barniukai		Mergaitės		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,483	0,9127	3,357	0,8574	0,697	98	0,488
Gražus	3,853	1,0720	3,881	0,9988	-0,130	98	0,897
Darbštus	3,793	0,9690	3,964	0,9840	-0,866	98	0,388
Protingas	3,879	0,7964	4,024	0,6892	-0,947	98	0,346
Draugiškas	4,147	0,8003	4,452	0,8682	-1,820	98	0,072
Gabus	3,664	0,9290	3,869	0,9290	-1,141	98	0,257
Vikrus	4,181	0,9162	4,119	0,7474	0,360	98	0,720
Bendras savęs vertinimas	3,857	0,4482	3,9524	0,4149	-1,082	98	0,282

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Antros amžiaus grupės berniukai save vertina daugiau pagal parametą „stiprus“ palyginus su 2-os amžiaus grupės mergaitėmis (žr. 20 lentelę). Tuo tarpu mergaitės save vertina daugiau negu berniukai pagal parametrus „gražus“, „darbštus“, „protingas“, „draugiškas“ bei „gabus“. Pagal parametą „vikrus“ daugiau save vertina 2-osios amžiaus grupės berniukai negu mergaitės. Bendras savęs vertinimas didesnis šio amžiaus mergaičių negu berniukų. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp lyčių šioje amžiaus grupėje negauta.

21 lentelė

Pirmagimių ir ne pirmagimių savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Pirmagimis		Ne pirmagimis		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,623	1,0839	3,726	0,9755	-,686	198	0,493
Gražus	3,936	0,9990	4,165	0,7700	-1,740	198	0,083
Darbštus	3,801	1,0360	3,787	1,1968	0,090	198	0,929
Protingas	3,932	0,9471	3,866	0,8891	0,500	198	0,618
Draugiškas	4,309	0,8793	4,287	0,7897	0,187	198	0,852
Gabus	3,907	1,0210	3,713	1,1654	1,243	198	0,216
Vikrus	3,898	1,0693	4,140	0,9172	-1,666	198	0,097
Bendras savęs vertinimas	3,9153	0,5267	3,9545	0,4695	-0,544	198	0,587

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pagal tyrimo duomenis pirmagimių ir ne pirmagimių savęs vertinimas reikšmingai nesiskiria. Pirmagimiai daugiau vertina save pagal parametrus „darbštus“, „protingas“, „draugiškas“ ir „gabus“ negu ne pirmagimiai. O ne pirmagimiai daugiau vertina save pagal parametrus „stiprus“, „gražus“ ir „vikrus“ negu pirmagimiai, tačiau šie gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi (21 lentelė).

22 lentelė

Pirmos grupės pirmagimių ir ne pirmagimių savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Pirmagimis		Ne pirmagimis		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,759	1,2292	4,095	0,9515	-1,482	98	0,142
Gražus	4,129	0,7811	4,286	0,6997	-1,032	98	0,305
Darbštus	3,776	1,1742	3,655	1,2854	0,489	98	0,626
Protingas	3,905	1,1564	3,821	0,9424	0,386	98	0,701
Draugiškas	4,198	1,0085	4,500	0,5180	-1,951	89,569	0,054
Gabus	4,000	1,1121	3,774	1,4194	0,893	98	0,374
Vikrus	3,724	1,1927	4,000	1,0592	-1,196	98	0,235
Bendras savęs vertinimas	3,9273	0,599	4,0187	0,5119	-0,799	98	0,426

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pirmosios amžiaus grupės ne pirmagimiai save vertina daugiau pagal parametrus „stiprus“ bei „gražus“ nei pirmagimiai (žr. 22 lentelė). Pirmagimiai daugiau vertina save pagal parametrus „darbštus“ ir „protingas“ nei ne pirmagimiai. Pagal parametą „draugiškas“ daugiausia vertina save ne pirmagimiai, o pagal parametą „gabus“ pirmagimiai. Ne pirmagimiai save vertina geriau pagal parametą „vikrus“ nei pirmagimiai. Bendras savęs vertinimas taip pat didesnis 1-osios grupės ne pirmagimių negu pirmagimių. Nors visi gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

23 lentelė

Antros grupės pirmagimių ir ne pirmagimių savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Pirmagimis		Ne pirmagimis		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,492	0,9136	3,338	0,8502	0,850	98	0,398
Gražus	3,750	1,1480	4,037	0,8273	-1,364	98	0,176
Darbštus	3,825	0,8925	3,925	1,0952	-0,501	98	0,617
Protingas	3,958	0,6968	3,913	0,8389	0,297	98	0,767
Draugiškas	4,417	0,7258	4,063	0,9553	2,103	98	0,038*
Gabus	3,817	0,9250	3,650	0,8336	0,918	98	0,361
Vikrus	4,067	0,9135	4,288	0,7240	-1,344	98	0,203
Bendras savęs vertinimas	3,9036	0,45038	3,8875	0,41615	0,180	98	0,857

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Palyginus savęs vertinimą tarp pirmagimių ir ne pirmagimių 2-je amžiaus grupėse (žr. 23 lentelę), didesni parametro „stiprus“ vertinimai būdingesni pirmagimiams, tuo tarpu pagal parametrus „gražus“ bei „darbštus“ save daugiau vertina ne pirmagimiai. Pirmagimiai save vertina daugiau pagal parametras „protingas“, „draugiškas“, „gabus“ nei 2-os grupės ne pirmagimiai. Ne pirmagimiai geriau savęs vertina pagal parametras „vikrus“ negu pirmagimiai. Reikšmingas skirtumas tarp 2-osios amžiaus grupės pirmagimių ir ne pirmagimių tėra vienas: pirmagimiai save vertina daugiau pagal parametras „draugiškas“ negu ne pirmagimiai ($t(98)=2,103$, $p=0,038$). Nors pirmagimių 2-osios amžiaus grupės tiriamųjų bendras savęs vertinimas didesnis negu ne pirmagimių, tačiau gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

24 lentelė

Vaikų gyvenančių pilnose ir nepilnose šeimose savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Vaikas iš pilnos šeimos		Vaikas iš nepilnos šeimos		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,688	1,0291	3,575	1,0893	0,611	198	0,542
Gražus	4,109	0,7804	3,713	1,2954	1,855	46,305	0,070
Darbštus	3,853	1,0242	3,563	1,3596	1,497	198	0,136
Protingas	3,975	0,8103	3,625	1,2494	1,685	47,505	0,098
Draugiškas	4,313	0,8005	4,250	1,0000	0,419	198	0,676
Gabus	3,844	1,0789	3,763	1,1151	0,423	198	0,673
Vikrus	4,013	0,9841	3,938	1,1390	0,417	198	0,677
Bendras savęs vertinimas	3,9705	0,4806	3,775	0,5647	2,220	198	0,028*

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$

** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Pagal šio tyrimo duomenis vaikai augantys su abiem tėvais save vertina geriau pagal visus pateiktus kriterijus („stiprus“, „gražus“, „darbštus“, „protingas“, „draugiškas“, „gabus“, „vikrus“) negu vaikai augantys tik su vienu iš tėvų (žr. 24 lentelę). Tačiau šie gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi. Tik palyginus bendrą savęs vertinimą abiejose grupėse gautas statistiškai reikšmingas skirtumas: vaikų iš pilnų šeimų bendras savęs vertinimas yra geresnis negu vaikų augančių su vienu iš tėvų ($t(198)=2,220$, $p=0,028$).

Nagrinėjant skirtumus tarp 1-os grupės vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų, nustatyta: kad vaikai iš nepilnų šeimų save vertina daugiau pagal parametrus „stiprus“ bei „gražus“ nei vaikai iš pilnų šeimų (žr. 25 lentelę). Vaikai iš pilnų šeimų save vertina daugiau pagal parametrus „darbštus“ bei „protingas“ nei vaikai iš nepilnų šeimų. Vaikai augantys su vienu iš tėvų geriau vertina save pagal parametrus „draugiškas“ ir „gabus“ nei iš pilnų šeimų. Tuo tarpu vaikai iš pilnų šeimų daugiau save vertina pagal parametras „vikrus“ palyginus su vaikais iš nepilnų šeimų. Bendras savęs vertinimas didesnis vaikų iš pilnų šeimų. Nors visi šie gauti skirtumai yra statistiškai nereikšmingi.

Pirmos grupės vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo palyginimas

Savęs vertinimo kriterijai	Vaikas iš pilnos šeimos		Vaikas iš nepilnos šeimos		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,891	1,1068	3,932	1,2276	-0,149	98	0,882
Gražus	4,186	0,7167	4,227	0,8691	-0,228	98	0,820
Darbštus	3,840	1,0945	3,318	1,5395	1,795	98	0,076
Protingas	3,981	0,8658	3,477	1,5544	1,457	24,784	0,158
Draugiškas	4,308	0,8187	4,386	0,9628	-0,383	98	0,703
Gabus	3,891	1,2291	3,955	1,3444	-0,210	98	0,834
Vikrus	3,885	1,0718	3,682	1,3762	0,734	98	0,464
Bendras savęs vertinimas	3,9973	0,5265	3,8539	0,6807	1,055	98	0,294

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$ ** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$ *Antros grupės vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo palyginimas*

Savęs vertinimo kriterijai	Vaikas iš pilnos šeimos		Vaikas iš nepilnos šeimos		T- testo rezultatai		
	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	Vidurkis ($\bar{x}$)	Standartinis nuokrypis (σ)	T	df	p
Stiprus	3,494	0,9145	3,139	0,7031	1,547	98	0,125
Gražus	4,037	0,8344	3,083	1,4678	2,663	19,477	0,015*
Darbštus	3,866	0,9592	3,861	1,0683	0,019	98	0,985
Protingas	3,970	0,7591	3,806	0,7304	0,835	98	0,406
Draugiškas	4,317	0,7877	4,083	1,0467	1,071	98	0,287
Gabus	3,799	0,9191	3,528	0,7169	1,173	98	0,244
Vikrus	4,134	0,8821	4,250	0,6697	-0,524	98	0,601
Bendras savęs vertinimas	3,9451	0,4343	3,6786	0,08857	2,411	98	0,018*

* reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.05$ ** reikšmingumo lygmuo $\alpha=0.01$

Tiriant 2-os grupės vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimo skirtumus (žr. 26 lentelę), gauti tokie rezultatai: vaikai iš pilnų šeimų save vertina daugiau pagal daugumą parametru („stiprus“, „gražus“, „darbštus“, „protingas“, „draugiškas“, „gabus“) nei vaikai iš nepilnų šeimų. Tik pagal parametru „vikrus“ vaikų iš nepilnų šeimų savęs vertinimas didesnis nei 2-osios amžiaus grupės vaikų augančių su abiem tėvais. Iš visų išvardintų skirtumų reikšmingas tėra skirtumas pagal parametru „gražus“: antros grupės vaikai iš pilnų šeimų save vertina daugiau negu tie, kurie auga su vienu iš tėvų ($t(19,477)=2,663$, $p=0,015$). Bendras savęs vertinimas tarp šio amžiaus grupės vaikų iš pilnų ir nepilnų šeimų taip pat reikšmingai skiriasi: vaikai iš pilnų šeimų geriau save vertina nei vaikai iš nepilnų šeimų ($t(98)=2,411$, $p=0,018$).

3. Ryšys tarp savęs vertinimo, santykių su šeimos nariais, šeimos pajamų bei išsilavinimo lygio

Paskutinis šio tyrimo uždavinys buvo nustatyti ryšius tarp vaiko savęs vertinimo ir jo santykių su kitais šeimos nariais, šeimos pajamų bei tėvų išsilavinimo lygio.

Gauti rezultatai rodo, kad yra statistiškai patikimų koreliacijų tarp savęs vertinimo ir santykių su kitais šeimos nariais bei savimi (žr. 4 priedą, 27 lentelę). Kuo daugiau tiriamieji save vertina pagal parametą „stiprus“, tuo santykiai su seserimi tampa prastesni ($r = -0,376$; $p = 0,001$). Kuo didesnis tiriamųjų savęs vertinimas pagal kriterijų „darbštus“, tuo santykis su savimi teigiamesnis ($r = 0,145$; $p = 0,04$). Didėjant vaikų savęs vertinimui pagal parametą „protingas“ santykis su savimi teigiamėja ($r = -0,262$; $p < 0,01$). Kuo vaikai save vertina daugiau pagal parametą „gabus“, tuo santykiai su seserimi prastesni ($r = -0,352$; $p = 0,002$). Didėjant vaikų savęs vertinimui pagal parametą „vikrus“, santykis su savimi prastėja ($r = -0,142$; $p = 0,044$).

Nagrinėta koreliacija tarp tiriamojo savęs vertinimo ir jo santykių su kitais šeimos nariais bei savimi atskirai kiekvienoje amžiaus grupėje (žr. 4 priedą, 28 – 29 lenteles). Pirmoje amžiaus grupėje gauta koreliacija tarp santykio su tėvu ir parametro „vikrus“: kuo geresni tiriamųjų santykiai su tėvu, tuo didesnis savęs vertinimas pagal parametą „vikrus“ ($r = 0,214$, $p = 0,036$). Vaikų santykiai su motina nekoreliavo šioje amžiaus grupėje nei su vienu iš savęs vertinimo parametų. Tiriamųjų santykiams su seserimi gerėjant, prastėjo savęs vertinimas pagal parametrus „darbštus“ ($r = -0,371$, $p = 0,040$), „draugiškas“ ($r = -0,409$, $p = 0,022$) bei „gabus“ ($r = -0,476$, $p = 0,007$). Vaikų santykiai su broliu reikšmingai nekoreliavo nei su vienu iš savęs vertinimo parametų. Santykis su savimi koreliavo teigiamai su parametrais „gražus“, „darbštus“, „protingas“ bei „gabus“: vaikų santykis su savimi gerėjo didėjant vertinimui pagal parametą „gražus“ ($r = 0,224$, $p = 0,025$), „darbštus“ ($r = 0,287$, $p = 0,004$), „protingas“ ($r = 0,363$, $p < 0,01$) ir „gabus“ ($r = 0,226$, $p = 0,024$).

Antroje amžiaus grupėje tarp santykio su tėvu ir tiriamųjų savęs vertinimo kriterijų nerasta nei vienos reikšmingos koreliacijos. Santykis su motina koreliuoja tik su parametru „gražus“: kuo geresni vaikų santykiai su motina, tuo prastesnis savęs vertinimas pagal parametą „gražus“ ($r = -0,230$, $p = 0,021$). Santykis su seserimi reikšmingai nekoreliuoja nei su vienu iš savęs vertinimo parametų. Taip pat nerasta reikšmingų koreliacijų tarp savęs vertinimo parametų bei santykio su broliu ar santykio su savimi.

Koreliacija tarp savęs vertinimo, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties buvo tirama naudojant Spearman koreliacijos koeficientą, tačiau statistiškai reikšmingų ryšių nebuvo gauta, išskyrus vieną koreliaciją: esant aukštesniam tėvo išsilavinimui vaiko savęs vertinimas pagal parametą „stiprus“ mažėja ($r = -0,220$, $p = 0,002$; žr. 5 priedą, 30 lentelę).

Nagrinėtas ryšys tarp savęs vertinimo ir tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties abiejose amžiaus grupėse. 1-oje amžiaus grupėje reikšmingas ryšys gautas tik tarp tėvo išsilavinimo bei parametro „vikrus“ (žr. 5 priedą, 31 lentelę): kuo vaikų savęs vertinimas pagal parametą

„vikrus“ didėja, tuo tėvo išsilavinimas mažėja ($r=-0,234$, $p=0,021$). Reikšmingų koreliacijų tarp savęs vertinimo parametru, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties 2-oje amžiaus grupėje nebuvo gauta (žr. 5 priedą, 32 lentelę).

Nagrinėjant koreliacijas tarp tiriamojo santykių su kitais šeimos nariais, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties (žr. 6 priedą, 33 lentelę), vaikų santykiai su tėvu gerėja didėjant tėvo išsilavinimui ($r=0,225$, $p=0,002$) bei gerėjant šeimos materialinei padėčiai ($r=0,315$, $p<0,01$). Vaikų santykiai su motina statistiškai patikimai susiję su materialine šeimos padėtimi, t.y. šie santykiai teigiamėja gerėjant materialinei šeimos padėčiai ($r=0,205$, $p=0,004$) bei didėjant mamos išsilavinimui ($r=0,141$, $p=0,046$). Vaikų santykiai su broliu bei seserimi nepriklauso nuo tėvų išsilavinimo lygio ar šeimos pajamų (11 lentelė). Tiriamojo santykis su savimi patikimiausiai susijęs su materialine šeimos padėtimi ($r=0,295$, $p<0,01$). Taip pat jis susijęs su abiejų tėvų išsilavinimu (mamos $r=0,212$, $p=0,003$, tėvo $r=0,158$, $p=0,027$). Taigi, vaikų santykis su savimi gerėja, didėjant šeimos pajamoms bei tėvų išsilavinimui.

Koreliacijos tarp tiriamojo santykių su kitais šeimos nariais, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties buvo nagrinėtos abiejose amžiaus grupėse (žr. 6 priedą, 34-35 lentelės). Pirmoje amžiaus grupėje motinos išsilavinimas reikšmingai koreliuoja su tiriamųjų santykiu su savimi: kuo vaikų santykis su savimi gerėja, tuo motinos išsilavinimas didėja ($r=0,224$, $p=0,025$). Tėvo išsilavinimas reikšmingai nekoreliuoja nei su vienu tiriamojo santykiu su kitais šeimos nariais. Šeimos materialinė padėtis teigiamai koreliuoja su tiriamojo santykiu su tėvu: kuo materialinė padėtis gerėja, tuo tiriamųjų santykiai su tėvu teigiamėja ($r=0,262$, $p=0,01$). Taip pat materialinei šeimos padėčiai gerėjant, teigiamėja tiriamųjų santykiai su motina ($r=0,218$, $p=0,030$), seserimi ($r=0,396$, $p=0,027$) bei pačiu savimi ($r=0,386$, $p<0,01$). Antroje amžiaus grupėje nerasta reikšmingų koreliacijų tarp tiriamojo santykių su šeimos nariais bei motinos išsilavinimo. Tėvo išsilavinimas koreliuoja tarp vaikų santykių su tėvu: kuo tėvo išsilavinimas didėja, tuo vaikų santykiai su juo gerėja ($r=0,246$, $p=0,014$). Gerėjant šeimos materialinei padėčiai 2-os amžiaus grupės vaikų santykiai su tėvu teigiamėja ($r=0,386$, $p<0,01$). Taip pat gerėjant šeimos materialinei padėčiai gerėja ir tiriamųjų santykiai su motina ($r=0,206$, $p=0,040$).

IŠVADOS

1. Asmenybės svarbiausia dalis yra savivertė, teigia Rogers (2005). Kad asmuo dalyvautų nuolatiname mokymesi, labai svarbu vaiko savivertę ugdyti jau vaikystėje (Beresnevičienė 1995; 2002; 2003; 2004). Tačiau nėra vienodo požiūrio kaip ugdyti vaiko savivertę. Juodaitytė (2003) suformuoja konceptualų požiūrį į vaikystę kaip į savaiminio ugdymo vertybę. Kiti autoriai teigia, kad pagrindinį vaidmenį lemia mokytojai (Bieliauskaitė, 1993 ir kt.). Tyrimas parodė, kad vaiko savęs vertinimo ugdymui svarbiausią vietą užima šeima (Navaitis 1997; 1999; Valickas 1999; Miškinis 2003 ir kt.).

2. Tyrimas patvirtino pirmą hipotezę, kad vaikų iš pilnų šeimų santykiai su tėvu yra geresni nei vaikų iš nepilnų šeimų: $t(43,667)=7,274$, $p<0,01$.

3. Tyrimas patvirtino antrą hipotezę, jog vaikų iš nepilnų šeimų santykiai su motina geresni nei vaikų iš pilnų šeimų: $t(101,249)=-2,207$, $p=0,030$.

4. Lyginant vaikų santykius su šeimos nariais, tiriamose amžiaus grupėse, nustatyta, kad pradinio mokyklinio amžiaus vaikų santykiai su tėvu ($t(195)=-2,425$, $p=0,016$) bei seserimi ($t(51,421)=-2,760$, $p=0,008$) yra geresni nei ikimokyklinio amžiaus vaikų. Pradinio mokyklinio amžiaus mergaičių santykiai su seserimi yra geresni nei ikimokyklinio amžiaus mergaičių: ($t(38)=-2,676$, $p=0,011$). Pradinio mokyklinio amžiaus pirmagimių santykiai su tėvu ($t(114)=-2,95$, $p=0,004$), seserimi ($t(24)=-2,506$, $p=0,019$) bei broliu ($t(42)=-2,258$, $p=0,029$) yra geresni nei ikimokyklinio amžiaus pirmagimių. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų iš pilnų šeimų santykiai su tėvu ($t(158)=-2,207$, $p=0,029$) ir seserimi ($t(45,471)=-2,312$, $p=0,025$) yra geresni nei ikimokyklinukų iš pilnų šeimų.

Nagrinėjant santykių ypatumus pagal gimimo eiliškumą šeimoje, tyrimo rezultatai parodė, kad ne pirmagimių santykiai su broliu yra geresni negu pirmagimių: $t(86)=-2,077$, $p=0,041$. Palyginus pirmagimių ir ne pirmagimių santykių ypatumus kiekvienoje amžiaus grupėje, gauta, jog ikimokyklinio amžiaus pirmagimių santykiai su broliu yra geresni nei to paties amžiaus ne pirmagimių: $t(41)=-3,162$, $p=0,003$.

Lyginant vaikų santykius su šeimos nariais pagal šeimos sudėtį (pilnose ir nepilnose šeimose), nustatyta, kad ikimokyklinio amžiaus vaikų augančių pilnose šeimose santykiai su tėvu yra geresni negu vaikų iš nepilnų šeimų: $t(95)=7,576$, $p<0,01$. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų iš pilnų šeimų santykis su tėvu teigiamas nei to paties amžiaus vaikų iš nepilnų šeimų: $t(19,174)=3,938$, $p=0,001$, o santykis su motina teigiamas vaikų iš nepilnų šeimų: $t(42,662)=-2,786$, $p=0,008$.

5. Lyginant vaikų savivertę atskirose amžiaus grupėse, nustatyta, kad pradinio mokyklinio amžiaus vaikai daugiau save vertino pagal parametrus „stiprus“ ($t(198)=3,274$, $p=0,001$), bei

„gražus“ ($t(198)=2,581$, $p=0,011$), o ikimokyklinio amžiaus vaikai – pagal parametą „vikrus“ ($t(182,565)=-2,217$, $p=0,028$).

Lyginant vaikų savęs vertinimą pagal lytį, nustatyta, kad berniukai save vertina daugiau pagal parametrus „stiprus“ ($t(198)=2,196$, $p=0,029$) ir „vikrus“ ($t(158,045)=3,472$, $p=0,001$) negu mergaitės. O mergaitės save vertina daugiau pagal parametą „draugiškas“ negu berniukai: $t(195,865)=-3,055$, $p=0,003$. Ikimokyklinio amžiaus berniukai save vertina daugiau pagal parametą „stiprus“ ($t(98)=2,466$, $p=0,015$) ir „vikrus“ ($t(72,186)=4,188$, $p<0,01$), o mergaitės – pagal parametą „draugiškas“ ($t(67,051)=-0,2463$, $p=0,016$).

Lyginant vaikų savęs vertinimą pagal gimimo eiliškumą šeimoje, gauta, jog pradinio mokyklinio amžiaus pirmagimiai save vertina daugiau pagal parametą „draugiškas“ negu ne pirmagimiai: $t(98)=2,103$, $p=0,038$.

Lyginant vaikų savivertę pagal šeimos sudėtį (pilnose ir nepilnose šeimose), tyrimo rezultatai rodo, kad pradinio mokyklinio amžiaus vaikai iš pilnų šeimų save vertina daugiau pagal parametą „gražus“ negu tie, kurie auga su vienu iš tėvų: $t(19,477)=2,663$, $p=0,015$.

6. Ištyrus ryšius tarp vaikų savęs vertinimo ir santykių su šeimos nariais, nustatyta, kad, vaikų santykiai su seserimi prastėja didėjant savivertei pagal parametą „stiprus“ ($r=-0,376$; $p=0,001$) bei „gabus“ ($r=-0,352$; $p=0,002$). Kuo ikimokyklinio amžiaus tiriamųjų santykiai su tėvu gerėja, tuo didėja savęs vertinimas pagal parametą „vikrus“ ($r=0,214$, $p=0,036$). Ikimokyklinukų santykiams su seserimi gerėjant, žemėja savęs vertinimas pagal parametrus „darbštus“ ($r=-0,371$, $p=0,040$), „draugiškas“ ($r=-0,409$, $p=0,022$) bei „gabus“ ($r=-0,476$, $p=0,007$). Kuo pradinio mokyklinio amžiaus vaikų santykiai su motina gerėja, tuo prastėja jų savivertė pagal parametą „gražus“ ($r=-0,230$, $p=0,021$).

Tiriant vaikų ryšius tarp savęs vertinimo ir šeimos pajamų bei tėvų išsilavinimo lygio, nustatyta: kuo aukštesnis tėvo išsilavinimas, tuo vaikų savęs vertinimas pagal parametą „stiprus“ mažėja ($r=-0,220$, $p=0,002$). Kuo ikimokyklinukų savęs vertinimas pagal parametą „vikrus“ didėja, tuo tėvo išsilavinimas mažėja ($r=-0,234$, $p=0,021$). Vaikų santykiai su tėvu gerėja didėjant tėvo išsilavinimui ($r=0,225$, $p=0,002$) bei gerėjant šeimos materialinei padėčiai ($r=0,315$, $p<0,01$). Vaikų santykiai su motina gerėja, gerėjant materialinei šeimos padėčiai ($r=0,205$, $p=0,004$) bei didėjant mamos išsilavinimui ($r=0,141$, $p=0,046$). Šeimos materialinei padėčiai gerėjant teigiamėja ir ikimokyklinukų santykiai su tėvu ($r=0,262$, $p=0,01$), motina ($r=0,218$, $p=0,030$), bei seserimi ($r=0,396$, $p=0,027$). Kuo tėvo išsilavinimas didėja, tuo pradinio mokyklinio amžiaus vaikų santykiai su tėvu gerėja ($r=0,246$, $p=0,014$). Gerėjant šeimos materialinei padėčiai teigiamėja ir pradinio mokyklinio amžiaus vaikų santykiai su tėvu ($r=0,386$, $p<0,01$) bei motina ($r=0,206$, $p=0,040$).

REKOMENDACIJOS

Atsižvelgiant į ikimokyklinio ir pradinio mokyklinio amžiaus vaikų savęs vertinimą bei santykių šeimoje ugdymo situaciją, gautus tyrimo rezultatus, reikėtų:

1. Atkreipti visuomenės, pirmiausia tėvų bei pedagogų dėmesį vaikystės socializacijos bei ugdymo svarbai (A.Juodaitytė, 2003).
2. Asmenybės vystymuisi svarbiausia yra savivertės ugdymas. Ugdytojo tikslas padėti ir priimti save tokį koks aš esu, be priverstinių „gerovės“ sąlygų. Jis turi sudaryti besąlyginę meilę vaikui ir laisvę mokytis (Carl.R.Rogers, 2005).
3. Savęs vertinimo poreikio patenkinimas suteikia pasitikėjimo savimi, savo vertės, pajėgumo, adekvatumo, buvimo naudingam ir reikalingam pasaulyje jausmą (A.H.Maslow, 2006).
4. Ugdymas turi padėti vaikui save identifikuoti, suprasti, mokyti būti savimi, pažvelgti į save, pažinti savo Aš ir tuo pagrindu susidaryti vertybinį tikslą (A.Gumuliauskienė, 2001).
5. Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad vaiko savivertei didžiausią įtaką daro šeima. Todėl šeimą reikia ne tik stiprinti tradicinėmis priemonėmis, bet aktyviau ieškoti naujų formų ir būdų, stiprinančių jos vietą bendrame žmogaus socializacijos procese. (R.Grigas, 1988).
6. Ugdydami vaiko pasitikėjimą savimi tėvai turi: per daug neakcentuoti vaiko klaidų; neparodyti nepasitikėjimo savo vaikui; nekelti neįgyvendinamų reikalavimų; atsisakyti perdėtos globos; palaikyti jo norus ir pasirinkimus ar bent žiūrėti į juos rimtai; nereaguoti į smulkmenas; atkreipti dėmesį į pažangą ir ją akcentuoti; padrašinti išitikus nesėkmei; įvertinti ne tik rezultatus, bet ir pastangas; nelyginti savo vaiko su kitais vaikais (V.Lepeškienė, 1996; K.Miškinis, 1993; 2003).
7. Svarbu įtraukti tėvus į mokyklos veiklą. Teikti jiems informacija apie vaikų pažangumą, mokyklos vidaus gyvenimą, parengti įvairių patarimų bei rekomendacijų. Lietuvos švietimas grįstas glaudžiu šeimos, mokyklos ir visuomenės bendradarbiavimu. Mokykla kuriama kaip šeimos ir visuomenės atviras kultūros židinys (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992).
8. Vaiko nepasitikėjimas savo jėgomis formuojasi ilgą laiką. Pastebėję šį reiškinį tėvai turėtų pasitarti su mokytojais ir drauge rūpintis, kad vaikui nebūtų keliami per dideli reikalavimai. Vaikas neturi pastebėti abejonių dėl jo gebėjimų, atminties ar kitų savybių. Jei tėvai nuolat bendradarbiaus su mokytojais, tai padės vaikui geriau mokytis (D.Gailienė; L. Bulotaitė; N. Sturlienė, 2002).
9. Reikėtų skatinti berniukų didesnę savęs vertinimą. Didinti jų draugiškumo ir darbštumo poreikius, dažniau juos pagirti, kelti jų pasitikėjimą savimi bei nesistengti lyginti su mergaitėmis.
10. Patariama atkreipti dėmesį į vaikų iš nepilnų šeimų psichologinę savijautą. Nepalikti jų vieni su savo problemomis, o reikalui esant suteikti tinkamą psichologinę pagalbą (Navaitis, 1997).
11. Kad asmuo dalyvautų nuolatiniame mokymesi, svarbu vaiko savivertę ugdyti jau vaikystėje (D. Beresnevičienė, 1995; 2002).

LITERATŪRA

1. Accordino M. P. (2003). Guerny B.G. Jr. Relationship Enhancement Couples and Family Outcome Research of the Last 20 Years.// Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families v. 11 n. 2 p. 62-66.
2. Akister J. (2003). Designing and Using a Patchwork Text To Assess Social Work Students Undertaking a Module in Family Therapy // Innovations in Education and Teaching International v. 40 n. 2 p. 202-208.
3. Almonaitienė J. (2003). Bendravimo psichologija. Vadovėlis. Kaunas: KTU.
4. Aramavičiūtė V. (2005). Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius: Gimtasis žodis.
5. Babrova L., Stašinskienė I., Pacevičienė R. (2004). Kursinių, bakalauro, magistro darbų, baigiamųjų projektų rengimo ir gynimo metodinės rekomendacijos. Šiauliai.
6. Bajoriūnas Z. (1997). Šeimos edukologija. Vilnius.
7. Beresnevičienė D. (1995). Nuolatinis mokymasis Lietuvoje: monografija. Vilnius.
8. Beresnevičienė D. (2002). Comparative Andragogy. Vilnius: Lietuvos Mokslas.
9. Beresnevičienė D. (2003). Jauno suaugusiojo psichologija. Vilnius: Presvilka. p. 36.
10. Beresnevičienė D., Andziulytė I. (2004). Paauglių savęs vertinimo ypatumai.// Ugdymo psichologija. Nr 11-12. p. 125-133.
11. Bieliauskaitė R. (1993). Asmenybės psichologija. Kaunas: Šviesa. p. 46-47.
12. Bikulčius J. (1996). Šeimyninio gyvenimas ir jos išsaugojimo paslaptys. Kaunas.
13. Campbell R (1999). Kaip iš tikrųjų mylėti savo vaiką. Kaunas: Sidabrinis trimitas. p.13-106.
14. Carsson T.D., Kirkpatrick D., Hecker L., Killmer M. (2002). Religion, Spirituality, and Marriage and Family Therapy: A Study of Family Therapist's Beliefs about the Appropriateness of Addressing Religion and Spiritual Issues in Therapy. // American Journal of Family Therapy v3 n2 p. 157-71.
15. Chomentauskas G. (1983). Šeimos piešimo metodikos taikymas vaiko psichologiniams tyrimams. Vilnius.
16. Chopra C. (2001). Septynios dvasinės taisyklės tėvams. Vilnius: Andrena. p. 32-111.
17. Clan J.G. (2003). An Examination of Family-Involved Approaches to Alcoholism Treatment. // Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families . p. 129-38.
18. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. (1993). Vilnius. p. 802.
19. Dagmar von Cramm. (2005). Geros vaikų manieros. Vilnius.
20. Dekovic M., Buisit K. (2005). Multiple Perspectives Within the Family: Family Relationship Patterns // Journal of family Issues v26 n4 p. 467-490.

21. Delsing M. J. M. H., van Aken M. A. G., Oud J. H. L., De Bruyn E. E. J., Scholte R. H. J. (2005). Family Loyalty and Adolescent Problem Behavior: The Validity of the Family Group Effect // *Journal of Research on Adolescence* v15 n2 p. 127-150.
22. Dessaulles A., Johnson S. M., Denton W. H. (2003). Emotion-Focused Therapy for Couples in the Treatment of Depression: A Pilot Study. // *American Journal of Family Therapy* v31 n5 p. 345-53.
23. Driessen G. W. (2003). Family and Child Characteristics, Child-Rearing Factors, and Cognitive Competence of Young Children. // *Early Child Development and Care*. p. 323-39.
24. Edwards T. M., Heshmati A. (2003). A Guide for Beginning Family Therapy Group Supervisors. // *American Journal of Family Therapy* v3 n4 p. 295-304.
25. Erikson E. H. (2004). Vaikystė ir visuomenė. Vilnius. p.75-375.
26. Fromas E. (1992). Menas mylėti. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
27. Forness S. R. (2003). Parting Reflections Education of Children with Emotional or Behavioral Disorders. // *Education and Treatment of Children* v26 n4 p. 320-24.
28. Furst M. (2000). Psichologija. Vilnius: Lumen. p.117-200.
29. Gage N. L., Berliner D. C. (1994). Pedagoginė psichologija. Vilnius: Alma litera. p.116.
30. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (2002). Asmenybės ir bendravimo psichologija. Vilnius.
31. Giddens A. (2000). Modernybė ir asmens tapatumas. Vilnius: Prada. p.129.
32. Giedraitienė – Lileikienė T. (2002). Kelionė į vaiko širdį. Kaunas.
33. Giedrinė R., Grudzinskas I., Navaitis G.(1999). Vaikų psichologinis konsultavimas. Vilnius.
34. Giussani L. (2000). Religinis jausmas. Vilnius: Tyto alba. p. 33.
35. Getz H. G. (2002). Family Therapy in a Women's Group: Integrating Marriage and Family Therapy and Group Therapy. // *Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* v10 n2 p. 220-23.
36. Gray J. (2001). Vaikas kilęs iš dangaus. Vilnius: Alma litera. p. 23.
37. Grigas R. (1988). Šeima ir dabarties pasaulis. Vilnius: Mintis. p.127-158.
38. Grucė R. (1994). Šeima ir vaikų auklėjimas. Vilnius: Lumen fondo leidykla. p.123-182.
39. Gumuliauskienė A. (2001). Jaunesniųjų moksleivių savęs vertinimo ypatumai kaip socialinės brandos apraška // *Pedagogika*. Nr. 54. p. 79-85.
40. Herm S. (2004). „Sunkūs“ vaikai. Vilnius: Alma litera. p. 22-40.
41. Hoffmann K. W., Roggenwallner B. (2005). Emocinį intelektą ugdantys žaidimai. Vilnius.
42. Hollenstein T., Granic I., Stoolmiller M., Snyder J. (2004). Rigidity in Parent-Child Interactions and the Development of Externalizing and Internalizing Behavior in Early Childhood // *Journal of Abnormal Child Psychology* v32 n6 p. 595.

43. Hoesestraat T., Trammel J. (2003). Spiritual and Religious Discussions in Family Therapy: Activities To Promote Dialogue. // *American Journal of Family Therapy* v31 n5 p. 413-26.
44. Jencius M., Duba J.D.(2003). The Marriage of Research and Practice: An Interview John M. Gottman.// *Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families* p. 216-23.
45. Juodaitytė A. (2003). Socializacija ir ugdymas vaikystėje. Vilnius. p. 86-151.
46. Juodraitis A. (2004).Asmenybės adaptacijos: kintamųjų sąveika. Šiauliai. p. 51.
47. Jones R.B. (2004). Playing with Your Child // *Childhood Education* v80 n5 p. 272.
48. Jovaiša L. (1995). Hodegetika: auklėjimo mokslas. Vilnius. p.158-159.
49. Jovaiša L. (1993). Pedagogikos terminai. Kaunas. p. 230.
50. Kelemen D., Callanan M.A., Casler K., Perez-Granados D. R. (2005). Why Things Happen: Teleological Explanation in Parent-Child Conversations // *Developmental Psychology* v41 n1 p. 251-264.
51. Kendall F. (2001). Ypatingi tėvai – ypatingi vaikai. Vilnius: Andrena. p.36.
52. Knudson-Martin C., Lauthlin M. J. (2005). Genre and Sexual Orientation in Family Therapy: Toward a Postgender Approach // *Family Relations* v.54 n.1 p. 101-115.
53. Know J., Delaney-Black V., Covington C., Abell S. ir kt. (2006). The Relations Between Maternal Expressed Emotion and Children's Perceived Self-Competence, Behavior and Intelligence in African – American Families // *Early Child Development and Care* v176 n2 p. 195-206.
54. Kralikauskas J. (1993). Psichologijos įvadas. Kaunas: Šviesa. p. 307.
55. Laible D. J. (2004). Mother-Child Discourse Surrounding a Child's Past Behavior at 30 Months: Link to Emotional Understanding and Early Conscience Development at 36 Months. // *Mirrill Palmer Quarterly Journal of Developmental Psychology* v50 n2 p.159-180.
56. Laible D.J. (2004). Mother-Child Discourse in Two Contexts: Links With Child Temperament, Attachment Security, and Sociomotional Competence // *Development Psychology* v40 n6. p. 979-992.
57. Leliūgienė I. (2003). Socialinė pedagogika. Kaunas: Technologija.
58. Lepeškienė V. (1996). Humanistinis ugdymas mokykloje. Vilnius. p. 45-47.
59. Lever K., Wilson J. J. (2005). Encore Parenting: When Grandparents Fill the Role of Primary Caregiver. Literature Review - Practice. // *Family Journal Counseling and Therapy for Couples and Families* v13 n2. p. 167-171.
60. Liddle H. A. (2002). Multidimensional Family Therapy for Adolescent Cannabis Users, Cannabis Youth Treatment (CYT) Series, Volume 5.
61. Lietuvos švietimo koncepcija. (1992).
62. Lukoševičius A. (1996). Tėvų požiūris į pradinuko pažymį. Šiauliai.

63. May K. M. (2003). Family Therapy Theory: What Is Important in Training of Today's Family Counselors ? // Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families v11 n1. p. 42-44.
64. Marty A. H., Readdick C. A., Salters C. M. (2005). Supporting Secure Parent-Child Attachments: The Role of the Non-Parental Caregive// Early Child Development and Care v175 n3 p. 271-283.
65. Maslow A. H. (2006). Motyvacija ir asmenybė. Vilnius.
66. Mastauskaitė J. (2000). Pirmieji treji metai. Kaunas.
67. McDiarmid M. D., Bagner D. M. (2005). Parent Child Interaction Therapy for Children with Disruptive Behavior and Developmental Disabilities // Education and Treatment of Children v28 n2 p. 1309-141.
68. Metsapelto R. L., Pulkkinen L. (2005). The Moderating Effect of Extraversion on the Relation between Self – Reported and Observed Parenting. // Journal of Applied Developmental Psychology: An International Lifespan Journal v26 n4 p. 371-384.
69. Michel D. M., Willard S. G. (2003). When Dieting Becomes dangerous: A Guide to Understanding and Treating Anorexia and Bulimija.
70. Miller L. (2003). Family Therapy of Terroristic Trauma: Psychological Syndromes and Treatment Strategies. // American Journal of Family Therapy v31 n4 p. 257-80.
71. Miškinis K. (1993). Šeimos pedagogika. Vilnius. p. 4-10.
72. Miškinis K. (2003). Šeima žmogaus gyvenime. Kaunas: Aušra.
73. Myers D.G. (2000). Psichologija. Kaunas. p. 81-86.
74. Moon S. M., Thomas V. (2003). Family Therapy with gifted and Talented Adolescents. // Journal of Secondary Gifted Education v14 n2 p. 107-13.
75. Montague D. P. F., Walker-Andrews A. S. (2002). Mothers, Fathers, and Infants: The Role of Person Familiarity and Parental Involvement in Infants' Perception of Emotion Expressions.// Child Development v73 n5. p.1339-52.
76. Navaitienė J., Navaitis G. (1990). Šeima. Kaunas.
77. Navaitis G. (1989). Vėl nesutapo charakteriai. Vilnius:“ Vyturys. p. 10-221
78. Navaitis G. (1996). Psichologinė parama šeimai. Šiauliai.
79. Navaitis G. (1997). Psichologinė parama vaikui. Vilnius: Tyto Alba.
80. Navaitis G. (1999). Lietuvos šeima: psichologinis aspektas. Vilnius: Tyto Alba.p. 37-38.
81. Navaitis G. (2001). Psichologinė parama paaugliui. Vilnius : Kronta.
82. Nelson B. S. (2003). Post- War Trauma and Reconciliation in Bosnia – Hercegovina: Observation, Experiences, and Implications for Marriage and Family. // American Journal of Family Therapy v31 n4 p. 305-16.

83. Neves I. P. Morais A. M. (2005). Pedagogic Practices in the Family Socializing Context and Children's School Achievement //British Journal of Sociology of Education p. 121-137.
84. Paylo M. J. (2005) Helping Families Search for Solutions: Working with Adolescents// Family Journal Counseling and Therapy for Couples and Families v13 n4 p. 456-458 .
85. Palmer M. L., Healey K. (2002). Family Consulting: A New Role for Therapists.// American Journal of Family Therapy v30 n3 p. 203-13.
86. Papero A. L. (2005). Is Early, High – Quality Daycare an Asset for the Children of Low – Income, Depressed Mothers? // Developmental Review v25 n2 p.181-211.
87. Pileckaitė – Markovienė M., Nasvytienė D., Bumblytė D. (2004). Vystymosi psichologija. Vaikystė. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas.
88. Psichologija studentui. (2005). / D.Antinienė., N. Ausmanienė., J. Jakštas., R. Lekavičienė ir kt. Kaunas: KTU Psichologijos katedra. p.189.
89. Psichologijos žodynas. (1993). /R. Augis., R. Kočiūnas. Vilnius.
90. Rogge J. U. (2005). Tėvai nustato ribas. Vilnius.p.126.
91. Rogers C. R. (2005). Apie tapimą asmeniu. Vilnius.
92. Quick Guide: Parent and Family Involvement in K-12 Service-Learning (2004).// National Service Learning Clearinghouse.
93. Sabienė I. (2000). Būti tėvu, mama. Šiauliai. p. 3.
94. Sholevar G. P. Ed., Schewoeri L. D. (2003). Ed. Textbook of Family and Couples Therapy: Clinical Applications.
95. Shumway S. T., Wampler R. S. A (2002). Behaviorally Focused Measure for Relationships: The Couple Behavior Report (CBR). //American Journal of Family Therapy. n4 p. 311-321.
96. Simon J. B., Murphy J., Smith S. M. (2005). Understanding and Fostering Family Resilience // Family Journal Counseling and Therapy for Couples and Families v13 n4 p. 427-436.
97. Song S. Y. (2002). Post Divorce Adjustment and Single Parenting: Exploring the Impact of Culture for Korean Families.
98. Stanger C., Dumenci L., Kamon J., Burstein M. (2004). Parenting and Children's Externalizing Problems in Substance-Abusing Families // Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology v33 n3 p. 590-600.
99. Stevnens S. J., Morral A. R. (2003). Adolescent Substance Abuse Treatment in the United States: Exemplary Models from a National Evaluation Study.
100. Timmer S.G., Urquiza A. J., Zebell N. M., McGrath J. M. (2005). Parent-Child Interaction Therapy: Application to Maltreating Parent-Child Days. // Child Abuse and Neglect: The International Journal v29 n7 p. 825-842.

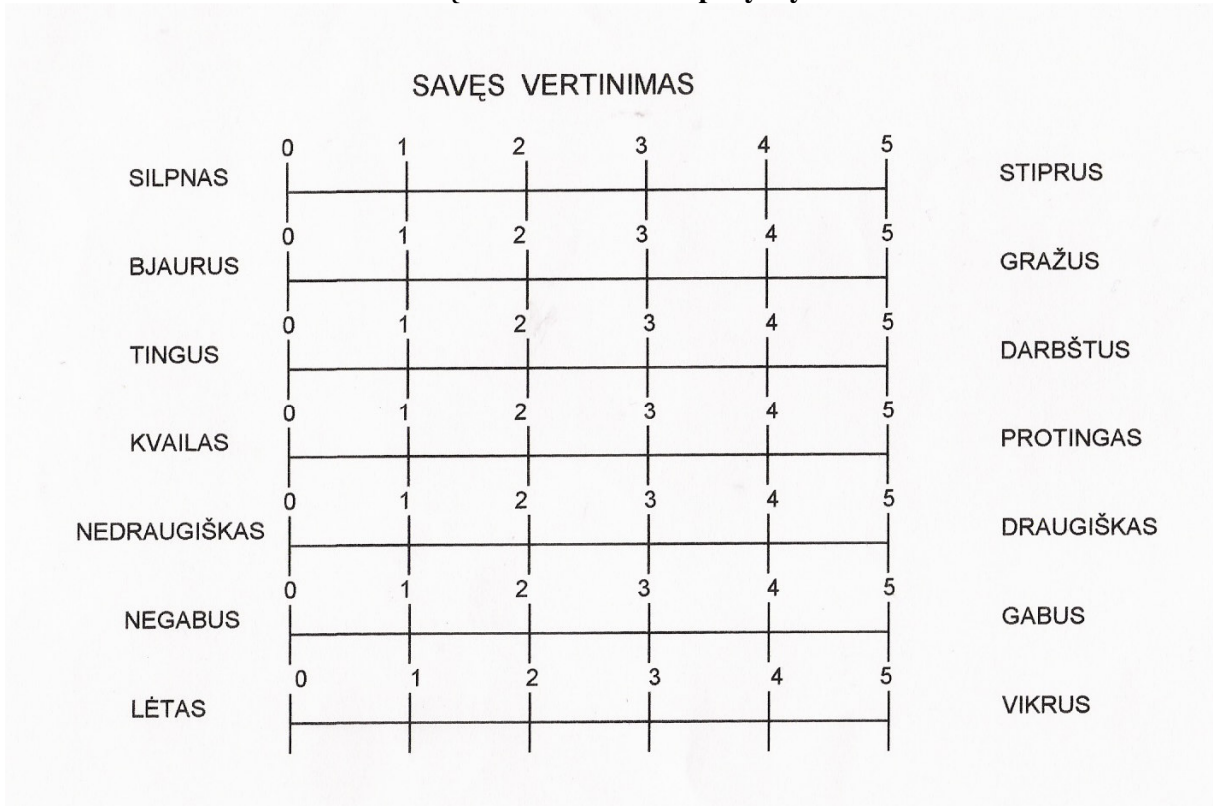
101. Trimakas K. A. (2003). Jaunimas apie tėvą ir motiną; Antroji dalis. Santykiai su tėvais. Kaunas. p. 271-282.
102. Tootle A. E. (2003). Neuroscience Applications in Marital and Family Therapy.// Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families v11 n2 p.185-90.
103. Utz K. (2001). Tu priklausai mums: Neįprasto elgesio vaikų integravimas. Vilnius: Presvilka. p.14.
104. Vaden-Kiernan N., McManus J., (2005). ChamanC.Parent and Family Involvement in Education :2002/03.E.D. TAB. NCES 2005-043 //National Center for Education Statistic.
105. Vaitkevičius J. (1995). Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius: Evalda.
106. Vaičiulienė A. (2000). Paauglio asmenybės tapatumo raidos ypatybių ir šeimos struktūros santykis. Vilnius.
107. Valickas G. (1991). Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius. p. 6-17.
108. Videon T. M. (2005). Parent – Child Relations and Children’s Psychological Well-Being: Do Dads Matter? // Journal of Family Issues v26 N1 p. 55-78.
109. Voydanoff P. (2005). The Effects of Community Demands, Resources, and Strategies on the Nature and Consequences of the Work-Family Interface: An Agenda for Future Research.// Family Relations v54 n5. p. 583-595.
110. Walker J. M. T., Hoover – Dempsey K. V., Whetsel D. R., Green C. L. (2004). Parental Involvement in Homework: A Review of Current Research and Its Implications of Teachers, After School Program Staff, and Parent Leaders // Harvard Family Research Project.
111. Wark L., Thomas M., Peterson S. (2001). Internal Family Systems Therapy for Children in Family Therapy // Journal of Marital and Family Therapy v27 n2 p.189-200.
112. Watts R. E.Ed. (2002). Techniques in Marriage and Family Counseling, Volume Two. The Family Psychology and Counseling Series.
113. Weiss H. B., Faughnan K., Caspe M., Wolos C., ir kt. (2005). Taking a Close Look: A Guide to Online Resources on Family Involvement // Harvard Family Research Project.
114. Winston R. (2005). Žmogus. Vilnius:Alma litera. p.191.
115. Whittinghill D. (2002). Ethical Considerations for the Use of Family Therapy in Substance Abuse Treatment.// Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families v 10 n1 p.75-78.
116. Woititz J.G. (1999). Suaugę alkoholikų vaikai. Kaunas: Dargenis. p.13-59.
117. Žukauskienė R. (2002). Raidos psichologija. Vilnius: Margi raštai. p.109-253.

www.su.lt

PRIEDAI

1 priedas

Savęs vertinimo skalės pavyzdys

2 priedas

Šeimos piešinio pavyzdys

Viltė 6 metai, 2-oji amžiaus grupė

Vaiko santykių su kitais šeimos nariais tyrimo „Šeimos piešimas“ protokolas

---

 Vaiko vardas, amžius (metai, mėnuo), tyrimo atlikimo metodika

Šeimos piešinio analizė.

Teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas.

1 lentelė

Eil. Nr.	Piešinio elementai už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Brolis (sesuo)	Kiti
1.	Piešia antrą (nes pirmą piešia save)				
2.	Piešia šalia savęs				
3.	Figūros detalės				
4.	Gražinimas				
5.	Spalvinimas				
6.	Panašumas				
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla				
	Taškų suma				

Šeimos piešinio analizė.

Neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas.

2 lentelė

Eil. Nr.	Piešinio elementai už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Brolis (sesuo)	Kiti
1.	Piešia paskutinį				
2.	Piešia toliau nuo savęs				
3.	Atskirtas objektu				
4.	Mažiausiai detalių				
5.	Mažiausiai gražinamas				
6.	Mažiausiai spalvinamas				
7.	Štrichuojamas veidas, kūnas				
	Taškų suma				

Koreliacija tarp savęs vertinimo bei santykių su kitais šeimos nariais

Savęs vertinimo kriterijai		Santykis su tėvu	Santykis su motina	Santykis su seserimi	Santykis su broliu	Santykis su savimi
Stiprus	r	-0,096	0,007	-0,376(**)	0,083	0,044
	p	0,179	0,917	0,001	0,443	0,533
	n	197	200	72	88	200
Gražus	r	-0,051	-0,090	-0,004	0,017	0,067
	p	0,472	0,203	0,970	0,876	0,345
	n	197	200	72	88	200
Darbštus	r	0,080	0,125	-0,159	0,079	0,145(*)
	p	0,264	0,079	0,183	0,466	0,040
	n	197	200	72	88	200
Protingas	r	0,058	-0,033	-0,133	-0,006	,262(**)
	p	0,421	0,645	0,266	0,955	0,000
	n	197	200	72	88	200
Draugiškas	r	-0,064	-0,096	-0,202	-0,068	0,049
	p	0,374	0,178	0,089	0,531	0,492
	n	197	200	72	88	200
Gabus	r	-0,081	0,078	-0,352(**)	-0,066	0,111
	p	0,258	0,275	0,002	0,542	0,117
	n	197	200	72	88	200
Vikrus	r	0,136	-0,038	-0,084	0,074	-0,142(*)
	p	0,057	0,594	0,484	0,491	0,044
	n	197	200	72	88	200

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$ ** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.0$

Koreliacija tarp savęs vertinimo ir tiriamojo santykių su šeimos nariais bei savimi 1-oje amžiaus grupėje

Savęs vertinimo kriterijai		Santykis su tėvu	Santykis su motina	Santykis su seserimi	Santykis su broliu	Santykis su savimi
Stiprus	r	-0,087	-0,069	-0,301	0,192	0,131
	p	0,394	0,495	0,100	0,218	0,195
	n	97	100	31	43	100
Gražus	r	-0,014	0,088	-0,125	0,026	0,224(*)
	p	0,891	0,385	0,501	0,868	0,025
	n	97	100	31	43	100
Darbštus	r	0,113	0,186	-0,371(*)	0,031	0,287(**)
	p	0,269	0,063	0,040	0,845	0,004
	n	97	100	31	43	100
Protingas	r	0,068	-0,056	-0,252	-0,072	0,363(**)
	p	0,506	0,581	0,172	0,645	0,000
	n	97	100	31	43	100
Draugiškas	r	-0,123	-0,076	-0,409(*)	0,055	0,131
	p	0,232	0,453	0,022	0,727	0,192
	n	97	100	31	43	100
Gabus	r	-0,165	0,061	-0,476(**)	0,088	0,226(*)
	p	0,106	0,544	0,007	0,573	0,024
	n	97	100	31	43	100
Vikrus	r	0,214(*)	0,026	-0,100	0,115	-0,181
	p	0,036	0,796	0,594	0,462	0,072
	n	97	100	31	43	100

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$

** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Koreliacija tarp savęs vertinimo ir tiriamojo santykių su šeimos nariais bei savimi 2-oje amžiaus grupėje

Savęs vertinimo kriterijai		Santykis su tėvu	Santykis su motina	Santykis su seserimi	Santykis su broliu	Santykis su savimi
Stiprus	r	-0,020	0,138	-0,268	-0,016	0,003
	p	0,841	0,172	0,091	0,916	0,975
	n	100	100	41	45	100
Gražus	r	-0,022	-0,230(*)	0,179	0,029	-0,007
	p	0,826	0,021	0,263	0,849	0,948
	n	100	100	41	45	100
Darbštus	r	0,019	0,033	-0,055	0,134	-0,068
	p	0,849	0,742	0,734	0,378	0,499
	n	100	100	41	45	100
Protingas	r	0,043	0,000	-0,045	0,079	0,100
	p	0,668	1,000	0,779	0,608	0,323
	n	100	100	41	45	100
Draugiškas	r	0,006	-0,116	-0,108	-0,224	-0,034
	p	0,953	0,250	0,502	0,140	0,735
	n	100	100	41	45	100
Gabus	r	0,062	0,112	-0,169	-0,181	-0,038
	p	0,538	0,268	0,292	0,233	0,708
	n	100	100	41	45	100
Vikrus	r	-0,010	-0,151	-0,235	-0,003	-0,148
	p	0,922	0,133	0,140	0,982	0,141
	n	100	100	41	45	100

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$

** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Koreliacija tarp savęs vertinimo, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties

Savęs vertinimo kriterijai		Mamos išsilavinimas	Tėvo išsilavinimas	Materialinė padėtis
Stiprus	r	-0,107	-0,220(**)	-0,094
	p	0,132	0,002	0,185
	n	200	197	200
Gražus	r	-0,120	-0,135	-0,016
	p	0,090	0,060	0,823
	n	200	197	200
Darbštus	r	0,027	-0,021	0,049
	p	0,707	0,773	0,487
	n	200	197	200
Protingas	r	0,102	0,057	0,009
	p	0,152	0,427	0,899
	n	200	197	200
Draugiškas	r	-0,047	-0,040	-0,025
	p	0,511	0,576	0,727
	n	200	197	200
Gabus	r	0,000	-0,036	0,003
	p	0,997	0,612	0,965
	n	200	197	200
Vikrus	r	-0,038	-0,107	-0,017
	p	0,589	0,134	0,817
	n	200	197	200

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$ ** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Koreliacija tarp savęs vertinimo, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties 1-oje amžiaus grupėje

Savęs vertinimo kriterijai		Mamos išsilavinimas	Tėvo išsilavinimas	Materialinė padėtis
Stiprus	r	0,019	-0,161	-0,038
	p	0,852	0,115	0,708
	n	100	97	100
Gražus	r	-0,089	-0,067	0,073
	p	0,378	0,513	0,470
	n	100	97	100
Darbštus	r	0,063	-0,087	0,066
	p	0,532	0,395	0,515
	n	100	97	100
Protingas	r	0,181	0,142	-0,018
	p	0,071	0,164	0,860
	n	100	97	100
Draugiškas	r	-0,050	0,006	0,023
	p	0,622	0,954	0,824
	n	100	97	100
Gabus	r	0,001	-0,073	-0,031
	p	0,993	0,475	0,757
	n	100	97	100
Vikrus	r	-0,160	-0,234(*)	-0,021
	p	0,113	0,021	0,833
	n	100	97	100

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$

** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Koreliacija tarp savęs vertinimo, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties 2-oje amžiaus grupėje

Savęs vertinimo kriterijai		Mamos išsilavinimas	Tėvo išsilavinimas	Materialinė padėtis
Stiprus	r	-0,088	-0,125	-0,058
	p	0,386	0,216	0,569
	n	100	100	100
Gražus	r	-0,066	-0,091	-0,035
	p	0,513	0,367	0,731
	n	100	100	100
Darbštus	r	-0,011	0,020	0,044
	p	0,914	0,841	0,664
	n	100	100	100
Protingas	r	0,025	-0,026	0,037
	p	0,803	0,797	0,714
	n	100	100	100
Draugiškas	r	-0,039	-0,073	-0,075
	p	0,697	0,470	0,456
	n	100	100	100
Gabus	r	0,087	0,093	0,086
	p	0,390	0,356	0,395
	n	100	100	100
Vikrus	r	0,048	-0,061	-0,047
	p	0,638	0,548	0,643
	n	100	100	100

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$

** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Koreliacija tarp tiriamojo santykių su kitais šeimos nariais, tėvų išsilavinimo bei šeimos materialinės padėties

Santykiai su šeimos nariais		Mamos išsilavinimas	Tėvo išsilavinimas	Materialinė padėtis
Santykis su tėvu	r	0,108	0,225(**)	0,315(**)
	p	0,131	0,002	0,000
	n	197	197	197
Santykis su motina	r	0,141(*)	0,108	0,205(**)
	p	0,046	0,132	0,004
	n	200	197	200
Santykis su seserimi	r	0,083	0,122	0,213
	p	0,488	0,310	0,073
	n	72	71	72
Santykis su broliu	r	0,174	0,026	0,099
	p	0,106	0,811	0,358
	n	88	86	88
Santykis su savimi	r	0,212(**)	0,158(*)	0,295(**)
	p	0,003	0,027	0,000
	n	200	197	200

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$ ** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Ryšys tarp tėvų išsilavinimo, šeimos materialinės padėties bei santykių su kitais šeimos nariais ir savimi 1-oje amžiaus grupėje

Santykiai su šeimos nariais		Mamos išsilavinimas	Tėvo išsilavinimas	Materialinė padėtis
Santykis su tėvu	r	0,078	0,167	0,262
	p	0,450	0,101	0,010 (**)
	n	97	97	97
Santykis su motina	r	0,137	0,126	0,218
	p	0,173	0,220	0,030 (*)
	n	100	97	100
Santykis su seserimi	r	0,086	0,055	0,396
	p	0,644	0,773	0,027 (*)
	n	31	30	31
Santykis su broliu	r	0,247	-0,072	0,162
	p	0,111	0,654	0,300
	n	43	41	43
Santykis su savimi	r	0,224	0,183	0,386
	p	0,025 (*)	0,073	0,000 (**)
	n	100	97	100

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$ ** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$

Koreliacija tarp tėvų išsilavinimo, šeimos materialinės padėties bei santykių su kitais šeimos nariais ir savimi 2-oje amžiaus grupėje

Santykiai su šeimos nariais		Mamos išsilavinimas	Tėvo išsilavinimas	Materialine padėtis
Santykis su tėvu	r	0,128	0,246(*)	0,386(**)
	p	0,205	0,014	0,000
	n	100	100	100
Santykis su motina	r	0,155	0,101	0,206(*)
	p	0,123	0,317	0,040
	n	100	100	100
Santykis su seserimi	r	-0,041	0,052	-0,055
	p	0,798	0,745	0,731
	n	41	41	41
Santykis su broliu	r	0,092	0,100	0,046
	p	0,548	0,515	0,762
	n	45	45	45
Santykis su savimi	r	0,142	0,084	0,170
	p	0,158	0,407	0,090
	n	100	100	100

* koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.05$

** koreliacija reikšminga kai $\alpha=0.01$